

**PEKKA
LILJA**

VIRO

**KIRJALLISUUS
KANSAKUNNAN
KUVASTIMENA**

Pekka Lilja

VIRO -

KIRJALLISUUS

KANSAKUNNAN

KUVASTIMENA

URN:ISBN:978-951-39-8511-0
ISBN 978-951-39-8511-0 (PDF)
ISSN 0786-3829

ISBN 951-680-690-2
ISSN 0786-3829

Jyväskylä 1992
Kirjapaino Kari (kannet)
Jyväskylän yliopisto, Monistuskampus

© Jyväskylän yliopiston Kirjallisuuden laitos
Julkaisu 3

LUKIJALLE	3
1. VIRON KIRJALLISUUDEN VAIHEITA	
1.1. Viro - kansa ja kirjallisuus	5
1.2. Viron kirjallisuus Suomessa	16
1.3. Positiivisen sankarin tie Neuvosto-Viron kirjallisuuteen	28
2. VIRON KIRJOJA JA KIRJAILIJOITA	
2.1. Tammsaaren sata vuotta	33
2.2. Lutsin mestariteos	37
2.3. Friedebert Tuglas - Suomen ystävä	40
2.4. Pakolaiskirjailijoiden maailma	44
2.5. Bernard Kangron Kivisilta	51
2.6. Jaan Kross - virolaisten valinnat	60
2.7. Lilli Prometin Italian matka	64
2.8. Säilyykö Kalev?	67
2.9. Raimond Kaugver Gulagin saaristossa	71
2.10. Virolaiskirjailijat vainon kohteina	74
3. SUOMEN SILLAN KULKIJOITA	
3.1. Viro Eino Leinon runoudessa	78
3.2. Aino Kallas - ühiskirjanik	96
3.3. Kai Laitisen kynänpiirtoja Aino Kallaksesta	99
3.4. Hanhensulkanaisia Oskar Kruusin tapaan	102
3.5. Suomen silta katkaistuna	106
3.6. Viroa ja itseään puolustamassa	111
3.7. Kuolema Suomenlahdella	114
Henkilöhakemisto	118

LUKIJALLE

Viime vuosien poliittinen kehitys Baltiassa ja entisessä Neuvostoliitossa, joka johti Viron toiseen itsenäistymiseen herätti Suomessa ennennäkemättömän kiinnostuksen Viroa kohtaan. Toivottavasti tämä johtaa myös syvempään Viron kulttuurin tuntemukseen. Virossa kirjallisuus on aina liittynyt virolaisten vapautumispyrkimykseen. Neuvostovallan vuosikymmeninä virolaiskirjallijat onnistuivat sensuurin puristuksessaakin välittämään lukijoilleen tietoisuuden omasta, virolaisesta identiteetistä. Tässä suhteessa kirjallisuuden merkitys oli Virossa hyvin tärkeä. Kirjallisuus ei kuitenkaan ole ensisijaisesti jotain hyötypäämäärää palveleva ilmiö. Sanataiteena sen arvo on punnittava esteettisestä näkökulmasta. Tässäkin suhteessa Viron kirjallisuuden parhaat saavutukset kestävät yleiseurooppalaisen vertailun.

Allekirjoittanut julkaisi vuonna 1983 artikkelikokoeleman *Virolaisesta kirjallisuudesta*. Tähän uuteen valikoimaan sisältyy noin puolet silloisesta aineistosta. Tässä teoksessa pyritään antamaan yleiskuva Viron kirjallisuuden kehityksestä, sillä tällä hetkellä ei ole käytettävissä yhtään objektiivisuuden vaatimukset täyttävää Viron kirjallisuuden historiaa. Yksittäisiä kirjailijoita koskevat artikkelit tuovat esiin niin Viron kirjallisuuden klassikkoja kuin neuvostokauden ja pakolaisvirolaisen kirjallisuuden edustajia.

Kirjan viimeisessä osastossa tuodaan esiin Suomen sillan kulkijoita eli Suomen ja Viron kirjallisiin suhteisiin vaikuttaneita henkilöitä ja teoksia. Tekijän toive on, että liikenne tällä sillalla vilkastuisi entisestään.

Toivottavasti tämä kirja auttaa niitä, jotka haluavat perehtyä Viron kirjallisuuden suuntauksiin ja ilmiöihin. Monissa yliopistoissa voi suorittaa Viron kirjallisuutta erillisissä arvosanoissa tai osana kirjallisuuden opintoja. Teosta koostettaessa on pyritty pitämään silmällä juuri tätä. Samalla toivon, että kirja antaisi jotain kaikille veljeskansamme kirjallisuudesta kiinnostuneille. Virolle kuuluu erikoisasema suomalaisten sydämissä.

Pekka Lilja

1. VIRON KIRJALLISUUDEN VAIHEITA

1.1. Viro - kansa ja kirjallisuus

1.1.1. Historiaa

Viime aikojen poliittinen kehitys on tuonut Baltian kansat yleiseen eurooppalaiseen tietoisuuteen aivan toisella tavalla kuin toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä, jolloin Viro, Latvia ja Liettua vaipuivat unohduksen yöhön tultuaan liitetyiksi vuoden 1940 miehityksen jälkeen uudestaan Neuvostoliittoon vuonna 1944 puna-armeijan karkoitettua Saksan armeijan Baltiasta.

Baltian maista pohjoisimpana Suomenlahden rannalla sijaitseva Viro on suomalaisten läheisin sukulaiskansa. Viron kieli on suunnilleen yhtä lähellä suomen kieltä kuin esimerkiksi ruotsin kieli on norjan kieltä. Virolaisia on kuitenkin vain noin viidesosa suomalaisten määrästä. Virossa asuu vajaa miljoona virolaista ja noin kuusi sataa tuhatta muihin kansallisuuksiin kuuluvaa, joista valtaosa on venäläisiä. Viro on ollut kuten Latviakin toisen maailmansodan jälkeen määrätietoisesti venäläistämispoliittikan kohteena. Sen sijaan Liettua on onnistunut pitämään paremmin puolensa venäläistulvaa vastaan.

Viron kirjallisuutta ei voi ymmärtää, kuten ei minkään muunkaan kansan kirjallisuutta, tuntematta sen historiaa. Virolaiset ovat asuneet tuhansia vuosia nykyisillä asuinsijoillaan. He saivat olla rauhassa aina 1200-luvulle asti, jolloin saksalainen ritarikunta sai tehtäväkseen paavilta alistaa virolaiset katolisen kirkon ja samalla saksalaisen ritarikunnan valtaan. Tanska avusti ritarikuntaa ottamalla Pohjois-Viron haltuunsa, mutta myi sen myöhemmin ritarikunnalle. Ritarikunta alistui siihen asti vapaat virolaiset maaorjiksi. Maaorjuus kesti käytännössä aina 1800-luvun loppupuolelle asti.

Uskonpuhdistus romahdutti väliaikaisesti ritarikunnan vallan, ja syntynyttä tyhjiötä riensivät täyttämään Venäjä, Puola ja Ruotsi. Ruotsi onnistuikin 1600-luvun alkupuolella ottamaan Viron haltuunsa. Ruotsin valtaa kesti Suureen pohjan sotaan asti, jolloin vuodesta 1710 aina Viron itsenäistymiseen asti vuonna 1919 Viro kuului Venäjän keisarikuntaan kahteen kuvernementtiin jaettuna.

Satavuotinen Ruotsin vallan aika on säilynyt Viron kansan muistissa hyvänä aikana, vaikka saksalainen ritarikunta käytännössä säilytti etuoikeutensa ja

maaorjuutta ei onnistuttu lakkauttamaan. Ruotsi perusti Tarttoon yliopiston vuonna 1632. Se toimii tänäkin päivänä virolaisten ainoana yliopistona.¹

Venäjän vallankin aikana saksalainen ritarikunta sai säilyttää etuoikeutensa, ja vasta 1860-luvulta lähtien virolaiset talonpojat alkoivat vapautua maaorjuudesta. 1800-luvun lopulla Viroa ryhdyttiin määrätietoisesti venäläistämään, minkä keskeytti ensin vuoden 1905 vallankumousyritys ja sitten ensimmäinen maailmansota, joka antoi Virolle kuten muillekin Baltian maille sekä Suomelle mahdollisuuden irrota Venäjästä ja itsenäistyä.

Virolaiset ovat siis olleet vuosisatoja vieraiden valtioiden hallittavina, mikä luonnollisesti näkyy myös heidän kirjallisuudessaan. Baltian saksalainen kulttuuri on vaikuttanut virolaisiin voimakkaasti, mutta yhtä voimakas on ollut myös virolaisten antipatia heitä sortanutta saksalaista yläluokkaa kohtaan.

Venäjän pitkäaikaisella hallintovallalla oli luonnollisesti myös syvälle menevä vaikutus virolaisiin, vaikka virolaisten sivistystaso on aina ollut korkeampi kuin venäläisten. Varsinaista venäläisvihaa ei Virossa ollut ennen itsenäistymistä. Virolaiset hakivat joskus tukeakin venäläisestä hallintovallasta saksalaisen yläluokan sortoa vastaan.

Viron itsenäisyys loppui vuonna 1940 Neuvostoliiton liitettyä Viron väkivalloin itseensä. Saksa miehitti Viron 1941-1944 eikä se aikonutkaan palauttaa Virolle sen itsenäisyyttä, vaan kohteli Viroa miehitettyinä provinssina.

Neuvostomiehitys on aiheuttanut Virolle suunnattomia kärsimyksiä. 1941 ja 1949 Viron väestöstä kyyditettiin Siperiaan lähes kymmenesosa. Suuri osa kuoli epäinhimillisissä oloissa. Syksyllä 1944 n. 70 000 virolaista pakeni puna-armeijan tieltä länteen. Heidän joukossaan oli suurin osa Viron etevimmistä kirjailijoista. Kaikki tämä on aiheuttanut Virossa syvän venäläis- ja kommunisminvastaisuuden, mikä on tullut näkyviin viime vuosien poliittisessa elämässä. Glasnostin alettua virolaiset ryhtyivät nopeasti tavoittelemaan taas itsenäisyyttä. Viro haluaa hylätä koko neuvostojärjestelmän ja tulla länsimaiseksi oikeusvaltioksi.

Edelläolevan perusteella on ymmärrettävää, että Virossa kirjallisuus on aina palvellut myös kansallista tehtävää - oman kulttuurin luomista ja säilyttämistä sekä pyrkimystä itsemääräämisoikeuden saavuttamiseen. Tämä on voinut heijastua epäsuorasti, sillä vain itsenäisyyden aikana sekä muutamana viime vuotena Virossa on voitu julkaista kirjallisuutta ilman ennakkosensuuria. Tosin toisen maailmansodan jälkeen pakolaisvirolainen kirjallisuus on voinut koko ajan edustaa vapaata Viron sanaa.

¹ Tosin entinen Polytekninen korkeakoulu on nykyisin Tekninen yliopisto ja Pedagoginen instituutti Pedagoginen yliopisto, mutta Tartton yliopisto on ainoa Viron korkeakoulu, joka vastaa länsimaista yliopistoa.

1.1.2. Kansallinen herääminen

Virolaisesta kaunokirjallisuudesta voidaan varsinaisesti ruveta puhumaan vasta 1800-luvun alkupuolella. Ensimmäinen merkittävä vironkielinen runoilija oli Kristjan Jaak Peterson (1801-1822), jonka Tartossa oleva patsas on Viron kirjallisuuden ystävien pyhiinvaelluspaikka. Peterson jo loi Viron kirjallisuuden ohjelman runossaan "Kuu":

Kas siis selle maa keel
laulu tuules ei või
taevani tõustes üles
igavikku omale otsida?

Eikö siis tämän maan kieli
laulun tuulessa voi
taivaaseen noustessaan
ikuisuutta itselleen etsiä?

(Suom. Pekka Lilja)

1800-luvun puolivälistä lähtien Virossa alkoi ns. kansallisen heräämisen kausi, jolloin Suomen esimerkin mukaan alettiin tiedostaa Viron kielen ja kansan oikeus omaan elämään. Tämän kansallisromanttisen aikakauden merkittävin hahmo oli Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803-1882). Hänen suurin saavutuksensa oli Viron kansalliseepoksen *Kalevipoegin* luominen. Siinä hän yhdisti Viron kansanrunoutta omiin säkeisiinsä. Hänen esikuvanaan oli Suomen kansalliseepoksen *Kalevalan* luoja Elias Lönnrot, joka Kretzwaldin tapaan toimi pikkukaupungin lääkärinä. Miehet tapasivat toisensa kerran Virossa. *Kalevipoegin* suurin merkitys on ollut siinä, että se on innoittanut virolaista patriotismia vuosikymmenien ajan. Se oli 40 vuoden ajan pisin vironkielinen kaunokirjallinen teos.

Kansallisromanttisen kauden merkittävin runoilija oli Lydia Koidula (1843-1886), jonka isä J.V. Jannsen oli pioneeri Viron lehdistön historiassa. Koidula tunnetaan ennenkaikkea patrioottisista säkeistään, jotka ovat runoina ja sävellyksinä olleet virolaisen isänmaallisuuden keskeisintä sisältöä syntymästään saakka. Hän toi julki sen, mistä virolaiset olivat pitkään haaveilleet - käsityksen omasta isänmaasta. Koidulan tunnetuimpia isänmaallisia runoja on "Minun isänmaani on minun rakauteni", joka neuvostovallan kaudella oli Viron kuorolaulun Grad Old Manin

Gustav Ernesaksin sävellyksenä Viron epävirallinen kansallislaulu, kun itsenäisen Viron kansallislaulu - sama Paciuksen sävellys kuin Maamme-laulussa - johon Jannsen kirjoitti sanat, oli kielletty. Romantiikan ajan proosasta on muistettava Eduard Bornhöhen (1862-1923) vain 18-vuotiaana julkaisema romaani *Kostaja*, jossa kuvataan virolaisten kansannousua saksalaista ritarikuntaa vastaan vuonna 1343.

1.1.3. Realismi

Viron kaunokirjallisuuden varsinainen nousu tapahtui kuitenkin realismin aikakaudella n. 1890-1915. Sosiaaliset konfliktit alkoivat tulla näkyviin myös Viron kirjallisuudessa - ei pelkästään saksalaisen yläluokan ja virolaisten vaan myös vauraiden ja köyhempien virolaisten välillä. Realistiset vaikutteet tulivat pääasiassa Saksan kirjallisuuden välityksellä, mutta myös Venäjän ja Ranskan realistisen kirjallisuuden tunnettuja teoksia käännettiin viroksi.

Realistisen kauden ainoa merkittävä runoilija oli mielisairauteen suistunut Juhan Liiv (1864-1913). Hän oli ensimmäinen esteettiset mitat täyttävä virolaisrunoilija. Liiv hävitti lyriikastaan kansalliromanttiset kliseet, mutta on silti myös patrioottinen runoilija. Hän on myös egosentrinen runoilija, joka tehokkaan suggestiivisesti välittää subjektiiviset tunteensa, kuten runossa "Metsä kohisi".

Mets kohas tumedalt, tõelt...
Ma kuulasin himuga.
Ta kohin tilbu laotas
mu üle ju hällissa.

Ta tume kohin jäi rinda,
sääl kohab nüüd alati -
ma nagu ta'd taga leinan,
ei röömsaks saa ialgi.

Metsä kohisi tumman totisesti...
Minä kuuntelin himokkaasti
Sen kohina siivet levitti
minun ylitseni jo kehossa.

Sen tumma kohina jäi rintaan,
siellä kohisee nyt aina -
minä ikäänkuin sitä kaipaen,
en iloiseksi tule koskaan.

(Suom. Pekka Lilja)

Realismin ajan merkittävin prosaisti on Viron kirjallisen romaanin suuri nimi Eduard Vilde (1865-1933). Hänen romaanissaan *Kylmälle maalle* (1896) on jälleen ajankohtainen aihe - virolaisten karkoitus Siperiaan. Vilden huomattavin historiallinen romaani on *Mahtran sota* (1902), jossa hän kuvaa virolaisten talonpoikien ja saksalaista tilanherraa suojelemaan tulleen Venäjän sotaväen veristä yhteentottoa vuodelta 1858. Vilde on kirjoittanut muitakin historiallisia romaaneja ja myös psykologisia romaaneja sekä näytelmiä. Hän kuuluu tänäkin päivänä Viron kirjallisuuden eurooppalaisella tasolla oleviin klassikoihin.

Modernin virolaisen näytelmän perustajana voidaan pitää August Kitsbergiä (1856-1927), jonka merkittävimpiä näytelmiä on mm. *Ihmssusi* (1912). Tunnetuin virolaisdramatikko on kuitenkin Hugo Raudsepp (1883-1952), joka kuoli stalinistisen terrorin uhrina¹. Hänen maalaisaiheiset komediansa ovat myös Suomessa olleet hyvin suosittuja.

1.1.4. Kohti itsenäisyyttä

Vuosisadan vaihteen jälkeen Viron nuoret kirjailijat halusivat uudistaa Viron kirjallisuutta enemmän eurooppalaiseen suuntaan, pois maalaisprovinsialismista. He ryhmittivät Nuori-Viro -ryhmäksi, jonka piiristä nousi monia Viron kirjallisuuden pysyvän jäljen jättäneitä nimiä. Uusromantiikka ja ekspressionismi nousivat hallitseviksi suuntauksiksi n. 1905-1925. Nuoren Viron ryhmästä on mainittava runoilija Gustav Suits (1883-1956), jolla oli hyvin läheiset suhteet Suomeen. Hän tunsi erinomaisesti myös Länsi-Euroopan kirjallisuuden ja hänestä tulikin Viron kirjallisuuden professori. Hän pakeni maasta vuonna 1944 ja kirjoitti viimeisen kokoelmansa *Tuli ja tuuli* maanpakolaisuudessa. Suits peilasi runoudessaan ajankohtaisia tapahtumia omaa taiteellista temperamenttiaan vasten, kuten vuoden 1905 vallankumouksellisia tunnelmia kuvaavan runon "Loppu ja alku" ensimmäinen säkeistö.

Kas tunnete: väriseb maal
Kas kuulete: kisandab veri!
Nüüd tuleb kas ei või jaal
Nüüd on kallastest tõusnud meri.
Olge valmis!

¹ Ks. artikkeli "Virolaiskirjailijat vainon kohteena", s. 74-77.

Tunnetteko: värisee maa!
Kuuletteko: huutaa veri!
Nyt tulee kyllä tai ei!
Nyt on rannoiltaan noussut meri.
Olkaa valmiit!

(Suom. Pekka Lilja)

Nuoren Viron prosaisteista merkittävin on Friedebert Tuglas (1886-1971). Hän osallistui aktiivisesti sosialidemokraattisen puolueen toimintaan ja joutui tämän takia olemaan Viron itsenäistymiseen asti pitkät ajat maanpaossa mm. Pariisissa, jossa oleskeli tuohon aikaan monia muitakin virolaistaiteilijoita, mm. maailmankuulu graafikko Eduard Viiralt. Tuglas on Viron kirjallisuuden mestarillisin novellisti, jonka tasoa ei ole vieläkään Virossa ylitetty. Hänen romaaneistaan on tunnetuin lapsuuden kokemuksiin pohjautuva Pikku Illimar (1937-1938). Tuglas on myös merkittävä kriitikko ja hänestä piti tulla toisen maailmansodan jälkeen Gustav Suitsin seuraaja Tarton yliopiston Viron kirjallisuuden professorina, mutta hänkin joutui ns. Ždanovismin ajan vainojen kohteeksi.

Viron itsenäisyyden ajan lyyrikoista on mainittava Henrik Visnapuu (1889-1951), joka kuoli maanpaossa Yhdysvalloissa sekä Ruotsiin paennut Marie Under (1883-1980). Under sai vaikutteita saksalaisesta ekspressionismista. Hänen runoilijankehityksensä kulki esikoisteoksen sonettien jopa pahennusta herättäneestä sensuellismista pakolaisvuosien tummiin tuntoihin. Samoin voidaan luonnehtia Visnapuun runoilijantietä.

1930-luvulla Virossa nousi esiin uusi runoilijasukupolvi, jonka merkittävimpinä edustajina voidaan pitää Arpojat-ryhmään kuulunutta avioparia Heiti Talvik (1904-1947) ja Betti Alver (1906-1989). Talvik vietiin Siperiaan järkyttyneen vaimonsa silmien edestä. Alver ei koskaan toipunut tästä iskusta. Talvikin onnistunein kokoelma oli *Tuomiopäivä* (1937), jossa hän varoittaa profeetallisesti tulossa olevasta katastrofista.

Itsenäisyyden ajan proosa on pääasiallisesti realistista, mutta toki uudistuvia muotoja saava. A.H. Tammsaare (1878-1940) on ehkä edelleenkin etevin virolaisprosaisti, jonka rinnalle on nousemassa tämän hetken virolaiskirjallisuuden tunnetuin prosaisti Jaan Kross (s. 1920). Tammsaaren magnum opus on pentalogia *Totuus ja oikeus* (1926-1933). Se maalaa mahtavan panoraaman virolaisen talonpoikaissuvun vaiheista viime vuosisadan lopulta 1930-luvulle asti. Teoksen nerokas monipuolisuus, filosofinen syvyys ja esteettinen mestarillisuus vie sen maailmankirjallisuuden suurten saavutusten joukkoon. Henkilökuvausten psykologinen uskottavuus on osaltaan aiheuttanut sen, että pentalogiasta on tehty lukematto-

mia dramatisointeja. Tammsaare kirjoitti korkeatasoisia näytelmiäkin, jotka ovat kuitenkin lähinnä lukudraamoja.

Oskar Luts (1887-1953) aloitti Tammsaaren tapaan kirjailijanuransa jo Venäjän vallan aikana. Hän on jäänyt Viron kirjallisuushistoriaan ennen kaikkea mestarillisella koululaisella kuvaavalla romaanillaan *Kevät* (1912), johon hän myöhemmin kirjoitti useita jatko-osia.

Viron itsenäisyystaistelun merkittävin kuvaaja on Albert Kivikas (1898-1978), jonka tunnetuin teos on *Nimet marmoritaululla*. Kivikas osoittaa, kuinka jopa veljekset saattoivat joutua eri puolille Viron vapaussodassa.

1.1.5. Neuvostokausi

Vuosi 1940 lopetti Viron kaksikymmenvuotisen itsenäisyyden. Saksan kanssa tehtyä etupiirisopimusta hyväkseen käyttäen Neuvostoliitto miehitti maan ja liitätti sen itseensä. Saksan miehityksen jälkeen vuonna 1944 Viro liitettiin uudestaan Neuvostoliittoon. Viron kirjallisuutta alettiin suunnata kovalla kädellä dogmaattiseen sosialistiseen realismiin. Kirjailijoita vainottiin, vangittiin ja vaiennettiin. Aina 1950-luvun lopulle asti Neuvosto-Viron kirjallisuus oli niin heikkotasoisista poliittisen ohjailun ja sensuurin takia, että sitä ei juuri kannata tarkastella. Aadu Hint (1910-1989) ylti ajan olot huomioonottaen kohtalaiseen saavutukseen kotiseutunsa Saarenmaan ihmisiä kuvaavassa tetralogiassaan *Tuulinen ranta* (1951-1966), jonka ensimmäisen osan puolue pakotti hänet kirjoittamaan uudelleen, kuten kävi myös mm. Alexandr Fadejevin romaanille *Nuori kaartiväki*.

Neuvosto-Viron kirjallinen elämä joutui käymään Moskovan kellon mukaan. Neuvosto-Viron kirjailijat koottiin kommunistien johtamaan kirjailijaliittoon, jonka tehtävänä oli valvoa puhdasoppisen sosialistisen realismin viljelyä. Vapaammat tuulet saattoivat puhalttaa vain, jos Moskovasta oli annettu siihen signaali. Vasta 1960-luvulla alkaa Virossa tulla esiin ns. kasettirunoilijat, jotka saivat nimensä siitä, että heidän ensimmäisiä kokoelmiaan julkaistiin pahvikantisissa koteloidissa eli kaseteissa. Huomattavin heistä on Paul-Erik Rummo (s.1942), joka myöhemmin painostuksen alaisena vaikenä vuosikausiksi. Rummon ensimmäisissä kokoelmissa heijastui vielä hänen sukupolvensa optimismi, mutta myöhemmin säkeet tuovat esiin traagisia sävyjä ja murheen kotimaan kohtalosta. Rummon lyriikassa on vaikutteluita Suitsin ja Liivin runoudesta. Rummon ikätoveri Jaan Kaplinski (s. 1941) on myös Viron uudemman lyriikan muistettavia edustajia.

Hando Runnel (s.1938) on Viron lyriikan ehkä luetuin nykyrunoilija. Hänen runonsa ovat kansanlaulunomaisia, useinmiten myös ironisia. Hän on patriootti, mutta ei hyväksy mitään valheellista ja puolinaista. Runnel tukeutuu niin paljon viron kielen ominaispiirteisiin ja sanaleikkeihin sekä kansalliseen traditioon, että hänen runonsa ovat hyvin vaikeita kääntää merkitykset säilyttäen. Seuraava runo on ehkä tässä suhteessa helpommasta päästä.

KUI SIND KIUSAB KURAT,
hüüa valjusti: Kurat!
Kui sind jälgib Jumal,
üttele julgesti: Jumal! -
ära häpene sõpru,
ära vaenlasi varja,
lahke meelega mine
väike karjalaps karja.

JOS SINUA KIUSAA PIRU,
huuda lujaa: Piru!
Jos sinua seuraa jumala,
sano rohkeasti: Jumala! -
älä häpeä ystäviä,
älä vihollisia suojele,
hyvillä mielin mene
pikku paimen paimeneen.

(Suom. Pekka Lilja)

Tämäkin runo on tulkittavissa sitä tilannetta vasten, jossa Viron kansa on elänyt viimeiset viisikymmentä vuotta.

Neuvosto-Viron runous ei rajoitu tietenkään Rummoon, Kaplinskiin ja Runneliin, mutta he edustavat ehkä tyypillisesti kolmea Viron toisen maailmansodan jälkeistä lyriikan pääsuuntausta: esteettis-sanataiteellista, filosofista ja kansanlaulunomaista lyriikkaa. Sosialistisen realismin mukainen yhteiskunnallisesti painottunut lyriikka on ollut tasoltaan helpompaa. Lyriikka on Virossa ollut suositumpaa ja luetumpaa proosaan verrattuna kuin mitä on asianlaita useimmissa Länsi-Euroopan maissa

1.1.6. 1960-luvulta uuteen itsenäisyyteen

Viron proosakin alkoi nousta kansainväliselle tasolle sosialistisen realismin kuristusotteesta 60-luvun alussa. Esiintulleista nimistä huomattavimpia olivat Mati Unt (s. 1944), Enn Vetemaa (s. 1936) ja Arvo Valton (s. 1935). Unt toi varhaistuotannossaan esiin nuorten protestin vallitsevaa yhdenmukaistamista vastaan. Myöhemmin hän muuttuu ironisemmaksi paitsi yhteiskuntaa myös omaa sukupolveaan kohtaan. Hänen romaaneistaan *Syystanssiaiset* (1979) voisi kafkamaisen vieraantuneisuuden kuvauksessaan kiinnostaa laajempaakin länsimaista lukijakuntaa. Suomessa Unt on tunnetuimpia nykyvirolaisia prosaisteja. Enn Vetemaa on harrastanut lyhytromaania. Alkutuotannossaan hän suosi sosialistisen yhteiskunnan pyrkyreitä, mutta on myöhemmin kirjoittanut myös ironisia, osittain veijarimaisia kertomuksia. Eipä hän kaihtanut kirjoittamasta edes kansalliseepoksen sankarista Kalevipoegista humoristisia muistelmia. Vetemaa on myös Viron etevimpiä näytelmäkirjailijoita.

Arvo Valton on novellin mestari, vaikka on kirjoittanut pitkääkin proosaa. Hän on kuvannut paljon ns. pientä ihmistä sosialistisen koneiston "rattaana ja ruuvina". Hänen henkilöhahmonsia ovat monesti täysin vieraantuneita yhteiskunnasta. Tämän vuoksi Valtonia syytettiin eksistentialismista, sillä hänen kuvaustapansa oli ristiriidassa virallisen marxilaisen ideologian kanssa. Valtonin tavoin perheensä mukana Siperian karkoituksen kokenut Rein Saluri on myös lyhyen proosan huippunimiä. Lapsuuden ahdistavat kokemukset heijastuvat hänen proossaan. Saluri on myös tuottelias näytelmäkirjailija. Näytelmässään *Lähtö* hän kuvaa virolaisperheen traagisia tunnelmia Siperiaan karkoituksen edellä.

Glasnost on mahdollistanut Siperian karkoitustajan kuvaamisen Neuvostovirossa, mikä aiemmin oli tabu. Teoksia tästä aiheesta ovat ehtineet julkaista Heino Kiik ja Raimond Kaugver, vaikka kuvaukset aiemman kirjoitusajankohdan johdosta ovat vielä varsin varovaisia.

Omaperäinen ilmiö Viron kirjallisuudessa on Lennart Meri (s. 1929), joka tätä kirjoitettaessa toimii Viron ulkoministerinä.¹ Hänen teoksiaan on vaikea sijoittaa mihinkään sovinnaiseen kirjallisuuden lajiin. Ne ovat osittain tiedettä, osittain dokumentteja, osittain matkakirjoja, osittain esseistiikkaa, osittain filosofista pohdiskelua. Hän on kuvannut Siperian pieniä kansoja ja erityisesti etsinyt virolaisten ja suomalais-ugrialaisten kansojen juuria. Hänen elokuvansa näistä kansoista

¹ Meri pyysi eroa ulkoministerin tehtävistä maaliskuussa 1992. Hänestä on kaavailtu Viron Helsingin lähettilästä.

ovat saaneet kansainvälistä huomiota. Merikin tutustui ensimmäisen kerran Siperiaan perheensä mukana karkoituksessa.

Virolaisen nykyproosan suuri on nimi Jaan Kross (s. 1920), Siperian kävijöitä hänkin. Kross on etsinyt historiasta mielenkiintoisia ja kansainvälistä mainetta saaneita virolaisia, joiden kautta hän välittää samalla Viron vaiheita tämän päivän lukijalle. Suomessa Kross on tunnetuin virolaiskirjailija.

1.1.7. Pakolaiskirjallisuus

Vuoden 1944 jälkeen Viron kirjallisuus jakautui olosuhteiden pakosta kahteen osaan. Ulkomaille paenneet kirjailijat ovat muodostaneet pakolaisvirolaisen kirjallisuuden, joka on ollut ihmeellisen elinvoimainen. Aina 1960-luvun lopulle asti pieni pakolaisvirolaisten kirjailijoiden joukko tuotti enemmän nimikkeitä kuin koti-Virossa saatiin aikaan. Laadussa pakolaisvirolaiset olivat myös edellä. Nyt tilanne on tietysti muuttunut, sillä suurin osa pakolaiskirjailijoista on kuollut ja uusia ei juuri tule tilalle.

Neuvosto-Virossa on aina viime vuosin asti suhtauduttu virallisesti hyvin nihkeästi pakolaisvirolaiseen kirjallisuuteen, koska pakolaiset ovat koko ajan pitäneet näkyvästi esillä itsenäisen Viron ajatusta niin tuotannossaan kuin muuallakin. Viime vuosina tilanne on täysin muuttunut, ja Virossa on alettu julkaista ja tutkia pakolaisvirolaista kirjallisuutta innokkaasti.

Pakolaisvirolaisessa lyriikassa olivat sen alkuvuosina näkyvimmin esillä vanhat mestarit Gustav Suits, Marie Under, hänen puolisonsa Artur Adson (1889-1977) ja Henrik Visnapuu. Sittemmin heidän tilalleen ovat nousseet Arno Vihalemm (1911-1990); Kalju Lepik (s. 1920), Ilmar Laaban (s. 1921) ja Ivar Ivask (s. 1927). Eteväenä kuvataiteilijanakin tunnettu Vihalemm paljastaa runoudessaan pettymyksensä maailmaan hyvin yksilöllisellä tavalla. Lepik on kansanomaisen ja miehekään säkeen mestari. Hänen runoudessaan on patriotismilla sijansa, mutta ei koskaan ontolla tai kiihkoisella tavalla. Vastakkaiset kuvat hänen säkeissään paljastavat hänen kansansa julmat vaiheet.

Laaban on pakolaisvirolaisen lyriikan surrealisti, joka on saanut vaikutteita Ranskan surrealismista, mm. Eluardilta. Ivar Ivask on todellinen kosmopoliitti. Hän vältteli Saksassa, toimii professorina Yhdysvalloissa ja oli tunnetun maailmankirjallisuutta esittelevän *World Literature Today*-aikakauslehden päätoimittaja. Hänen ansiostaan lehdessä on näyttävästi esillä Baltian maiden ja Suomen kirjallisuutta. Hän on kirjoittanut hetken vangitsemiseen pyrkiviä miniatyyreja

imagistien tapaan. Viron ohella Suomi on ollut paljon merkitsevä virike hänen runoudelleen, mutta niin ovat olleet myös mm. Ranska, Espanja, Kreikka ja Itävalta. Ivask on kirjoittanut lyriikkaa myös saksaksi ja englanniksi.

Pakolaisvirolaisen kirjallisuuden keskushahmo on ollut Bernard Kangro (s. 1910). Hän oli jo itsenäisessä Virossa tunnustusta saanut runoilija. Hänen aktiviteettinsa on ollut hämmästyttävä: hän on johtanut pakolaisvirolaisten kustannustoimintaa, toimittanut kirjallista aikakauslehteä *Tulimud*, kirjoittanut lyriikkaa, proosaa, tutkimusta, kritiikkiä, esseitä jne. Kirjailijana Kangro on pakolaisuudessa jättänyt syvimmän jäljen proosaan erityisesti opiskelukaupunkiaan Tarttoa kuvaavalla romaanisarjalla, mutta myös lyirikkona hän on säilyttänyt korkean tason.

Karl Ristikivi (1912-1977) oli nimekäs prosaisti jo itsenäisessä Virossa. Hänen pakolaisuudessa kirjoittamansa 12-osainen romaanisarja, mikä liikkuu Euroopan historiassa 1200-luvulta nykyaikaan, luo ainutlaatuisen panoraaman maanosamme ihmisten ajatusmaailmaan. Tässä suhteessa Ristikivi muistuttaa jossain määrin Mika Waltaria, joka *Sinuhe, egyptiläisellään* aloitti samantyyppisen romaanisarjan.

Valev Uibopuu (s. 1913) on kirjoittanut ehkä vaikuttavimman kuvauksen Viron väkivaltaisesta liittämisestä Neuvostoliittoon romaanissaan *Kukaan ei kuule meitä* (1948), joka juuri nyt tuntuu taas ajankohtaisemmalta kuin vuosikymmeniin. Virolaisten aseellistakin taistelua neuvostovaltaa vastaan on väkevimmin kuvannut Arved Viirlaid useissa romaaneissaan, joista tunnetuin on *Ristittömät haudat* (1952), joka on ilmestynyt useilla kielillä. Tilanteen muuttumista osoittaa se, että myös Virossa on nyt ruvettu julkaisemaan alemmin "fasistiksi" leimatun Viirlaidin teoksia.

Tällaisessa lyhyessä katsauksessa ei voi kuin pintapuolisesti esitellä Viron kirjallisuuden ilmiöitä, tekijöitä ja teoksia. On hämmästyttävää, että asukasmäärältään esimerkiksi jotain Pariisin kaupunginosaa vastaava kansa on kyennyt luomaan eurooppalaista tasoa olevan kirjallisuuden. Pieni kansa voi lunastaa olemassaolon oikeutuksensa vain hengen aseilla. Kirjallisuus on Virossa merkinnyt aina olennaista osaa kansakunnan identiteetistä, mutta se ei ole silti alistunut vain utilitaristiseksi välikappaleeksi, vaan on kyennyt aikaansaamaan suuren joukon kiinnostavia ja esteettisesti korkeatasoisia teoksia. Ne ovat heijastaneet niitä raskaita vaiheita, joita virolaiset ovat joutuneet kokemaan Itämeren alueen hallinnasta kamppailevien suurvaltojen puristuksessa. Se ei vielääkään näytä hellittävän otettaan lopullisesti Viron ja sen balttilaisten veljeskansojen Latvian ja Liettuan kurkusta.

Ilmestynyt alunperin nimellä: *L'Estonie, le Peuple et la Littérature*. Nouvel Art du Français, Novembre 1991.

1.2. Viron kirjallisuus Suomessa

Virolaista kirjallisuutta on käännetty suomeksi enemmän kuin millekään muulle vieraalle kielelle. Tässä yhteydessä ei vieraisiin kieliin lueta entisen neuvostovierolaisen käytännön mukaan Neuvostoliitossa puhuttavia kieliä. Jos ne otettaisiin mukaan, niin epäilemättä nykyisin löytyy enemmän Viron kirjallisuuden venäjännöksiä kuin suomennoksia. Vuonna 1980 esim. venäjännettiin 30 virolaista teosta, kun samana vuonna suomennettiin vain kolme virolaista teosta, joista kaksi oli lastenkirjaa. Suomen ohella tärkeimpiä virolaisen kirjallisuuden vieraiden kielten käännöksiä ovat saksannokset ja unkarinnokset.

Virolaisen kaunokirjallisuuden käännökset vieraille kielille alkoivat oikeastaan suomennoksilla. Tosin saksaksi oli käännetty jo 1700-luvulla virolaista folklorea. Suomen erityisaseman syynä oli se, että kansallinen herääminen ajoittui Virossa ja Suomessa suunnilleen samoihin aikoihin ja yhteys Suomenlahden yli molempiin suuntiin koettiin tärkeäksi.

Ensimmäinen varsinainen virolainen kaunokirjallinen teos, joka suomennettiin, olikin Viron kansallisen herätyksen merkittävimpiin hahmoihin kuuluvan Lydia Jannsenin, runoilijana Koidulan nimellä tunnetun, kertomus *Ojamylläri ja hänen miniänsä* vuonna 1879.¹ Valintaa ei voi pitää kaikkein onnistuneimpana, sillä tämä kertomus on kaunokirjalliselta arvoltaan jokseenkin mitätön verrattuna Koidulan lyriikkaan, jota käännettiin suomeksi paria runokäännöstä lukuunottamatta merkittävämmiin vasta 1900-luvulla. Ennen vuosisadan vaihdetta ehdittiin vielä julkaista suomeksi kolme virolaista kaunokirjallista teosta: Jakob Pärnin *Oma tuba, oma lupa* 1882, 2. painos 1891.² Eduard Borhöhen *Kostaja* vuonna 1888³ ja Lilli Suburgin *Liina* vuonna 1892.⁴ Pärn propagoi teoksessaan muussakin tuotannossaan esiintuomaansa ajatusta siitä, että virolaisten talonpoikien tulisi ostaa itselleen tiloja ja vapautua näin Baltian saksalaisen aatelin herruudesta. Samaa henkeä edustaa *Kostaja*, joka on ensimmäinen alkuperäinen virolainen historiallinen septe. Bornhöhe kuvaa virolaisten vuoden 1343 ns. Jürin yön kapinaa saks-

¹ *Ojamölder ja tema minia*, 1863.

² *Oma tuba, oma luba ehk Lahvardi Kristjani ja metsavahi Leenu armastuse lugu*, 1879.

³ *Tasuja*, 1880.

⁴ *Liina*, 1877.

laista feodaalivaltaa vastaan. Samaan kansalliseen linjaan on luettava myös *Liina*, joka kuvaa virolaisen tytön kamppailua saksalaistamista vastaan.

Vauhtiin virolaisen kirjallisuuden suomentaminen pääsi 1910-luvulla. Jäljempänä käsitellään suomennoksia lajeittain ja aikakausittain, jolloin rajana on viime sotien päättyminen ja Viron muuttuminen Neuvosto-Viroksi.

1.2.1. Lyriikka

Lyriikasta voidaan todeta, että viime sotien päättymiseen asti ei Suomessa ilmestynyt yhtään yksittäisen virolaisen lyyriikon teosta, vaan virolaista runoutta esiteltiin antologioiden muodossa. Tässä yhteydessä on tosin huomautettava, että yksittäisiä virolaisrunoja ilmestyi toki melko runsaasti erilaisissa julkaisuissa. Virolaisen lyriikan kuten koko virolaisen kirjallisuuden esittelijänä Suomessa on toiminut huomattavimmin Aino Kallas. Niinpä hän toimitti ja käänsi ensimmäisen Suomessa julkaistun virolaisen lyriikan käännösantologian *Merentakaisia lauluja* 1911, jossa on Juhan Liivin, Gustav Suitsin ja Villem Ridalan lyriikkaa. Kallas kirjoitti teokseen myös katsauksen virolaisesta lyriikasta. Sekä lyyrikot että heidän runonsa olivat asiantuntevasti valittuja. Seuraava virolaisen lyriikan antologia, *Eestin runotar*, ilmestyi vasta vuonna 1940 ja siihen sisältyi edustava joukko virolaisia lyyrikoita Koidulasta aina 30-luvun virolaisiin modernisteihin asti. Kääntäjinä oli useita Suomen tuolloisen lyriikan huippunimiä: Otto Manninen, Elina Vaara, Yrjö Jylhä, Mustapää, Lauri Viljanen, Aale Tynni, Saima Harmaja ja tietysti Aino Kallas. Erikseen tämän antologian suomentajista on mainittava Matti Kuusi, joka käänsi antologiaan toistakymmentä runoa. Elsa Haavio kirjoitti antologiaan laajan ja asiantuntevan katsauksen virolaiseen lyriikkaan.

Tämä antologia oli epäilemättä merkittävin siihen asti ilmestynyt virolaisen lyriikan käännös vieraille kielille yleensäkin. Antologiaan valitut 17 lyyrikkoa antoivat hyvän läpileikkauksen siihenastisesta virolaisesta lyriikasta.

Viron lyriikkaa ilmestyi melko paljon viime sotien päättymiseen asti erilaisissa julkaisuissa yksittäisinä runoina.¹

¹ Ne löytyivät bibliografiasta *Eesti kirjandus võõrkeeltes*. Valitettavasti tuo bibliografia ei ole kuitenkaan aivan täydellinen. Siitä puuttuu mm. kokonaan v. 1969 ilmestynyt runoantologia *20 nykyvirolaista runoilijaa*.

1.2.2. Proosa

Alvan odotettua on, että heti vuosisadan vaihteen jälkeen tuli suomennettavaksi virolaisen realismin tai neuvostoterminologian mukaan kriittisen realismin uranuurtaja Eduard Vilde. Vildehän tunnetaan ennen kaikkea historiallisten romaanien kirjoittajana, mutta hänen ensimmäinen suomennettu teoksensa oli kertomus *Koidu ajal* (1904), mikä ilmestyi suomeksi v. 1907 nimellä *Päivän koittaessa*. Se on naisemansipaatiota käsittelevä teos, jonka päähenkilö on tehtailijan tytär Stella, joka irtaantuu perheestään sen mammonanpalvonnan takia. Stella on itsenäistynyt naisintellektuelli, mutta yhteiskunnallisena taistelijana häntä ei voi pitää. Päivän koittaessa kuuluu epäilemättä Vilden tuotannon parhaimmistoon ja näin ollen sen valinta ensimmäiseksi Vilden suomennokseksi ei ollut harhaanjohtavaa. Tosin suomennosta arvosteltiin *Virittäjässä* hyvin ankarasti, kuten seuraavaakin Vilden suomennosta, historiallista romaania *Mahtran sota*¹, v. 1908. Tämä virolaisten talonpoikien 1800-luvun kapinasta kertova romaani ilmestyi myös vuonna 1917 toisena painoksena nimellä *Kapina moisiossa*. *Mahtran sota* kuuluu ensimmäisenä osana Vilden historialliseen trilogiaan, mutta trilogian muut osat eivät ole koskaan ilmestyneet suomeksi.²

Vuonna 1920 ilmestyi vielä kolmas Vilden proosateos suomeksi, nimittäin *Mäeküla piimamees* (1916), suomeksi *Mäenkylän maitomies*. Siinä kuvataan kartanonherran ja hänen alustalaisensa omalaatuista kaupantekoa. Talonpoika antaa kartanonherralta oikeuden käyttää vaimoaan seksuaaliobjektina ja toivoo näin vaurastuvansa. Tämä psykologinen romaani on myös Vilden tuotannon parhaimmistoa. Vildestä voi mainita vielä sen verran, että hänen näytelmänsä *Pisuhänd* (1915), suomeksi *Vihtahousu 1915*, on ilmestynyt kirjana peräti kolmena painoksena suomeksi. Virolaisista draamoista ilmestyiikin viime sotien päättymiseen asti *Vihtahousun* lisäksi vain August Kitzbergin komedia *Vana vanaga, noor noorega*, suomeksi *Vakka kantensa valitkoon* v. 1929 ja Oskar Lutsin komedia *Kaalinpää* v. 1935. Toki virolaista dramatiikkaa on suomennettu ja esitetty paljon enemmänkin, mutta vain mainitut kolme näytelmää on painettu kirjaksi.

Vildeä seuraavan kirjailijapolven merkittävimpiin nimiin kuuluu Friedebert Tuglas. Hänet tunnetaan ennen kaikkea mestarillisena novellistina, joten on luonnollista, että häneltä ilmestyi ensimmäisenä novellikokoelma, jonka nimeksi

¹ Ks. *Virittäjä* 1909, s. 39-44 ja 1910, s. 53-55.

² Kaksi muuta osaa ovat *Kui Anija mehed Tallinnas käisid* (Kun Anijan miehet Tallinnassa kävivät) ja *Prohvet Maltsvet* (Profeetta Maltsvet).

annettiin erään sen novellin mukaan *Vilkkuva tuli* (1911). Suomentaja oli Emilia Tavia. Tämän pseudonyymien taakse kätkeytyy kuulun virolaisen runoilijan ja Tarton yliopiston kirjallisuuden professorin Gustav Suitsin suomalaissyntyinen puoliso Aino Thauvón. Toinenkin Aino, nimittäin Kallas, suomensi vuonna 1919 ilmestyneen Tuglaksen novellikokoelman, jonka nimeksi annettiin *Kohtalo*.

Molemmat kokoelmat olivat sekä originaaleina että käännoksinä korkealuokkaisia ja saivat hyvän vastaanoton sekä kriitikoilta että yleisöltä. Kokoelmia painettiin yhteensä lähes 6000 kappaletta¹, ja Tuglas olikin selvästi myydyin virolaiskirjailija Suomessa tänä aikakautena. Tuglaksen novelleja sisältyi hänen novellinsa *Ihmisen varjo* mukaan nimensä saaneeseen novellantologiaan, joka ilmestyi vuonna 1924 Elsa Enäjärven toimittamana ja kokonaan suomentamana. Muut novellit tässä kokoelmassa olivat nuorena kuollut Jaan Oks, A.H. Tammsaare, joka nyt tuli ensimmäistä kertaa suomennetuksi, Jakob Mändmets ja nouseva nimi Albert Kivikas.

Viron kirjallisuuden ehkä suurimpana nimenä on pidettävä A.H. Tammsaarea. Kuten edellä todettiin lähinnä proosaa kirjoittanut Tammsaare tuli Suomessa esiin ensimmäisen kerran em. antologiassa *Ihmisen varjo*. Ensimmäinen Tammsaaren suomennettu romaani on *Kórboja peremees* (1922), joka ilmestyi suomeksi v. 1929 nimellä *Korpiojan isäntä*. Tämä psykologispohjainen talonpoikaiskuvaus kuuluu virolaisen proosan klassikoihin ja on käännettyimpiä virolaisromaaneja.

Tammsaaren pääteos ja hänen asemansa kanonisoinut on pentalogia *Tóde ja óigus* eli *Totuus ja oikeus*, joka ilmestyi viroksi 1926-1933. Sen ensimmäinen osa ilmestyi suomeksi 1932 Tammsaaren ihailijan Erkki Reijosen sinnikkyuden tulokseksi. Koko pentalogian, yhteensä yli 2000 sivua, suomentaminen olisi tietysti ollut liian suuri taloudellinen riski. Niinpä *Totuuden ja oikeuden* 2., 3. ja 4. osa jätettiin suomentamatta ja ovat edelleenkin suomentamatta. Reijosen suomentamaan viidenteen osaan v. 1935 sisältyi Tammsaaren lyhyt yhteenveto suomentamatta jätetyistä osista. *Totuuden ja oikeuden* suomennetut osat saivat ansaitusti erittäin suopean vastaanoton meillä.

Kaiken kaikkiaan voi kuitenkin sanoa, että tänä aikakautena, siis vuosisadan vaihteesta viime sotien päättymiseen asti, virolaisen kirjallisuuden suomentaminen oli sittenkin jokseenkin vähäistä ja sattumanvaraista, vaikka heimoaate teki Suomen ja Viron suhteet hyvin läheisiksi. Suomihan solmi 1930-luvun lopulla kulttuurisopimuksenkin Viron kanssa². Lisäksi oli olemassa suomalais-virolaisen sekakomitean rahasto, joka avusti virolaisten teosten suomentamista. Merkittävimmistä proosateoksista voi tältä ajalta mainita vielä Mait Metsanurkin virolais-

¹ Ks. Kuldsepp 1977, s. 36, 37.

² Sopimus on uudistettu vuonna 1992.

ten muinaista vapaustaistelua kuvaavan romaanin *Ümera jõel* (1934), joka ilmestyi v. 1936 Elsa Enäjärvi-Haavion suomentamana nimellä *Mägisten nuori päällikkö*. August Gailtilta suomennettiin kaksikin romaania: *Karge meri* (1938), suomeksi *Ankara meri* (1939) ja klassiseksi tullut seitsemästä novellista koostuva romaani *Toomas Nipernaati* v. 1942. Molemmat käänsi ansioitunut virolaisen kirjallisuuden suomentaja Kerttu Mustonen, myöhemmin Mustonen-Hukki. Edelleen on syytä mainita August Mälkin *Õitsev meri* (1935), suomeksi sekin Mustosen kääntämänä v. 1941 nimellä *Kukkiva meri*, mikä oli Viron 1930-luvun kirjallisuuden parhaita romaaneja. Mälkiltä suomennettiin lisäksi hänen ns. "Rantajutuistaan" viisi novellia kokoelmaksi *Meren annit* v. 1943. Mälk oli syntyjään saarenmaalainen, joten hän yleensä liikkui mieluummin meren vaikutuspiirissä. Kun vielä mainitaan Albert Kivikasin rehellinen Viron vapaussodan kuvaus *Nimet marmoritaulussa* (1944), niin viime sotien päättymiseen asti suomennettu virolainen kirjallisuus on tullut pääpiirteittäin esitellyksi.

1.2.3. Pakolaiskirjailijat

Toinen maailmansota loi Viron kirjallisuuteen uuden tilanteen. Hyvin huomattava joukko virolaiskirjailijoita, yli 20, pakeni neuvostovallan tieltä länteen ja jäljellejääneidenkin mahdollisuudet omaehtoiseen luomistyöhön olivat varsin rajalliset aina 1950-luvun lopulle asti. Länteen syntyi voimakas pakolaisvirolainen kirjallisuus omine kustantamoineen, joka sekä laadun että määrän puolesta dominoi virolaista kirjallisuutta aina 1960-luvun lopulle asti. Tämä tilanne heijastui selvästi myös virolaisen kirjallisuuden suomennoksiin. Niinpä vuoteen 1970 mennessä Suomessa ilmestyi vain kolme neuvostovirolaista teosta, kun pakolaisilta julkaistiin 13 teosta.

Tilanteeseen on luonnollinen selitys. Tarjonta pakolaisten puolelta oli paljon vilkkaampaa ja myös laadullisesti parempaa varsin pitkään. Kontaktit Neuvosto-Viroon olivat poikki käytännöllisesti katsoen kokonaan aina 1960-luvun puoliväliin asti. Pakolaiskirjailijoilla oli jo ennen sotaa solmitut hyvät suhteet Suomen kirjallisuus- ja kulttuuripiireihin, joten he olivat selvässä etulyöntiasemassa neuvostovirolaisiin kollegoihinsa verrattuna.

Pakolaiskirjailijoiden joukossa oli sellaisia, joita oli suomennettu jo ennen sotia ja sotien aikana, kuten August Mälk ja August Gailit, joilta molemmilta suomennettiin vielä yksi romaani 1940-luvun lopulla. Pakolaisten joukossa oli myös vasta pakolaisuudessa Suomessa tunnetuksi tulleita kirjailijoita, joista merkittävimmät

ovat Karl Ristikivi ja Valev Uibopuu. Ristikiveltä ilmestyi Suomessa heti sodan jälkeen v. 1945 romaani *Yrttitarha* (1942). Teoksessa Ristikivi tarkastelee vuosisadan vaihteen virolaiseen sivistyneistöön kuuluvan miehen elämänsä aina 1930-luvulle asti. Yrttitarha, kuten vuonna 1953 ilmestynyt *Oikeamielisen miehen talo*,¹ kuuluvat ns. Tallinna-trilogiaan, jossa tarkastellaan Tallinnan eri sosiaaliluokkien elämää viime vuosisadan lopulta 1930-luvulle.

Ylivoimaisesti suomennetuin virolaiskirjailija aina 1970-luvun lopulle asti on ollut kirjailija ja lingvisti Valev Uibopuu, jonka teoksia ilmestyi viisi kappaletta vuosien 1945–1965 välisenä aikana. Kaikki ovat pakolaisuudessa kirjoitettuja. Oma osuutensa Uibopuun suosioon oli hänen suomalaisella puolisollaan, kirjailija Tuuli Reijosella, joka suomensi kaksi miehensä teosta. Uibopuun suomennoksissa on pakolaisen näkökulmasta kirjoitettua novellistilkkää ja romaaneja, mutta myös pakolaisuudesta riippumatonta psykologista kuvausta.

Muista pakolaisprosaisteista useammalla kuin yhdellä teoksella on Suomessa lisäksi esiintynyt jatkosodassa Suomen armeijan riveissä taistellut Arved Viirlaid. Hän on keskittynyt kuvaamaan virolaisten vastarintaa ja jopa aseellista sissitais- telua neuvostovaltaa vastaan. Vuonna 1968 ilmestyi Suomessa Viirlaidin romaani *Ristittömät haudat*, joka kuvaa järkyttävästi ja jokseenkin uskottavasti virolaisten patrioottien taistelua neuvostovaltaa vastaan. Teos on käännetty ainakin kuudelle kielelle. Se on ilmeisesti menestynein virolaiskirja Suomessa, sillä siitä on otettu kolme painosta. Viirlaidin toinen Suomessa ilmestynyt romaani on *Henki ja kahleet*, 1981. Sen päähenkilö on vangiksi joutunut virolaisupseeri, joka pakenee vankileiristä ja ryhtyy taistelemaan yhdessä ns. metsäveljien kanssa venäläisiä vastaan. Pääpaino romaanissa on vankileirin kuvauksella.²

Viron klassista kirjallisuutta oli ennen sotia jäänyt suomentamatta runsaasti. Aukkoja on hiukan paikattu sotien jälkeen. Friedebert Tuglaksen kuvaa Viron novellimestarina kirkastettiin v. 1969 Raili Kilpi-Hynysen suomentamalla novelli- valikoimalla *Kultainen rengas*. Hän käänsi myös Tuglaksen lapsuudenmuistoille rakentuvan romaanin *Väike Illimar* (1937), suomeksi *Pikku Illimar*, 1967. Tuglak- sen syntymän satavuotisjuhlan kunniaksi ilmestyivät vuonna 1986 hänen muistel- mansa ja mieteteoksensa. Vihdoin vuonna 1988 saatiin suomennetuksi Tuglaksen romaani *Felix Ormusson*, joka oli ilmestynyt jo vuonna 1915. Tämä Tuglaksen omiakin tunteita peilaava impressionistinen teos olisi pitänyt julkaista Suomessa jo vuosikymmeniä aikaisemmin. Tammsaarelta käännettiin hänen viimeinen

¹ Alunperin *Vóoras majas*, 1940, 2. painos 1942 *Õige mehe koda*.

² Viirlaidin romaania voisi pitää jonkinlaisena virolaisversiona Solzenitsynin *Arkipelag Gulagista*. Viirlaidin romaani menettää kuitenkin uskottavuuttaan äärimmäisen jyrkän musta-valko -kuvauksen takia.

romaaninsa *Pórgupóhja uus Vanapagan* (1939), suomeksi *Hornanperän uusi paholainen*, 1964. Se on kansanperinteelle rakentuva allegorinen romaani, joka heijastaa Tammsaaren näkemystä Viron ja koko maailmankin tilanteesta 1930-luvun perspektiivistä. Teos ilmestyi suomeksi myös v. 1977. Kolmas sotien jälkeen käännetty klassikko on Oskar Lutsin alunperin nimellä *Kevade* (1912-1913) ilmestynyt humoristinen koululaiskuvaus, joka suomennettuna sai nimen *Arno ja kumppanit*, 1973. Se on mestarillista lapsikuvausta ja onnistuneimpia humoristisia teoksia koko Viron kirjallisuudessa. Näihin teoksiin viroalaisten klassikkojen käännökset sotien jälkeisenä aikana ovat jääneetkin.

1.2.4. Neuvosto-Viro

Neuvostovirolainen proosa alkoi nostaa päätään Suomessa 1960-luvulla. Tosin avaus ei ollut ehkä kaikkein onnistunein: Rudolf Sirgen vuosien 1940-1941 tapahtumia Virossa neuvostonäkökulmasta kuvaava romaani *Maa ja rahvas* (1956), suomeksi *Maa ja kansa* (1961). Sirge edusti vanhempaa, jo itsenäisessä Virossa kirjailijanuransa aloittanutta sukupolvea. Ensimmäinen kirjailijankannuksensa Neuvosto-Virossa hankkinut ja suomennettu kirjailija on prosaisti Paul Kuusberg, jonka romaani *Andres Lapeteuse juhtum* (1963) ilmestyi suomeksi v. 1967 nimellä *Andres Lapeteuksen tapaus*. Siinä kuvataan puoluekaaderin moraalista rappiota stalinismin vaikeina vuosina.

Mutta Kuusbergin edusti vanhempaa sukupolvea ja perinteistä socialistista realismia. Nuoren polven läpimurto Suomessa oli novellantologia *Suomenlahden takaa*, joka esitteli 1960-luvun kolme suurta lupausta: Arvo Valtonin, Mati Untin ja Enn Vetemaan. He ovat myös lupauksensa täyttäneet myöhemmällä kirjailijanurallaan ja heiltä kaikilta on suomennettu myöhempiäkin teoksia. Antologia ilmestyi v. 1968 ja se oli todella uuden ja uudella lailla kirjoittavan nuoren sukupolven esiinmarssin manifestaatio.¹ Untista puhuttiin Viron Salingerina eikä

¹ Näistä kolmesta Valton on joutunut Neuvosto-Virossa 1960-luvulla kovankin kritiikin kohteeksi, sillä hän kuvaa usein ihmisen vieraantumista socialistisessa yhteiskunnassa.

aivan aiheetta.¹ Vetemaa on proosassaan kuvannut alusta lähtien karrierismin varjopuolia, sosialistista nousukautta ja konjunktuurien hyväksikäyttöä.

1970-luvulta lähtien virolaisen kirjallisuuden suomennoksia on hallinnut selvästi neuvostovirolainen kirjallisuus. Vuodesta 1991 lähtien voidaan taas puhua Viron kirjallisuudesta Viron itsenäistyttyä uudelleen. Pakolaiskirjailijoista useat ovat jo kuolleet tai tulleet liian vanhoiksi luomaan uutta ja luonnollisesti jälkikasvu pinessä pakolaisyhteisössä on vaatimaton.

1970-luvun virolaisen proosan avasi Suomessa väkevästi, ehkä hiukan sensaatiomaisesti Raimond Kaugverin romaani *Nelikümmend küünalt* (1966), *Neljäkymmentä kynttilää*, 1971. Kaugver taisteli Viirlaidin asetoverina virolaisessa vapaaehtoisjoukossa JR 200:n riveissä jatkosodassa ja kuvaa Suomessa oloaan myös romaanissa. Hivenen sensaatiomaista Kaugverin romaanissa on se, että se on ainut Neuvosto-Virossa ilmestynyt teos, joka kuvaa Stalinin vankileirejä, joista Kaugverilla oli omia kokemuksia. Lopulta teoksen päähenkilö hiukan Vetemaan sankareiden tapaan ottaa sosialistisesta yhteiskunnasta kaiken mahdollisen hyödyn itselleen. Glasnostin aikana Kaugver on voinut palata uudestaan vankileiriajan kuvaukseen teoksessaan *Kirjad laagrist* (1989), joka ilmestyi suomeksi vuonna 1990 nimellä *Vorkutan kirjeet*. Suomennos on esitelty tarkemmin tässä teoksessa artikkelissa "Raimond Kaugver Gulagin saaristossa".

1970-luvun lopulta lähtien alkoi Suomessa tulla tutuksi yhä uusia virolaisprosaisteja. Heistä on ennen kaikkea mainittava Mats Traat, jonka suomennettu esikoinen oli *Tants aurukatla ümber* (1971), suomeksi *Viisi tanssia*, 1976. Se on viidestä episodista koostuva kertomus virolaisen talonpojan kohtalosta itsenäisestä talonpidosta sodan ja miehityksen kautta pakkokollektivisointiin ja lopulliseen resignoitumiseen Siperiaan karkotuksen kautta kolhoosiin. Traatilta on tämän jälkeen suomennettu vielä neljä romaania. 1970-luvun lopulta lähtien suomalaiskustantajien neuvostokirjallisuutta sarjassa on suomalaisille esitelty monia muitakin virolaisprosaisteja, kuten Ülo Tuulik, Lilli Promet, Toomas Vint, Juhan Peegel ja Enn Vetemaa. Vanhemman polven virolaiskirjailijoista on mainittava ennen kaikkea Jaan Kross. Hänet tunnetaan niin Suomessa kuin kotimaassaan historiallisten romaanien kirjoittajana. Hänen ensimmäinen suomennettu historiallinen romaaninsa oli *Keisarin hullu* (1982), joka on vuonna 1989 julkaistu myös Ranskassa Jean-Luc Moreaun kääntämänä. Krossin romaani sai Ranskassa vuoden parhaan ulkomaisen kirjan palkinnon. Krossista on Suomessa puhuttu useaan

¹ Hän toi esiin jopa sellaisen, siihen asti Neuvosto-Viron kirjallisuudessa tuntemattoman seikan, että mies ja nainen saattavat olla seksuaalisessa kanssakäymisessä.

otteeseen vahvana Nobel-palkinnon ehdokkaana. *Pietarin tiellä* (1984, *Rakvere romaan*) kertoo pienen pohjoisvirolaisen kaupungin taistelusta oikeuksiensa puolesta ja se on nähtävä allegoriana koko Viron kamppailusta. Mielenkiintoisia henkilökuvia valottavat *Kolmannet vuoret* (1985, *Kolmandad mäed*), jonka päähenkilönä on Viron maineikkaimpiin kuuluva taidemaalari Johann Köler ja *Professori Martensin lähtö* (1984, *Professor Martensi ärasõit*), jossa päähenkilönä on tsaarin Venäjällä korkeaan hallintovirkaan noussut virolaissyntyinen tiedemies. (Tämänkin teoksen Jean-Luc Moreau on ranskantanut, *Le départ du professeur Martens*, 1990).

Krossin suoraan käsikirjoituksesta suomennettu romaani on *Syvydestä* (1989, *Väljakaevamised*). Sen päähenkilö on Siperian vankleiriltä kotiin palaava virolainen Peterk Mirk - pitkälle Krossin alter ego. Kross, joka itsekin joutui Siperiaan, valottaa takaumien avulla Mirkin vankeusaikaa ja sommittelee samalla jännittävän tarinan Tallinnan kaivauksista löytyvästä keskiaikaisesta käsikirjoituksesta. Eva Lillen suomentama *Vastatuulen laiva* (1990, *Vastutuule laev*) jatkaa Krossin virolaisiin henkilökuviin keskittynyttä historiallista romaania. Päähenkilö on taas ulkomailta mainetta saanut virolainen - nyt optikko Bernhard Schmidt, joka tunnetaan maailmalla teleskoopin kehittäjänä. Näiden teosten lisäksi Krossin teoksista on Suomessa ilmestynyt novellikokoelma *Kleion silmien alla* (1987). Myös viimeksi suomennettu Krossin teos on novellikokoelma, *Silmien avaamisen päivä* (1991), joka valottaa virolaisten vaiheita 1930-luvulta tähän päivään. Päähenkilönä ja kertojana on *Syvydestä*-romaanin Peter Mirk. Jaan Kross on noussut selvästi tunnetuimmaksi ja luetuimmaksi virolaiskirjailijaksi Suomessa.

Tapaus sinänsä on Lennart Meri, sillä hänen suomennettuja teoksiaan on vaikea sijoittaa mihinkään sovinnaiseen kirjallisuudenlajiin. Hänen tutkimusmatkansa suomalais-ugrialaisten kansojen parissa ja vähän muuallakin sekä porautumisensa suomensukuisten kansojen menneisyyteen ovat tuoneet mellekin Meren teokset. Mielenkiintoinen nuoremman polven tuttavuus on Viivi Luik, jonka romaanista *Seitsemäs rauhan kevät* (suomennettu 1986) on otettu peräti kolme painosta. Siinä kerrotaan näennäisen naiivilla tavalla Stalinin kauden loppuajoista Viron maaseudulla pikkutyttöjen näkökulmasta. Luik on saanut hyvän vastaanoton Suomessa myös romaanillaan *Historian kauneus* (1991), jonka virolaistytön rakkaustarinan taustalla jyrisevät neuvostopanssarit Prahan kesässä 1968.

Virolaista novellistiikkaa on aiemmin mainitun antologian *Suomenlahden takaa* lisäksi ilmestynyt myös 1984 julkaistussa kokoelmassa *Merentakaisia*, joka esittelee kiitettävän tuoretta ja modernia virolaista novellistiikkaa Vaino Vahingin, Mari Saatin, Rein Salurin ja Mihkel Muttin välityksellä. Heitä lukiessaan voi vakuuttua siitä, että on edetty kauas sosialistisen realismin positiivisen sankarin

ajoista virolaisessa kirjallisuudessa. Arvo Valtonilta on lisäksi julkaistu yksi novellikokoelma.

1.2.5. Uutta lyriikkaa

Virolaisen lyriikan kääntämisestä viime sotien jälkeisenä aikana on todettava, että on tapahtunut selvää edistystä verrattuna sotia edeltäneeseen aikaan. Toisen maailmansodan päättymiseen mennessä Suomessa ei ollut ilmestynyt yhtään yksittäisen virolaisen lyyriikon kokoelmaa. Sotien jälkeen niitä on ilmestynyt sentään kuusi. Ensimmäinen oli 30-luvulla itsenäisessä Virossa runoilijanuransa aloittaneen Bernard Kangron kokoelma *Liekehtivä jälki* (1956), jonka käänsi Lauri Kettunen. Kettunen ei suinkaan ollut ensimmäistä kertaa asialla virolaisen lyriikan suomentajana, sillä hän oli kääntänyt lukuisia runoja viron kielen oppikirjoihinsa. Erityisen tunnustuksen virolaisen lyriikan tunnetusitekijänä ansaitsee Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos, joka on järjestänyt kolme virolaisen lyriikan käännöskilpailua, jotka kaikki ovat todistaneet, että virolaisen lyriikan hyviä kääntäjiä on Suomessa yllättävän runsaasti. Ensimmäisen kilpailun sato julkaistiin v. 1987, jolloin ilmestyi virolaisen runouden suuren klassikon Marie Underin kilpailukäännösten pohjalta julkaistu kokoelma *Puutarhan syksy*. Oululainen estofiili Aimo Rönkä käänsi lisäksi vielä 1983 yksin Underin runouden valikoiman *Avaran taivaan alla*. Toisen kilpailun runoilijaksi valittiin Debora Vaarandi, neuvostovirolaisen vanhemman polven runoilijatar. Vaarandin kokoelma *Tuulen valossa* ilmestyi v. 1982. Kolmannen kilpailun runoilija oli Hando Runnel, jonka käännösvalikoima *Punaisten iltojen purppura* ilmestyi 1988. Kaikki runot eivät ole peräisin valikoimalle nimensä antaneesta kokoelmasta, joka pääsi neuvostoimperialismia taitavasti kritikoivana ilmestymään "vahingossa" Virossa vuonna 1982. Runnel on Viron suosituimpia ja kansanomaisimpia lyyrikoita. Viides virolaisrunoilija, jolta on ilmestynyt oma kokoelma, on nuoremman polven runoilija Jaan Kaplinski, jonka kokoelma *Sama meri meissä kaikissa* ilmestyi v. 1984. Kuudes on näyttelijänäkin hyvin tunnettu Juhan Viiding, joka on käyttänyt runoilijana myös pseudonyymiä Jüri Üdi. Hän tuli tutuksi Suomessa eri teoksista peräisin olevalla valikoimalla *Julkaistavaksi Suomen tasavallassa* (1988).

Runoantologioita on sotien jälkeen ilmestynyt kaksi. Vuonna 1969 julkaistiin 20 nykyvirolaista runoilijaa, joka esittelee tasapainoisesti sekä pakolais- että neuvostovirolaista lyriikkaa.

Vuonna 1984 ilmestyi uusi antologia: *Uusien sulkien kasvaminen - 10 nykyvirolaista runoilijaa*, jossa esitellään neuvostovirolaisia runoilijoita virolaisen runouden klassikoista Betti Alverista ja Debora Vaarandista lähtien myös nuoren polven uusiin nimiin kuten Juhan Viidingin asti.

Tässä ei ole käsitelty Neuvostoliitossa suomennettuja virolaisteoksia eikä antologioita, joissa on käytetty myös Suomessa eläviä kääntäjiä. Samoin oman käsittelynsä vaatisi virolainen lastenkirjallisuus, jota on käännetty suomeksi sekä Neuvostoliitossa että Suomessa melko runsaasti.

Kaiken kaikkiaan voi todeta, että virolaisen kirjallisuuden suomentaminen on 1970-luvun lopulta lähtien ollut selvässä myötätuuessa. Vanhojen kokeneiden kääntäjien seuraajiksi on löytynyt monia nuoria ja innokkaita estofiileja, jotka seuraavat aktiivisesti sitä mitä Viron kirjallisuudessa tapahtuu ja tekevät heti tuoreeltaan käännösesityksiä. Näin se jyrkkä epäsuhte mikä aiemmin vallitsi Suomen kirjallisuuden viroinnosten ja toisaalta Viron kirjallisuuden suomennosten välillä Suomen eduksi on selvästi tasoittunut. Tilanne näyttää siis Viron kirjallisuuden suomentamisen kannalta tällä hetkellä kohtuullisen hyvältä. Glasnostia seurannut vapaampi ilmapiiri on muuttanut myös virolaisen kirjallisuuden julkaisemisen Suomessa joustavammaksi. Uutena piirteenä on se, että Suomessa on ruvettu julkaisemaan virolaisia kirjoja suoraan käsikirjoituksista, kuten mm. edellä mainittu Jaan Krossin romaani *Syvydestä* sekä eräitä Viron ajankohtaista poliittista tilannetta valaisevia teoksia. Tosiasiaksi näyttää silti jäävän se, että virolaisen käännöskirjallisuuden osuus pysynee Suomen käännöskirjamarkkinoilla edelleenkin varsin vaatimattomana; n. 1-2 % meillä julkaistavista käännöskirjoista on virolaisia. Tämä on kuitenkin Länsi-Euroopassa ilmeisesti suurin osuus tällä hetkellä. Pieni Viro joutuu Suomessakin kamppallemaan pääasiassa anglosaksisen maailman best-sellereiden kanssa. Yleinen mielenkiinto Viroa kohtaan on silti Suomessa suurempi kuin missään muualla Länsi-Euroopassa, mikä tietysti johtuu sekä kielisukulaisuudesta että maantieteellisestä läheisyydestä. Tämä antaa Viron kirjallisuudelle sen kokoa huomattavasti paremman lähtöaseman Suomen kirjamarkkinoilla. Paradoksaalista on kuitenkin se, että Viron itsenäistyminen saattaa vähentää kiinnostusta sen kirjallisuutta kohtaan Suomessa, sillä enää virolaiskirjailijoiden ei tarvitse kamppaila venäläistä sensuuria ja miehitysvaltaa vastaan, mikä loi jokaiseen neuvostovirolaiseen kirjaan oman jännitysmomenttinsa.

Ilmestynyt alunperin: *Maailmankirjallisuuden ja sen klassikkojen suomentamisesta, osa II*, toim. Urpo Kovala. Jyväskylän yliopiston Kirjallisuuden laitos, Jyväskylä 1986. Artikkelit on saatettu ajantasalle.

KIRJALLISUUTTA

Eesti kirjandus vóórkeeltes. Tallinn 1987.

Eesti Kirjanduse biograafilne leksikon. Tallinn 1975.

Eesti kirjanduse ajalugu I-IV 2. Tallinn 1965-1984.

Kirjanduse jaosmaa. (Vuosikatsaus virolaiseen kirjallisuuteen)

Kuldsepp, Toivo, *Viron kirjallisuus Suomessa.* Pieksämäki 1977.

Kuldsepp, Toivo, *Suomen siltaa rakentamassa.* Jyväskylä 1986.

Kurman, George, *Literatures in contact: Finland and Estonia.* New York 1972.

Lilja, Pekka, *Eino Leino ja Viro.* Jyväskylä 1983.

Mägi, Arvo, Ristikivi, Karl, Kangro, Bernard, *Eesti kirjandus paguluses 1944-1972.*

Lund 1973.

Niinivaara, Eeva, *Virolais-suomalaisesta käännöskirjallisuudesta.* Virittäjä 1966,

s. 197-203.

Soome kirjandus eesti keeles. Suomen kirjallisuus eestiksi. Tallinn 1979.

1.3. Positiivisen sankarin tie Neuvosto-Viron kirjallisuuteen

Positiivisen sankarin juuret ovat 1800-luvun venäläisessä radikaalissa kritiikissa, jonka huomattavimmat edustajat olivat Vissarion Belinski, Nikolai Tšernyševski ja Nikolai Dobroljubov, jotka katsoivat taiteella olevan ennen kaikkea sosiaalisen funktion. He esittivät, ettei kirjallisuuden päähahmo tarpeeton ihminen riittänyt, jos haluttiin esittää haaste yhteiskunnalliselle tilanteelle. Tšernyševski loikin positiivisen sankarin varhaisen mallin Rahmetovin romaanissaan *Mitä on tehtävä?* (1863). Marx ja Engels eivät olleet tässä asiassa merkittäviä. Venäläisistä marxilaista vaikutusta on ollut Plehanovilla ja Leninillä. Plehanov korosti yksilön osuutta historiallisen prosessin kiihdyttäjänä. Mutta toisaalta hän suhtautui skeptisesti utilitaristiseen taidekäsitteeseen. Leninin keskeisin anti sisältyy hänen artikkelinsa *Puoluejärjestö ja puoluekirjallisuus*.¹ Artikkelista on saatu perusteet fiktion puoluekantaisuudelle.

Ensimmäisen kerran positiivinen sankari näyttäytyy fiktiossa Maksim Gorkin romaanissa *Äiti* (1907). Sen Pavel Vlasovista on tullut myöhempien herosten malli. Hänessä tulevat näkyviin positiivisen sankarin keskeiset piirteet: omistautuminen asialle ja usko sen voittoon. Mutta vasta lokakuun vallankumous mahdollisti positiivisen sankarin esiinmarssin. Sotaheroismin tyypillisenä edustajina tutkimuksessa on yleisesti nähty Dimitri Furmanovin *Tšapajev* ja Alexandr Fadejevin *Tuho*, joiden sankarit ovat valmiita uhraamaan elämänsä vallankumouksen voitolle. Positiivisen sankarin kehityksen seuraavaa vaihetta edustaa tyypillisesti Fedor Gladkovin romaanin *Sementti* sankari Gleb Tšumalov, joka omistautuu jälleenrakennukselle. Viisivuotissuunnitelmien käynnistyminen merkitsi uuden vaiheen alkamista neuvostovaltion elämässä. Tätä vaihetta kuvaa edustavasti Mihail Solohov *Aron raivaajissa*, jonka positiivinen sankari Semen Davydov on tiukasti puoluekantainen. Vuosi 1934 oli käänne neuvostokirjallisuudessa. Tuolloin pidettiin Neuvostokirjailijoiden liiton I kongressi; Andrei Ždanov määritteli virallisen luomismetodin sosialistisen realismin. Nikolai Ostrovskin romaani *Kuinka teräs karaistui* (1934) ilmestyi kuin tilauksesta, sillä siinä toteutuivat Ždanovin teesit. Romaanin sankari Kortšagin näki elämällään vain yhden tarkoituksen - puolueen ja kansan palvelemisen. Kortšaginista tulikin poliittisen vallan suosittama sankarin

¹ Artikkelin tulkinnasta, ks. Lilja 1978 ja 1980.

malli. 1930-luvun lopulla erityisesti ns. pjatiletka-kirjallisuuteen¹ ilmestyikin lukuisasti itsensä palvelutehtäville uhranneita sankareita.

Neuvostovenäläisen positiivisen sankarin peruspiirteinä voitaneen pitää - klassisiin esikuihin ja poliittisen vallan tahdoilmaisuihin perustuen - päämäärätietoisuutta, puoluekantaisuutta, optimismia ja moraalista nuhteettomuutta.² Päämäärätietoisuus tarkoittaa sitä, että positiivinen sankari tietää, mitä hän tekee ja mihin hän vie historiallista prosessia. Hän ei ole vieraantunut kuten länsimaisen kirjallisuuden sankari. Puoluekantaisuus sisältää sen, että sankari saa toimintansa ohjeet puolueelta ja täyttää puolueen hänelle antamat tehtävät. Näin hänestä tulee kollektiivinen sankari, sillä hän toimii koko ajan tärkeimmän kollektiivin - puolueen - yhteydessä. Optimistisuus tarkoittaa sitä, että sankari ei kadota uskoaan siihen, että pystyy suoriutumaan tehtävästään. Hän ei voi tulla traagiseksi sankariksi. Hänen tuhoutumisensaakaan ei merkitse tragediaa, sillä yksilön kohtalo ei ole ratkaiseva. Optimismi tekee sankarista ehyen persoonallisuuden. Hänen ei tarvitse kokea angstia, sillä hän tietää olevansa oikealla tiellä. Moraalinen nuhteettomuus on kuulunut keskeisesti positiiviseen sankariin Rahmetovista lähtien. Hän on esikuvallinen henkilö, mikä on positiivisen sankarin tärkeimpiä sosiaalispedagogisia tehtäviä.

Virolaisesta kirjallisuudesta ei ennen neuvostokautta ole löydettävissä positiivisen sankarin mallia. On teoksia, joissa on protesti epäoikeudenmukaisuutta vastaan, mutta niiden sankarit eivät ole marxilaisesti tiedostavia, vaan pikemminkin vaistonvaraisesti toimivia. Tällaisia teoksia ovat mm. Eduard Vilden historialliset romaanit sekä A.H. Tammsaaren ja Friedebert Tuglaksen lähinnä vuoden 1905 tapahtumia kuvaavat novellit. Viron itsenäisyyden aikana eräät prosaistit - Mait Metsanurk, Albert Kivikas ja August Jakobson mm. - pohtivat myös virolaisten sosialistien ajattelutapaa.

Toisen maailmansodan jälkeen aloitettiin koko Neuvostoliitossa ideologinen kampanjointi, joka sai alkunsa NKP:n keskuskomitean kirjallisuutta koskeneesta päätöksestä v. 1946. Neuvosto-Virossa tämä merkitsi kirjallisuusperinteen uudelleenarviointia. Lähes kaikki se, mitä siihen asti oli pidetty Viron kirjallisuudessa arvossa, julistettiin mitättömäksi. Esikuvat ja traditio, myös positiivisen sankarin, piti hakea nyt venäläisestä kirjallisuudesta ja neuvostokirjallisuudesta. Kulttuuri-poliittinen kampanjointi, jossa käytettiin myös kirjallijoihin kohdistuneita negatiivisia sanktioita, sai tavoitteensa läpi n. vuoteen 1950 mennessä.

¹Pjatiletka = viisivuotissuunnitelma.

² Ks. Mathewson 1975 ja Lilja 1980.

Ensimmäinen neuvostovirolaisen romaanin positiivinen sankari on Hans Leberechtin Paul Runge romaanissa *Valgus Koordis*¹ (1949). Leberecht osallistui tällä kolhoosien tuloa Neuvosto-Viroon kuvaavalla romaanillaan kilpailuun v. 1948, mutta jäi palkitsematta. Neuvosto-Viron hallituksen määräyksestä asetettiin uusi jury, joka antoi Leberechtille ensimmäisen palkinnon. Toinen kirjailija, joka tässä yhteydessä on otettava huomioon, on Osvald Tooming. Hän julkaisi v. 1950 kaksikin romaania: *Pruuni katku aastail* ja *Roheline kuld*.² Edellinen kuvaa virolaista vankilaa saksalais miehityksen aikana ja jälkimmäinen metsätyöläisten elämää. Aadu Hint kuului tämän kauden merkittävimpiin neuvostovirolaisiin kirjailijoihin. 1951 ilmestyi ensimmäinen osa sittemmin tetralogiaksi tulleesta romaanisarjasta *Tuuline rand*.³ Alkakauden kuvaan sopii hyvin se, että Hint joutui kritiikin vaatimuksesta kirjoittamaan romaaninsa uudestaan. Uudistetusta, ja myöhempiin painoksiin otetusta laitoksesta, odotettu positiivinen sankari löytyy.

Leberechtin romaanin positiivinen sankari on demobilisoitu maatyöläinen. Kaikessa toiminnassaan Runge on hyvin päämäärätietoinen. Heti, kun päästään kohti lopullista päämäärää, kolhoosia, kaikkinaisen epäily katoaa Rungesta ja hänestä tulee johtava hahmo, kuten positiivisen sankarin kuuluu olla. Runge ei ole aluksi kovinkaan puoluekantainen, mutta hän joutuu yhä tiiviimpään yhteyteen puolueen kanssa, sillä hänen hyväntekijänsä on partorg Muuli. Rungesta tulee lopuksi niin puoluekantainen, että jos Muuli jättäisi palkkansa, niin hänen itseoi-keutettu seuraajansa olisi Runge. Leberecht on selvästi halunnut tehdä Rungesta puoluekantaisen.

Paul Runge on optimismin läpitunkema henkilö. Hän ei menetä uskoaan vaikeuksien edessä, joita Leberecht kasaa hänen tielleen kosolti. Runge voi vaipua akuuttiin resignaatioon silloin, kun oikea päämäärä ei ole vielä selvinnyt hänelle. Mitä lähemmäs romaanin finaalia tullaan, sitä voimakkaammaksi tulee ns. konfliktittomuuden teorian mukainen paraatimainen ilmapiiri. Romaanin loppukohtaus on ylioptimistisuudessaan hyvin samantapainen kuin Gladkovin *Sementissä*. Moraalisen nuhteettomuuden vaatimuksen Runge täyttää hyvin. Hänen vastakohtanaan ovat kulakit, jotka jo iljettävän ulkomuotonsakin perusteella ovat Rungen kontrasti. Runge ei salli itselleen henkilökohtaista nautintoa ja edustaa tässäkin suhteessa hyvin positiivisen sankarin askeettista traditiota aina Tšernyševskin Rahmetovista lähtien.

¹ Valo Koordissa.

² Ruskean ruton vuosina ja Vihreä kulta. Vihreän kullan voi jättää käsittelemättä turhan redundanssin välttämiseksi.

³ Tuulinen ranta.

Osvald Toomingin romaanin *Pruuni katku aastail* positiivinen sankari on kaivos-tekniikko Ilmar Maamets, joka joutuu saksalaismiehityksen alettua v. 1941 vankilaan. Tooming on nähnyt enemmän vaivaa kuin Leberecht kuvatessaan Maametsin kehittymistä päämäärätietoiseksi taistelijaksi. Tähän vaikuttavat omalla esimerkillään kolme kommunistia, joiden valmius kuolla asiansa puolesta saa Maametsinkin vakuuttuneeksi siitä, että hänenkin on astuttava positiivisen sankarin tielle. Puoluekantaisuus ei voi Maametsin kohdalla toteutua kovin pitkälle, sillä vankilassa ei ole mahdollisuuksia säännönmukaiseen puolue toimintaan. Mutta Maametsistä tulee siinä määrin puoluekantainen kuin se on mahdollista kuvatussa fiktiivisessä tilanteessa.

Maametsin optimistisuus ei ole kovin suuri romaanin alussa, mikä johtuu siitä, että hän on kehittyvä sankari. Hän kadehtii sellissä olevien kommunistien uskoa tulevaisuuteen synkeästä nykyhetkestä huolimatta. Vasta sitten, kun hän huomaa, että hänellä ei ole muuta vaihtoehtoa kuin astua kuolemaan menneiden kommunistitaistelijoiden tielle, pessimismi katoaa hänestä. Suurimpana optimistisuuden lähteenä on poissaolevanakin Stalin. Romaanin lopussa Maamets julistaa optimistista paatosta samoin kuin Pavel Vlasov julistaa oikeudessa tuomitsijoilleen. Kuvatessaan Maametsin moraalista nuhteettomuutta Tooming käyttää mustavalkotekniikkaa korostetusti. Hyveellisen Maametsin räikeänä vastakohtana ovat raakalaismaiset poliisit ja vanginvartijat. Maamets muistuttaa moraalisessa nuhteettomuudessaan hyvin paljon Ostrovskin Kortšaginia mm. siinä, että tämän tapaan lyö irstailla jutuilla kerskailevan tainnoksiin.¹

Aadu Hintin positiivinen sankari on nuori työläinen Peeter Tihu. Hänelläkin on oikealle tielle opettajanaan kokenut puolueen jäsen. Tihu on päämäärätietoinen alusta lähtien, vaikka hänen päämääränsä ovat aluksi marxilaisittain katsoen pikkuporvarillisia. Mutta hänen opastajansa, jonka funktio on samanlainen kuin komissaari Klytškovilla Tšapajevissa, auttaa Tihua näkemään, että vain vallankumouksellinen taistelu voi pelastaa proletariaatin. Tätä tehtävää Tihu lähtee toteuttamaan kotiseudulle Saarenmaalle hyvin tarmokkaasti. Tihu on kiistämättä myös puoluekantainen sankari. Hän saa toimintaohjeensa puolueelta. Vaikka hänellä ei ole Saarenmaalla tukenaan puoluetta, niin puolueen ote näkyy kuitenkin siinä, että Tihun mukanaan tuomat puolueen lentolehtiset innostavat Saarenmaan köyhälistöä taistelemaan oikeuksiensa puolesta. Hint saikin ensimmäisen versionsa johdosta moitteita myös siitä, että hän ei osoittanut puolueen johtavaa osuutta vallankumouksellisessa taistelussa.

¹ Kortšaginin tainnoksiin lyömä erotomaani on kansallisuudeltaan virolainen!

Tihun optimistisuus ei jätä toivomisen varaa. Tämä johtuu myös siitä, että hänellä on voimakas itsensä kehittämisen halu. Hän uskoo, että tulevaisuus voi tarjota parempaa, vaikka nykyhetki näyttäisikin synkältä. Uhkaavimmallakaan hetkellä hän ei alistu, vaan on valmis taistelemaan Hammurabin lain mukaan tsaarin väkivaltakoneistoa vastaan. Moraalinsa puolesta Tihu on täysin moitteeton. Hän on ikänsä, 24 vuotta, nähden ehkä liiankin kelvoinen. Tämä näkyy mm. hänen suhteessaan vastakkaiseen sukupuoleen. Hän jatkaa näin positiivisen sankarin traditiota. Jopa Tihua vakoilemaan pantu Ohranan agentti tunnustaa Tihun moraalisen nuhteettomuuden.

Kokonaisuutena katsoen neuvostovirolainen positiivinen sankari täyttää jo ensiesiintymisestään lähtien hyvin neuvostovenäläiseen traditioon perustuvan positiivisen sankarin tunnusmerkistön. Koska virolainen traditio ei tunne tällaista hahmoa, niin näyttää selvältä, että tämä karakteri on siirretty neuvostovenäläisestä fiktiosta neuvostovirolaiseen. Koska virolaisten kirjallijoiden valmius tällaisen hahmon kuvaamiseen oli heikko, niin siirtymistä nopeutettiin kulttuuripoliittisilla toimilla. Neuvostovirolaisenkin romaanin positiivinen sankari on liitettävissä 1800-luvulla Venäjällä alkaneeseen fiktion politisoitumisprosessiin, joka saavutti klimaksinsa Ždanovismin vuosina.

Artikkeli perustuu tekijän väitöskirjaan *Positiivisen sankarin tulo neuvostovirolaiseen romaaniin. Tausta ja toteutus*. Jyväskylä 1980. Ilmestynyt alunperin: *Mistä positiivinen sankari tuli neuvostovirolaiseen romaaniin?* Congress Quintus Internationalis Fennougristarum. Turku 26-27. VIII 1980. Pars VII. Turku 1981.

KIRJALLISUUTTA

Lilja, Pekka, *Tahtoiko Lenin puolukantaista kaunokirjallisuutta?* Parnasso Nr.7, 1978, s. 465-467.

Mathewson, Rufus, W. Jr., *The Positive Hero in Russian Literature*. Stanford, California 1975.

2. VIRON KIRJOJA JA KIRJAILIJOITA

2.1. Tammsaaren sata vuotta

A. H. Tammsaaren 100-vuotisjuhlien valmistelut aloitettiin niin Virossa kuin koko Neuvostoliitossa jo vuosia ennen juhlavuotta. Tammsaaren juhlat olivat todellinen kansalaisliike, jonka näkyväksi huipuksi tuli 29.1.1978 alkanut juhlaviikko. Koskaan ei ketään virolaista kirjailijaa ole juhlittu niin laajasti kuin nyt Tammsaarea. Juhlaviikko alkoi sunnuntaina 29.1.1978 Tammsaaren Tallinnan kodin avaamisella museoksi.

Vuonna 1872 saapui Etelä-Virosta vauraalta Viljanninmaalta synkeähkөөn, soiden ympäröimään Alburn pitäjän Veteperan kylään Järvamaalle, joitakin kymmeniä kilometrejä Tallinnasta kaakkoon, talonpoika Peeter Hansen vaimonsa Annin kera. He eivät voineet aavistaa eivätkä koskaan saaneet tietääkään, että tämä kohtaaminen on ikuistettu pysyvästi Viron kansalliskirjallisuuteen.

Tammsaaren talossa syntyi vuonna 1878 tammikuun 30. päivänä Ann ja Peeter Hansenin neljäntenä lapsena Anton. Anton Hansenista, joka otti kirjailijanimikseen A.H. Tammsaare kotitalonsa mukaan, tuli eläessään Viron tunnustetuksi kirjailijaksi.

Paljon on tapahtunut Virolle ja virolaisille sen jälkeen, kun Peeter Hansen astui hevosensa rinnalla kohti Tammsaarea, jonka hänen poikansa risti viisiosaisen *Totuus ja oikeus* -eepoksensa ensimmäisessä osassa Vargamäeksi - Varkaanmäeksi. Mutta tänäkin päivänä voi kuuluisaa suosiltaa myöten Vargamäkeä lähestyessään lausua romaanin kuolemattomaksi tulleet Andresin alias Peeter Hansenin sanat. "Seal ta ongi, see Vargamäe". Tuolla se onkin, Varkaanmäki. Maisema ja rakennukset ovat edelleen lähes samat kuin yli sata vuotta sitten.

A.H. Tammsaare (1878-1940) on epäilemättä etevimpänä virolaisprosaistina pidettävä kirjailija. Hänen *Totuus ja oikeus* -eepoksensa voidaan asettaa esimerkiksi Väinö Linnan *Pohjantähden* rinnalle, jos ei sen yläpuolellekin. Väkevimmillään ja virolaista lähimpänä Tammsaaren kertomataide on eepoksen ensimmäisessä osassa, Vargamäen maisemassa, johon kirjailija palaa viidennessä osassa. *Totuuden ja oikeuden* ensimmäinen osa kuuluu perustellusti maailman talonpoikaisromaanien parhaimmiston.

A.H. Tammsaaren koko tuotantoa on toivotonta yrittää esitellä lyhyessä artikkelissa. Käsittäväthän hänen 100-vuotisjuhlensa kunniaksi julkaistut kootut teoksensa peräti 18 osaa.

Tammsaaren 100-vuotissyntymäpäivänä 30.1. paljastettiin ehkä parhaimmalla kuviteltavissa olevalla paikalla, Estonia-teatterin ja Viru-hotellin välisessä puistossa, Tammsaaren muistopatsas. Siitä oli keskusteltu paljon etukäteen: mm. arvovaltainen jury oli vaatinut kuvanveistäjä Jaak Soansia muuttamaan patsaan luonnoksen käsien asennon polvilta rinnalle. Näin tapahtuikin ja hiukan mahtipontisesti käsiään pitävä Tammsaare on nyt paikallaan. Muuten Soans on tavoittanut onnistuneesti Tammsaaren mieltellään ja itseään korostamattoman olemuksen.

SyntymäpäiväjuhlallisuuDET huipentuivat Estonia-teatterissa pidettyyn nelituntiseen iltajuhlaan. Estonia oli jo toisen kerran Tammsaaren syntymäpäivien näyttämönä. Tasan viisikymmentä vuotta aikaisemmin siellä juhlittiin hänen 50-vuotispäiväänsä. Luonteensa mukaan Tammsaare ei mennyt tuohon juhlaan.

Tämäkertainen juhla alkoi kuten Neuvostoliitossa tapana on, puhujien marssilla Estonian lavalle. Suomalaisia edusti kirjailijaliiton puheenjohtaja Jaakko Syrjä. Syrjän fraasiton, lämmin ja suoraan virolaisten sydämiin vedonnut puhe sai ehkä illan pisimmät aplodit. Syrjän tulkkina toimi suomalaisten hyvin tuntema kirjailija Ülo Tuulik. Muut Suomen viralliset edustajat olivat kanslianeuvos Väinö Kaukonen, Viron kävijä jo yli viiden vuosikymmenen takaa sekä Lars Huldén suomenruotsalaisten kirjailijoiden edustajana.

Puheita näillä juhlilla riitti, niin myös Estoniassa. Virolaisten lisäksi puhujia oli Itä-Euroopan maista ja Syrjä Suomesta sekä luonnollisesti eri puolilta Neuvostoliittoa. Omaperäisin puhuja oli Tammsaare-nimisen kolhoosin esimies Vargamäeltä, joka aidon maamiehen tapaan esitteli kolhoosinsa hehtaarisadot ja maitotuotokset hyvin tarkasti. Mutta epäämättömän ylpeä hän oli siitä, että hänen kolhoosinsa nimi on juuri Tammsaare.

Pikaisen silmäyksen perusteella näytti siltä, että salissa istuivat Viron kulttuurielämän ja poliittisen elämän tunnetuimmat edustajat. Viereen sattunut Viron musiikin suurhahmo Gustav Ernensaks ei ollut unohtanut Jyväskylääkään, vaan lähetti Sirkoille¹ ja sen johtajalle terveiset. Mieleenpainuvan kaunis oli Ernesaksin säveltämä *Veart kellad* (Hautakellot) Akateemisen mieskuoron esittämänä. Sanat lauluun on kirjoittanut Vargamäen mies, kirjailija Ilmar Sikemäe.

Juhlan jälkimmäisessä puoliskossa esitettiin Tammsaaren tuotannon dramatisointeja. Tammsaare on kirjoittanut vain pari näytelmää, mutta siitä huolimatta hänen tuotantoaan on esitetty Viron teattereissa luultavasti enemmän kuin yhdenkään toisen virolaiskirjailijan. Suurin osa dramatisoinneista on *Totuudesta ja oikeudes-*

¹ Kyseessä on mieskuoro Sirkat ja sen johtaja Einari Kropsu.

ta, kuten tässäkin juhlassa. Virolaiset näyttelijät esittivät ne taidokkaasti, mutta seuraavana iltana Draamateatterissa esitetty *Korpiojan isäntä* oli latteudessaan hienoinen pettymys.

Tiistaina tammikuun 31. päivänä kokoontuivat kirjallisuuden tutkijat Tammsaare-kongressiin historialliselle Toompean kukkulalle Tiedeakatemian presidiumin taloon. Pääasiassa virolaiset esitelmöitsijät pitivät kaikkiaan yhdeksän esitelmää. Ilahduttavaa kyllä, yksi esitelmä oli Tammsaaren vastaanotosta Suomessa, jonka piti Jyväskylän yliopiston viron kielen lehtori Toivo Kuldsepp. Kuldseppistä on tulossa amerikanvirolaisen Georg Kurmanin jälkeen toinen Suomen ja Viron kirjallisuussuhteiden tutkija. Mikään suuren yleisön tilaisuus kongressi ei ollut, mutta tutkijoita oli kuitenkin paikalla useita kymmeniä.

Mielenkiintoisin Tammsaaren satavuotisjuhlien koti- ja ulkomaisille vieraille järjestetty tilaisuus oli tutustumismatka Tammsaaren syntymäkotiin, jonka käytetyin nimi on nykyisin romaanin mukaan Vargamäe. Se on todellinen virolaisten pyhiinvaelluspaikka, jonka toivoisi tulevaisuudessa aukeavan suomalaisillekin turisteille.

A.H. Tammsaaren nuoruudenvaiheet Virossa ehkä perusteellisimmin tuntevan tutkijan, Eerik Tederin kirjan kartasta saattoi todeta, että bussi tuli Vargamäelle aivan samaa tietä, mitä Peter Hansen käytti 106 vuotta sitten. *Totuuden ja oikeuden* maisemakuvaus vastaa melko hyvin tämänkin päivän todellisuutta. Vargamäellä on edelleenkin kaksi taloa, Pohjoinen ja Eteläinen. Pohjoinen on Tammsaaren koti. Eteläisen talon Peeter Hansenin aikaisen isännän Jakob Sikenbergin tyttären polka Sikemäe osoitti jo bussin ikkunasta lähes jokaiselle virolaiselle tuttuakin tutummat paikat.

Tammsaaren kotitalo paloi viime sodan jälkeen, mutta ennen satavuotisjuhlia paikalle oli rakennettu täsmälleen alkuperäisen mukaiset rakennukset.

Parempaa opasta kuin Ilmar Sikemäe olisi tuskin voinut toivoa elävöittämään Vargamäen talvella hieman kolkohkoa ympäristöä. Sikemäen isoisa Jakob Sikenberg on *Totuuden ja oikeuden* ensimmäisen osan toisen päähenkilön Pearun esikuva. Pearu, joka suomenkielisessä versiossa on esteettisistä syistä käännetty Pertuksi, on Viron kirjallisuuden värikkäimpiä hahmoja. Sikemäen kertomusten pohjalta saattoi kuvitella A. H. Tammsaaren isän ja Sikemäen isoisan kehittelevän ikuisia rajariltojaan taloissaan, jotka ovat vain kivenheiton päässä toisistaan tai kaivavan ojia tai rakentavan patoja veden valuttamiseksi toisen maille. Eepoksen ensimmäisen osan ilmestyttyä Sikenbergin omaiset harkitsivat jopa A. H. Tammsaaren haastamista oikeuteen kunnianloukkauksesta. Ilmar Sikemäeen, kolmannen polven vargamäkeläiseen kauna ei enää siirtynyt, vaan hän oli silminnähdn onnellinen vargamäkeläisyydestään.

Virolaiset isännät olivat tehneet parhaansa vieraiden viihdyttämiseksi. Tammsaaren taloon oli pantu savu-uuni työntämään savua tupaan aivan vanhaan malliin, päre paloi pihdissä ja kannel ja viulu soivat virolaisia kansansävelmiä. Halukkaat saivat ajella reelläkin.

Hiukan yllättävää oli se, ettei Vargamäelle mentäessä eikä sieltä tultaessa autoja pysäytetty lainkaan Järva-Madisen entisessä kirkonkylässä, jonne Tammsaaren kotipitäjän Alun väki pystytti 1936 hänen patsaansa. Se on edelleenkin ainut kenellekään virolaiselle hänen elinaikanaan pystytetty muistomerkki.¹

Luonnollisesti Tammsaarea muistettiin juhlaviikolla ja ennen sitä lukemattomissa tilaisuuksissa ympäri Viroa. Tammsaare elää, ei vain organisoidun juhlinnan ansiosta, vaan teostensa ansiosta mitä väkevimmän maanmiestensä keskuudessa. Hän on epäilemättä virolaisen identiteetin vahvimpia tulkkeja ja sellaiseksi jää.

Ilmestynyt alunperin: *Viro juhli suurta kirjailijaansa*. Keskisuomalainen 8.2.1978.

¹ Tämä johtui luultavasti siitä, että patsas oli pystytetty itsenäisen Viron eli "porvarillisen diktatuurin" aikana, kuten tuolloin oli tapana sanoa.

2.2. Oskar Lutsin mestariteos

Oskar Luts tuli joskus ennen sotia lääkäristä, ja suuntasi tietysti oikopäätä kantapaikkaansa vanhan Andresenin kapakkaan kotikaupungissaan Tartossa.

"Mitta", esittää Oskar tilauksensa, mikä merkitsi viinakarahvia. Kirjailija siirtyy tämän jälkeen kantapaikalleen istumaan parin metrin päähän tiskistä. Vanha Andresen on tuomaisillaan viinan asiakkaalleen, kun Luts huudahtaa: "Ei saa koskea, ei saal Luts hakee itse viinansa pöytään." "Miksi minä en voinut sinulle tuoda pöytään?" ihmettelee vanha Andresen. "Liikuntal" vastaa Luts merkitsevästi. "Kävin lääkäriillä ja hän määräsi minulle liikuntaa!"

Tämäntapaisia juttuja on Oskar Lutsista (1887-1953) kerrottu hänen kotimaas- saan Virossa lähes lukematon määrä. Oskar Luts onkin jäänyt sekä lukevan yleisön mieleen että kirjallisuudenhistoriaan ennen kaikkea suurena humoristina, jonka veroista Viron kirjallisuus ei proosan alalla tunne. Hänen maineensa perustuu tosin pääasiassa yhteen teokseen *Kevade* (Kevät), joka ilmestyi kaksiosaisena 1912-1913. Tämä teos oli vähällä jäädä kokonaan julkaisematta, sillä Luts tarjosi useille kustantajille turhaan riemukasta kuvausta kouluajoistaan. Onneksi eräs hänen liikemiesystävänsä vaistosi, että kyseessä oli todella hyvä kirja. "Piru vieköön!", hän sanoi käsikirjoituksen luettuaan, "En ole pitkään aikaan näin hyvin nauranut." Liikemies lainasi Lutsille painatusrahat, ja niin asia oli selvä.

Teoksesta tulikin heti suurmenestys, ja sen voittokulku on jatkunut Virossa keskeytyttä. Lutsin kirja kuuluu lähes jokaisen virolaisen kodin kalustoon. Niin- pä Virossa 1967 suoritettun tutkimuksen mukaan haastatelluista 200 000 kirjaston asiakkaasta 98% oli lukenut *Kevään*. Kirjasta otettiin 1968 kokonaista 50 000 kappaleen painos ja vain kaksi vuotta myöhemmin taas 50 000. Nämä ovat valtavia painosmääriä, kun ottaa huomioon, että vironkielisiä lukijoita on vain vajaa miljoona.

Karistolle onkin annettava tunnustus siitä, että se on ottanut tämän todellisen klassikon tuotanto-ohjelmaansa. Meillä on kaikista liiketaloudellisista periaatteis- ta huolimatta harrastettu jonkin verran myös virolaisen kaunokirjallisuuden kääntämistä sotien jälkeen, mutta puutetta on ollut nimenomaan ajan tasalla olevista klassikkojen käännöksistä. Aikaisempien kokomusten perusteella on kai silti turhan optimistista toivoa mitään suurta myyntimenestystä Oskar Lutsin ratkiriemukkaalle kirjalle *Arno ja kumppanit*, kuten sen suomenkielisen laitoksen nimi kuuluu.

Arno ja kumppanit perustuu Oskar Lutsin omiin kokemuksiin pitäjänkoulussa. Humoristi kun on, Oskar Luts sivuuttaa varsinaisen koulutyön melko vähällä, mutta keskittyy sen sijaan kuvailemaan koululaisten kaikenlaisia temppuja, joilla nämä kautta aikojen ovat koulunkäyntiään piristäneet. Priimus motor on Joosep Toots, joka on kiinnostunut kaikesta muusta, mutta ei vakavasta koulunkäynnistä. Tootsin mielikuvitus ja toimintatarmo on suorastaaan ehtymätön keksimään mitä fantastisimpia koirankujelta. Hän ampuu pistoolilla ikkunan rikki, toikkaroi juovuksissa ristiäisissä, "saunottaa" toveriaan jääkylmässä saunassa, saattaa yleensäkin opettajana toimivan lukkarin mielipuolisuuden partaalle jatkuvilla tempuillaan jne. "Kentukin leijona" - Joosep Toots olisi paljon mieluummin Amerikassa sotimassa punanahkoja vastaan kuin kuuntelemassa lukkarin huonolla venäjän kielellä antamaa opetusta.

Rakenteeltaan *Arno ja kumppanit* ei ole tiivis teos, vaan se rakentuu jossain määrin ehkä hajanaisistakin episodeista. Sillä onkin aivan selvästi draamallista luonnetta. Niinpä sitä on näytelty sekä Suomessa että Virossa. Mutta episodimaisuudesta huolimatta *Arno ja kumppanit* ei ole jäänyt vain pinnalliseksi koululaiselämän kuvaukseksi.

Lukija ei voi muuta kuin ihailla sitä taiturimaisuutta, jolla Luts hahmottelee etemme erilaiset lapsityypit. Hänellä on todella ollut vaistomainen kyky eläytyä toisten ihmisten ajatusmaailmaan ja välittää se lukijalle. Vaikka teoksen henkilöiden prototyyppejä tai alkutyyppejä on Virossa etsitty innokkaasti, niin he eivät missään nimessä jää pelkiksi prototyypeiksi. Vilkas Toots, lahjakas ja sentimentaalinen Arno, naisellisen oikukas Teele, rauhallinen ja yksitotinen Tónisson, yksinkertainen Kiir, surkea Visak - kaikki tuntuvat todella elävän. Elämänläheisyys olikin aina Lutsin johtava prinssiippi. Eipä ihme, että virolaisia opettajia on kehoitettu lukemaan tämä kirja huolella. Kun Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* on kelvannut Ruotsiin sotilaspsykologian oppikirjaksi, niin kyllä Lutsin *Arno ja kumppanit* soveltuu yhtä hyvin meille oppilaan ymmärtämisen apuneuvoksi - rinnastamatta silti oppilaita sotilaisiin.

Haluankin erityisesti painottaa sitä, että *Arno ja kumppaneita* ei sovi missään nimessä käsittää pelkästään lasten- ja nuorisokirjaksi. Virossakin aluksi katsottiin kirjan olevan erityisesti nuorten ja vähemmän koulutusta saaneiden suosiossa, mutta viimeiset lukijatutkimukset osoittavat, että vielä enemmän se on korkeakoulusivistyksen saaneiden mielilukemistoa. Tuntuishan aika oudolta sijoittaa esim. Teuvo Pakkala, kotimaista vertailukohdetta käyttäkseni, vain nuorisokirjailijaksi.

Vaikka prototyyppien etsiminen ja arvailu on usein hedelmätöntä, niin epäilemättä Arno Talvessa on eniten Lutsia itseään. Arnon hahmo on syvimmin piirretty. Suorastaaan liikuttavasti Luts kuvaa hänen ja Teelen viatonta rakkautta, josta ei

puutu sen enempää traagisia kuin koomisiakaan piirteitä. Arnossa voi aavistella jo Lutsin itsensäkin myöhempää kehitystä. Mutta luonnollisesti, kuten Luts kirjansa esipuheessa sanoo, kirjailijan mielikuvitus määrää sen, millaisiksi hänen henkilönsä muovautuvat.

Kun kyse on käännöksestä, niin käännöksen laadulla on ensiarvoinen merkitys sille, välittykö Lutsin mestarillisuus suomalaiselle lukijalle vai ei. Martti Rauhala ei ole läheskään ensimmäistä kertaa asialla, ja hänen työhönsä voi nähdäkseni tälläkin kertaa olla tyytyväinen. Viron kieli, huolimatta siitä, että se on lähin sukukielemme, ei suinkaan aina varsinkaan rakenteiden osalta käännöy vaivattomasti suomeksi. Pieni epäkohtellaisuus, josta kääntäjä ilmeisesti ei ole vastuussa, on tehty kirjan kuvittajaa kohtaan. He eivät ole Kaljolt ja Venderilt (viron ablatiivi), vaan Kaljo ja Vender.

Oskar Luts esiintyi 1927 Tartossa eräessä kirjallisuusviikon tilaisuudessa. Sali oli tupaten täynnä. Oskar Lutsin kuulutettiin tulevan pitämään puheen, mutta kirjailija vilkaisikin vain verhon raosta saliin. Tällöin alkoi todellinen meteli. "Oska Luts, Oskar Luts!" huusi yleisö kuorossa. Luts astelikin puhujapönttöön, josta oli jo pidetty puheita häntä ennen. "Kirja, perhana, paras ystävä!" huudahti Luts ja löi vielä vakuudeksi nyrkillä pöntön reunaan, kumarsi ja asteli arvokkaasti näyttämön taakse yleisön osoittaessa raivokkaasti suosiotaan. Ja jos mikään, niin Lutsin itsensä *Arno ja kumppanit* on tuollainen ystävä.

Ilmestynyt alunperin: *Lutsin Arno ja kumppanit*, Keskisuomalainen 6.5.1973.

2.3. Friedebert Tuglas - Suomen ystävä

2.3.1986 tuli kuluneeksi sata vuotta virolaisen kirjailijan Friedebert Tuglaksen syntymästä. Tuglas on Viron kirjallisuuden suuria klassikkoja, joka tunnetaan ennen kaikkea novellistiikkansa ansiosta laajalti muuallakin kuin Virossa, sillä hänen tuotantoon on käännetty yli kymmenelle kielelle.

Suomalaisilla on myös erityinen syy muistaa Tuglaksen merkkipäivää, sillä hänen siteensä Suomeen olivat vahvemmat kuin ehkä yhdenkään toisen virolaiskirjailijan runoilija-professori Gustav Suitsia lukuunottamatta. Tuglas osallistui sosialidemokraattisen puolueen toimintaan Virossa ja hänet vangittiin tämän takia Tallinnassa 1905. Vapauduttuaan hän siirtyi Suomeen poliittiseksi pakolaiseksi lähes kymmenen vuoden ajaksi, oleskellen tosin välillä pitkiä aikoja ulkomailla mm. Pariisissa. Venäjän kiristettyä otettaan Suomessa Tuglas joutui piileksimään useilla paikkakunnilla monia salanimiä käyttäen. Maaliskuun vallankumouksen jälkeen Tuglas saattoi palata kotimaahansa. Venäjän maaliskuun vallankumousta Tuglas tervehti ilolla, mutta lokakuun vallankumoukseen hän suhtautui varautuneesti eli kuten neuvostovirolainen kirjallisuudenhistoria toteaa Tuglas "ei kyennyt ymmärtämään proletaarisen vallankumouksen päämääriä". Itsenäisen Viron syntymistä hän tuki aktiivisesti ja oli mm. ulkoministeriön palveluksessa.

Mutta Viron itsenäistymisen jälkeenkään Tuglas ei unohtanut Suomea. Hän vietti sotien välisenä aikana useaan otteeseen pitkiä aikoja Suomessa. Hän käänsi jo 1910-luvulta lähtien Aino Kallaksen tuotantoa; lähinnä novellistiikkaa. Tuglas vironsi Kallaksen tuotannon tärkeimmän osan. Hän oli varmaankin paras mahdollinen Kallaksen vironantaja, sillä Tuglas oli kuten Kallaskin novellin mestari. Tärkeitä ovat myös Tuglaksen Aleksis Kiven vironnokset. *Seitsemän veljestä* on ilmestynyt viroksi kuutena painoksena. Tuskin liioittelee, jos sanoo, että Tuglaksen vironnos välittää käännöksistä parhaiten *Seitsemän veljeksien* sanoman. Kiven *Nummisuutarit* Tuglas vironsi myös. Lisäksi hän on kääntänyt yksittäisiä teoksia Juhani Aholta, Maria Jotunilta ja Ester Ståhlbergilta tämän virolaisaiheisen teoksen *Kohti päivän nousua*.

Toisaalta Tuglasta oli tehty tunnetuksi Suomessa. Jo 1911 Gustav Suitsin suomalaissyntyinen puoliso Aino Thavóun käänsi novellikokoelman *Vilkkuva tuli* ja Aino Kallas maksoi velkaansa Tuglakselle kääntämällä vuonna 1919 novellikokoelman *Kohtalo*. Kokoelmat saivat Suomessa hyvän vastaanoton ja niitä myytiin enemmän kuin mitään muita virolaisteoksia. Seuraava Tuglaksen kokoelma ilmestyi Suomessa vasta vuonna 1962, jolloin Raili Kilpi-Hynynen suomensi valikoiman *Kultainen rengas ja muita novelleja*. Tuglaksen omaelämäkerrallinen lapsuusaihei-

nen romaani *Väike Illimar* ilmestyi vuonna 1967 nimellä *Pikku Illimar - lapsuuteni romaani* myös Raili Kilpi-Hynynen suomentamana. Vuonna 1986 julkaistiin juhla-vuoden kunniaksi kaksi Tuglaksen teosta Suomessa: aforismikokoelma ja muistelmateos. Lisäksi on mainittava, että vuonna 1939 ilmestyi Tuglaksen *Viron kirjallisuuden historia* samoissa kansissa Jyväskylän tuolloisen kasvatustieteellisen korkeakoulun suomen kielen professorin Aarni Penttilän *Unkarin kirjallisuuden historian* kanssa. Kun vielä todetaan, että Suomessa toimii maailman ainut Friedebert Tuglas -seura, niin voidaan sanoa, että suomalaistenkaan ei sovi unohtaa Viron kirjallisuuden mestaria.

Tuglaksen ansiot ovat tietysti ennen kaikkea siinä, että hän kehitti Viron kirjallisuutta erityisesti novellistilikkansa avulla voimakkaasti. Hän kuului Noor-Eestin eli Nuoren Viron kirjalliseen ryhmittymään, joka uudisti ja eurooppalaisti Viron kirjallisuutta ennen ensimmäistä maailmansotaa. Eino Leino pani merkille jo vuonna 1911 Tuglaksen novellien korkean tason arvioidessaan niitä. Vielä 20-luvulla monet Tulenkantajat pitivät Tuglasta esikuvallisena novellistina. Paljolti Tuglaksen takia Lauri Viljanen saattoikin huudahtaa: "Eestin kautta Eurooppaan!" Tuglaksen ansiota on se, että virolainen proosa nousi provinsiaalisen tasolta varteenotettavaksi kansalliskirjallisuuden osaksi. Suurimman osan novellistikaastaan maanpakolaisuutensa aikana Tuglas kirjoitti Suomessa. Erityisen merkittävä luomismiljö hänelle oli Ahvenanmaa.

Romaaneja Tuglas on kirjoittanut kaksi. 1915 ilmestyi *Felix Ormusson*, jonka nimihenkilö pohtii virolaisessa ympäristössä taidefilosofisia ja esteettisiä kysymyksiä. Toisen romaaninsa Tuglas julkaisi vuonna 1937 kahdentoista vuoden luomistauon jälkeen. Se on edellämainittu *Väike Illimar*, joka perustuu kirjailijan omiin lapsuudenkokemuksiin ja jonka henkilöillä on suurimmalta osalta todellisuusvastineet.

Romaani sai Virossa ilmestyessään hyvän vastaanoton: sitä pidettiin yleisesti vuoden parhaana romaanina. Romaanin tapaukset ovat silti mielikuvituksen tuotetta, mutta Tuglas sai yllätyksekseen kuulla, että hänen kotiseudullaan romaanin tapauksia kerrottiin täytenä totena. Mm. Tuglaksen äiti oli alkanut uskoa romaaniin enemmän kuin omaan muistiinsa.

20-luvun alussa Tuglas kirjoitti edelleen novelleja, jotka olivat leimallisesti symbolistisia ja uusromanttisia. 20-luvun puolivälissä Tuglas itsekin alkoi ymmärtää, että hän oli ammentanut itsensä tyhjiin symbolistista suuntausta viljelevänä novellistina. Mutta pitkän luovan tauon takana oli muitakin syitä. Itsenäisen Viron kirjallisen elämän organisointi jäi suurelta osalta Tuglaksen harteille. Hänestä tuli Viron kirjailijaliiton ensimmäinen esimies, hän oli kirjailijaliiton aikakauslehden *Loomingin* ensimmäinen toimittaja jne. Lisäksi hän kirjoitti 20- ja 30-luvuilla suuren määrän esseitä ja tutkimuksia sekä Viron kirjallisuudesta että maailmankir-

jallisuudesta. Jos Tuglaksella olisi ollut akateeminen loppututkinto, hänestä olisi voinut tulla kirjallisuuden professori Tarton yliopistoon Gustav Suitsin asemesta.¹ Tuglas käytti maanpakolaisuusalkansa tiiviiseen opiskeluun ja hänen tietomääränsä nosti hänet Viron kirjallisen elämän ehkä suurimmaksi auktoriteetiksi. Ei ole liioiteltua sanoa, että Tuglas oikeastaan loi nykyaikaisen virolaisen kirjallisuuskriitiikin. Merkittäviä ovat myös Tuglaksen matkakirjat hänen laajoilta ulkomaanmatkoiltaan. Hän loi myös tämän lajin virolaiseen kirjallisuuteen.

Viron tultua liitetyksi Neuvostoliittoon Tuglas ei ollut niiden joukossa, jotka olivat toivottamassa uusia valtiaita tervetulleiksi. Saksalais miehitys oli hänelle vastenmielinen, mutta sen aikana hän julkaisi kuitenkin yhden novellikokoelman *Unelmien maa*, mikä on jostain syystä jätetty mainitsematta monissa neuvostovirolaisissa hakuteoksissa.

Syksyllä 1944 Tuglas oli valintatilanteen edessä: lähteäkö maanpakoon kuten useimmat nimekkäät virolaiskirjailijat tekivät puna-armeijan lähestyessä Viroa vai jäädäkö kotimaahan. Riskeistä huolimatta Tuglas päätti jäädä.² Ehkä tähän vaikutti se, että kirjailijapariskunta Marie Under ja Artur Adson lähtiessään maanpakoon luvotti Tallinnan lähellä Nõmmella sijaitsevan kotinsa Tuglakselle, joka oli menettänyt Tarton kotinsa tulipalossa. Tuglaksen Nõmmen koti on nykyisin hänen testamenttinsa mukaisesti museona ja tutkimuskeskuksena.

Aluksi kaikki menikin hyvin. Tuglakselle annettiin jo vuonna 1946 kansankirjailijan arvonimi ja hänestä tuli Tiedeakatemian kirjeenvaihtajajäsen. Mutta 40-luvun lopussa alkoivat koko Neuvostoliitossa ja myös Neuvosto-Virossa puhaltaa kylmät kulttuuripoliittiset tuulet. Alettiin etsiä ja vainota formalisteja, estetistejä, dekadentteja, nationalisteja jne. Virossa erityiseksi syntipukiksi läydettiin Noor-Eestin ryhmä, johon Tuglas oli myös aikoinaan kuulunut. Seuraukset eivät antaneet odottaa kauan itseään: Tuglas erotettiin kirjailijaliitosta, kansankirjailijan arvonimi otettiin pois, eläke lakkautettiin, kirjat poistettiin kirjastoista ja kaikki julkinen toiminta estettiin. Perustelut toki tiedotettiin Tuglakselle Kirjailijaliiton lakonisessa kirjeessä: epämarxilainen kirjallisuudenhistoria, sosialistisen realismin halveksunta, luovan työn lakkauttaminen ja puuttuva itsekritiikki. 50-luvun lopulla Tuglas sai jälleen kaikki entiset arvonimensä ja oikeutensa takaisin ja monet niistä, jotka olivat olleet häntä lyömässä, joutuivat pyörtämään puheensa. Tänä päivänä Tuglaksen kirjailijamerkityksen tunnustavat kaikki.

¹ Viime sodan jälkeen Tuglaksesta piti tulla Tarton yliopiston kirjallisuuden professori Suitsin paettua vuonna 1944 Ruotsiin. Suunnitelma raukesi Tuglaksen jouduttua epäsuosioon. Tuglaksen vaikeasta ajasta ks. Lilja 1980.

² Tuglaksellakin oli jo pakosuunnitelma valmiina.

Sotien jälkeen Tuglas ei korkean ikänsä ja helkentyneen terveytensä takia luonut sanottavasti uutta sanataidetta, vaikka hän julkaisi Neuvosto-Viron aikana useitakin teoksia. Mutta ne perustuivat suurimmalta osalta vanhoihin teksteihin.

Tuglaksen merkityksestä Viron kirjallisuudelle voidaan sanoa, että hän oli vuosikymmenten ajan edelläkävijän osassa. Hän oli todella eurooppalainen kirjailija, joka tunsii maailmankirjallisuuden parhaat perinteet ja kaikkein moderneimmat virtaukset ja osasi ottaa niistä sen, mikä palveli hänen omia taiteellisia päämääriään. Tuglaksen tuotanto kuuluu Viron kirjallisuuden aarteisiin. Hänen elämäntyönsä muodostaa erään niistä peruspilareista, joiden varassa Viron kirjallisuus ja kulttuuri lepää ja toivottavasti elää ja kehittyy.

Artikkeli on julkaistu alunperin: Keskisuomalainen 3.3.1986.

2.4. Pakolaiskirjailijoiden maailma

Viro sisältyi muiden Baltian maiden ja Suomen ohella Hitlerin ja Stalinin syksyllä 1939 solmiman sopimuksen salaiseen lisäykseen. Tällöin sinetöitiin Viron poliittinen ja samalla kulttuuripoliittinenkin kohtalo. Neuvostoliiton miehitettyä Viron kesällä 1940 muuttui Viron kulttuurielämäkin uuden vallan palvelijaksi. Saksan puolestaan miehitettyä maan syyskesällä 1941 toivoivat virolaiset saavansa harjoittaa vapaasti kansallista kulttuuriaan. Mutta kansallissosialistinen Saksa oli myös tyly virolaisten pyrintöjä kohtaan.

Neuvostoarmeijan vallatessa jälleen Viron syksyllä 1944 totesi n. 70 000 virolaista parhaaksi paeta maasta, sillä kesän 1940 Siperian kyyditykset olivat vielä kaikkien muistissa. Paenneiden joukossa oli runsaasti sivistyneistöä. Viron parhaimpiin kuuluneista kirjailijoista pakenivat lyyrikot Gustav Suits, jolla oli suomalainen puoliso, Marie Under, Henrik Visnapuu ja Bernard Kangro sekä draaman ja proosan kirjoittajista Underin aviomies Artur Adson, August Gallit, Albert Kivikas, August Mälk sekä nuori lupaus Karl Ristikivi. Näiden kaikkien voidaan katsoa kuuluneen Viron kirjailijoiden parhaimmistoon; Suitsin, Underin ja Visnapuun aivan ehdottomaan huippuun.

Virolaiset pakolaiset järjestivät nopeasti julkaisutoimintaa. Jo pakolaisleireillä Saksassa ilmestyivät ensimmäiset julkaisut. Myöhemmin pakolaisten kirjallinen toiminta on siirtynyt pääasiassa Ruotsiin ja USA:han. Ruotsissa toimii ainutlaatuinen kirjailijoiden itsensä täydellisesti johtama kustantamo Eesti Kirjanike Koooperatiiv (Viron kirjailijoiden osuuskunta), joka on julkaissut erittäin paljon pakolaisvirolaista kaunokirjallisuutta. Kanadassa toimiva Orto painattaa lähinnä käännöskirjallisuutta virolaisille - se on käännättänyt mm. *Tuntemattoman sotilaan* viroksi. Neuvosto-Virossa Linnan romaani ei ole ilmestynyt.¹ Lisäksi pakolaisvirolaiset julkaisevat kahta hyvin korkeatasoista kirjallista aikakauslehteä: *Tulimuld* (Uudismaa) ilmestyy Ruotsissa ja *Mana* (Loitsu) Pohjois-Amerikassa.

Virolaisten pakolaiskirjailijoiden oli aluksi luonnollisesti selvitettävä suhteensa vuoden 1939 jälkeisiin tapahtumiin. Viron miehitykset ja sota olivat selvästi hallitsevia aihepiirejä 1940- ja 1950-luvuilla. Tässä vaiheessa on näkyvissä selvä poliittisen taistelun leima. Tosin Turussa kansatieteen professorina toiminut pakolaiskirjailija Ilmar Talve varoltti jo 1949 propagandistisuuden vaarolsta ja liiallisesta taaksepäin katsomisesta, mikä nopeasti kuivattaisi virolaisen pakolais-

¹ *Tuntematon sotilas* on yhä maaliskuussa 1992 julkaisematta Virossa.

kulttuurin. Päämääränä on Talven mielestä antaa virolaisille moderneja kulttuuri-impulsseja eikä yrittää viedä Viroon vuoden 1939 kulttuuria.

Sodan ja miehitysten tilitys oli kuitenkin tehtävä ensin ennen kuin katse saattoi kääntyä tulevaisuuteen tai henkilökohtaisiin ongelmiin. Tästä aihepiiristä pakolaiset ovat kirjoittaneet erittäin runsaasti. Mauno Kosken 1952 tekemässä tutkimuksessa, mikä oli ensimmäinen tutkimus pakolaiskirjallisuudesta Suomessa, mainitaan jo n. 40 teosta, joissa Viron kohtalonvuosia käsitellään ja sen jälkeen teoksia on tullut huomattavasti lisää; lyriikkakin mukaanlaskettuna.

Tämän artikkelin pohjana olevassa tutkielmassa¹ jouduttiin materiaalin runsauden vuoksi keskittymään ns. ensimmäiseen neuvostomiehitykseen, joka tarkoittaa aikaa kesäkuun 1940 vallankaappauksesta saksalaismiehityksen alkuun syksyllä 1941.

Tutkielman lähteinä olivat August Gailitin *Üle rahutu vee* (Yli rauhattaoman veden) 1951, Gert Helbemäen *Kägu odraokkaga* (Käki ja ohranvihne) 1953, Bernard Kangron *Kivisild* (Kivisilta) 1963, Albert Kivikasin *Kodukäijä* (Kummitus) 1963, Arvo Mägin *Esimesed read* (Ensimmäiset rivit) 1935, Valev Uibopuun *Keegi ei kuule meid* (Kukaan ei kuule meitä) 1948 ja Voldemar Óunin *Uus evangeelium I-II* (Uusi evankeliumi) 1953. Nämä romaanit kuvannevat parhaiten ja keskiteyimmän 1940-1941 dramaattisia ja traagisia tapahtumia. Mainituista kirjailijoista Gailit, Kangro ja Kivikas olivat saaneet jo Virossa nimeä kirjailijoina, kun taas muut ovat pakolaisuudessa kirjailijanuransa luoneita.

Kommunistipuolue oli lähes koko sotien välisen ajan Virossa kielletty - poikkeustilan takia muutkin puolueet kiellettiin 30-luvulla vallankaappausuhan takia. Koulutettua kommunistista kaaderia ei siis Virossa voinut olla olemassa kesällä 1940 venäläisten otettua vallan käsiinsä. On tämänkin vuoksi mielenkiintoista tarkastella niitä syitä, joiden vuoksi pakolaiskirjailijat esittävät eräiden virolaisten ruvenneen kannattamaan neuvostovaltaa.

Ehkäpä hiukan yllättävää on havaita, että pakolaiskirjailijat myöntävät Virosta löytyneen idealistisia kommunisteja. Varsinkin Valev Uibopuun Valgan pikkukaupungin nuori sanomalehtimies ja sosialisti Agu Moon on suorastaan harvinainen lintu virolaisessa pakolaiskirjallisuudessa. Hän on jopa kalkin puolin erittäin sympaattiseksi kuvattu neuvostovallan kannattaja. Kun ottaa lisäksi huomioon, että Uibopuu kirjoitti teoksensa jo 1948, jolloin isänmaan kohtalo oli vielä pakolaisen tuoreessa muistissa, on Uibopuun rauhalliselle ja kiihkottomalle kuvaukselle annettava sitäkin suurempi arvo. Uibopuu on lisäksi näistä kirjailijois-

¹ Lilja, Pekka, *Virolainen neuvostovallan kannattaja I neuvostomiehityksen aikana 1940-1941 virolaisessa pakolaisproosassa*, pro gradu -työ, Jyväskylän yliopisto 1970.

ta ainoa, joka myöntää yhteiskunnallisten epäkohtien ratkaisevan vaikutuksen sosialistisen vakaumuksen muodostamisessa. Tosin hänkin tasoittaa kuvan tuomalla eslin myös fanaattisen ja destruktiivisen kommunistin. Hiukan ihmeellistä on se, ettei Bernard Kangron lukuisten kesäkuun kommunistien joukossa ole yhtään idealistia.¹ Kangro liikkuu pääasiassa hänelle tutun Tarton sivistyneistön parissa.

Kiipijät ovat selvästi lukuisin ryhmä pakolaiskirjailijoiden kuvaamien virolais-kommunistien joukossa. Monet omasta mielestään vääryyttä kärsineet ja hyvitystä janoavat näkivät nyt tilaisuutensa tulleen. Tyypillisin ja parhaiten kuvattu on Gert Helbemäen baritonilaulaja Valmar Sumer, joka oli epäonnistunut surkeasti ensikonsertissaan ja oli katkeroitunut yhteiskuntajärjestelmään sen vuoksi - ei mitenkään tuntematon ilmiö tänäkään päivänä. Sumer on psykologisesti hyvin perustellusti ja harkiten kuvattu hahmo. Helbemäe tuntee ilmeisen suurta mielenkiintoa psykoanalyysia kohtaan. Juuri Valmar Sumerin takia Helbemäen teos ansaitsisi tulla joskus suomennetuksi.²

Helbemäen *Käki ja ohranvihne* voittaa kuvauksen intensiivisyydessä esim. meillä 1969 niinkään virolaisen pakolaiskirjailijan Arved Viirlaidin toista neuvostomiehistä kuvaavan *Ristittömät haudat* huomattavasti. Varsin vaikuttavilta tuntuvat myös Voldemar Óunin porvarillisena aikana epäonnistuneet lakimiehet, jotka koettavat intrigoida venäläisten avulla ohi etevämmistä kollegoistaan. Óun suoritti itse oikeustieteellisen loppututkimnon Tarton yliopistossa. Hän on akateemisuudestaan huolimatta ainoa tässä mainituista kirjailijoista, joka kuvaa laajemmin myös työläisten reaktioita neuvostomiehitykseen.

Bernard Kangron romaanin *Kivisillan* - Kivisilta oli Tarton torilta Emajoen yli johtava arkkitehtonisesti hyvin kaunis silta, jonka venäläiset tuhosivat kesällä 1941 - katkaisevat välillä maanpakolaisen mietteet Ruotsin hyvinvointivaltiossa. Ajatus palaa yhä uudelleen kotimaan kohtalon päiviin.

Kaikkein negatiivisimpia neuvostouskoon kääntymisen motiiveja pakolaiskirjailijat eivät esitä mitenkään korostetusti. Olisi tietysti propagandisesti erittäin herkullista kuvata suurin osa neuvostovallan kannattajista rikollisiksi, vähämieliseksi ja yhteiskuntaan sopeutumattomiksi. Ainoa todellinen rikollinen tutkitussa aineistossa on Kivikasin teoksessa esiintyvä entinen reportteri ja vekselinväärentäjä Villem Narusk. Hänen esikuvanaan on ilmeisesti ollut Neuvosto-Viroon jäänyt kirjailija, jonka elämänvaiheet ovat olleet lähes identtiset Naruskin elämänvaiheiden kanssa.

Arvo Mägin tarttolaista polkalukiota kuvaava *Ensimmäiset rivit* säilyttää koko ajan objektiivisen kertojanotteen, ja niinpä kielteisin motiivi on niinkin viaton

¹ Ks. jäljempänä artikkeli *Bernard Kangron Kivisilta*.

² Sitä ei ole suomennettu.

kuin laiskuus. Ehdottomasti tympein ja vastenmielisin virolaiskommunisti on August Gaillitin surkea pikkumies Andrus Sipria. Gaillit on kuitenkin sijoittanut hänet Itämerelle kalastajaveneeseen pakenemaan kohtia Ruotsia. Gaillit halunnee osoittaa näin, että pakolaisten joukossa on kaikenlaisia ihmisiä. Sipria on niin raukkamainen, ettei hän uskalla edes mennä keskeyttämään venäläisten ja vaimonsa välisiä orgioita, vaan odottaa ulkona aamuun asti. Avioliittonsa särkymisestä katkeroituneena hän rupeaa ihmeellistä kyllä venäläisten palvelukseen nuuskijaksi ilmiantaen maanmiehiään. Gaillit on koonnut Sipriaan lähes kaikki ihmispsykyen kieroutumat ja inhimillisen matalamielisuuden.

Käsiteltyyn aineistoon sisältyy kaikkiaan 41 virolaista kommunistia. Suurin osa heistä kannattaa neuvostovaltaa paremman virkauran toivossa. Näitä karrieristeja on kaikkiaan 55%. Idealisteja on 15%, kielteisimmiksi hahmoiksi miellettäviä, epäsosiaalisia tyypejä 35%. Luvut osoittavat, että pakolaiskirjailijat ovat selvästi pyrkineet negatiivimaan neuvostovallan kannattajien motiivit.

Virolaisten kommunistien miehitysaikaisessa toiminnassa pakolaiskirjailijat löytävät melko vähän positiivista. Mutta eräät idealistit osoittautuvat loppujen lopuksi enemmän virolaisiksi kuin kommunisteiksi. Voldemar Óunin *Uuden evankeliumin* vilpittön metallityömies Friedrich Sooserv joutuu puoluetoimistoon kuulusteltavaksi siitä, mitä hän oli välttänyt virolaisten kenkätilanteesta porvarillisena aikana.

Jotkut virolaiset kommunistit osoittavat inhimillisyyttä toiminnassaan miehityksen aikana. Friedrich Sooserv ajattelee ennen kaikkea vanhaa äitiään, joka taas ei merkitse mitään hänen nuoremmalle veljelleen, joka on myös kommunisti. Lukijan sympatiat käännetään näin yhä enemmän virolaisen isänmaanystävän puoleen. Ahasveerus vaarantaa useaan otteeseen henkensä pelastaessaan myöhemmin pettureiksi osoittautuneiden ystäviensä hengen. Valev Uibopuun kuvaama sympaattinen sanomalehtimies Agu Moon on hyvin inhimillinen miehitysaikaisessa toiminnassaan. Hän ei anna ilmi edes vastustajikseen tietämiään henkilöitä.

Toiminnassaan positiivisten tai edes osittain positiivisten kommunistien määrä on kuitenkin koko otoksesta pieni, 10 prosenttia. Positiivisen motiivin, siis neuvostovallan puolelle asettumisen syyn ja positiivisen toiminnan korrelaatiokerroin eli riippuvuus on 0,7 eli varsin korkea. Se osoittaa, että jo motiivit selvitettyään olisi voinut melkoisella varmuudella ennustaa neuvostovallan kannattajiksi positiivisista syistä siirtyneiden tulevan käyttäytymisen. Joka tapauksessa tässä vaiheessa tulee entistä selvemäksi se, että pakolaiskirjailijat haluavat osoittaa neuvostovallan puolelle asettuneen vilpittömiä ihmisiä vähän, ja että näistäkin monet muuttivat mieltään nähtyään neuvostokommunismin todelliset kasvot.

Virolaiskommunistien miehitysaikaisen toiminnan negatiivoinnissa kirjailijat ovat nähneet paljon enemmän vaivaa kuin positivoinnissa. Yleisin negatiivointikeino on

tehdä neuvostovallan kannattajista periaatteettomia opportunisteja. Heidän ruumiillistumansa on aikaisemmin mainittu Valmar Sumer, Gert Helbemäen mainiosti kuvaama laulaja. Sumer vaeltaa illuusiosta illuusioon. Epäonnistuttuaan konsertissaan hän löytää hetkeksi lohtua uskonnosta. Mutta neuvostomiehitys näyttää tarjoavan hänelle uuden tilaisuuden. Hän saakin laulaa työkansan lauluja suurelle kuulijakunnalle ja kuulla kaipaamiaan suosionsoituksia. Saksalaisten lähestyessä hän on valmis jälleen suunnanmuutokseen ja olisi halukas esittämään uusille valloittajille Horst Wesseliä, mutta siihen Sumer ei saa enää tilaisuutta. Porvarillinen Viro, uskonto, kommunismi, kansallissosialismi, mikään näistä ei kyennyt täyttämään tämän onnettoman ihmisen toiveita, vaikka hän olisi ollut valmis palvelemaan niitä kaikkia.

Bernard Kangro suorastaan nautiskelee saadessaan kuvata kesäkuun kommunistensa periaatteettomuutta. Eräs porvarillisen ajan kansallismielinen runoilija antaa Pegasoksensa laukata nyt villin bolshevistista laukkaa: "Lokakuun päivinä laulu siitä riemuiten helää, minkä on luonut Puolue ja Stalin, johtaja suurin." Tarttolaisesta teologian ylioppilaasta Johannes Leebramista tulee ateistisaarnaaja, entinen kiekonheittäjä nostetaan päätoimittajan tuolille¹, hevosenkengittäjä sensuroi lehtiä ja leipurinkisälli johtaa teatteria. Kangron maalaama kuva sivistyselämän uusista johtajista on vähintäänkin groteski.

Jyrkin asenne virolaisiin neuvostovallan kannattajiin on Albert Kivikasilla. Hänen henkilöidensä periaatteettomuus ei ole paljolta vain hölmöilyä kuten Kangrolla, vaan suorastaan maanmiesten surman suuhun saattamista. Parhaiten kuvattu näistä moraalinsa vaarallisella tavalla myyneistä kuitenkin lienee Volde-mar Óunin teoksen nuori metallimies Lembit Raudsepp. Hän on kunnianhimonsa sokaisema ja ei kuuntele isänsä varoituksia. Neuvostoliitosta tullut kommunisti lukee nuorelle Lembitille bolshevikin kovan huoneentaulun: "Teidän pitää päästä niin pitkälle, että kun puolue käskee: nyt menet ja ammut isäsi, sillä hän on vastavallankumouksellinen, niin menette ja ammuttekin hänet. Sitten vasta olette todellinen bolshevikki. Sitten vasta olette kommunistipuolueen arvoinen, joka taistelee ihmiskunnan onnellisen tulevaisuuden puolesta."

Naisten moraalittomuuteen kirjailijat eivät kiinnitä kovinkaan suurta huomiota. Ainoa itselleen ruumiinsa antimilla aseman luonut on Gallitin romaanin pikku miehen Andrus Siprian vaimo Mairoos. Uibopuun kirjassa on ilotyttöjä, mutta ammatistaan huolimatta he ovat kansallismielisiä. Lembit Raudsepp ottaa itselleen venäläisen vaimon, joka on kuitenkin valmis ilahduttamaan myös korkeita puo-

¹ Esikuvana oli kiekonheittäjä Friedrich Issak. Ks. artikkeli *Bernard Kangron Kivisilta*.

luejohtajia, "sillä neuvostonaisen rakkaus on vapaa". Tätä Lembitin on tosin vaikea tajuta.

Epäinhimillisuus ja väkivaltaisuus ovat myös hallitsevia negatiivintekijöitä. Järkyttävintä väkivaltaa on Uibopuun romaanissa. Valgan työläisten maltillinen johtaja murhataan moukarilla ja sen jälkeen samoilla moukareilla rikotaan suomalaisten Viron vapaussotaan osallistuneiden ja siinä kaatuneiden muistotaulu. Taulun särkeminen on tositarina. Óunin kirjassa väkivaltaa fyysisessä mielessä käyttää vain Lembit Raudsepp, joka murhaa mustasukkaisuuden puuskassa vaimonsa yllätettyään tämän venäläisen puoluepomon kanssa vietetyn lemmyyden jälkeen.

Pakolaiskirjailijat käyttävät mielellään hyvän ja pahan vastakohtia saadakseen neuvostovallan kannattajien negatiivisuuden korostumaan. Erityisen räikeäksi kontrasti saadaan, jos samaan perheeseen sijoitetaan vastakkaiset hahmot. Näin menettelevät Helbemäe, Uibopuu ja Óun. Voimakkaimmin tätä keinoa käyttää Óun. Raudseppien perheessä välit kiristyvät lopulta niin pitkälle, että isä ja poika ajautuvat lopulliseen väliensakkoon. Poika Lembit kavaltaa lopuksi perheensä venäläisille ja tuhoaa samalla sen. Lähes yhtä voimakas kontrasti on toisessakin Óunin kuvaamassa perheessä, Sooservien perhekunnassa. Inhimillisen ja isänmaallisen Friedrichin vastakohta on hänen nuorempi veljensä Richard, jolle inhimilliset arvot eivät merkitse mitään. Óun vie kontrastin jopa niin pitkälle, että panee äidin toivomaan poikansa kuolemaa, koska tämä on tuhonnut viattomia ihmisiä.

Negatiivisten henkilöiden osuus kaikista virolaisista neuvostovallan kannattajista on 85%. Tämä ilmentää jo varsin selvästi sitä, että pakolaiskirjailijoiden tarkoitus on ollut tehdä näistä kielteiseksi miellettyä henkilöryhmä. Negatiivisen toiminnan ja negatiivisen motiivin korrelaatiokertoimeksi saatiin 0,6, siis lähes sama kuin positiivisen motiivin ja positiivisen toiminnan korrelaatiokertoimeksi. Korrelaatiokertoimista voidaan huomata, että pakolaiskirjailijat ovat noudattaneet hyvin uskollisesti samaa linjaa alusta lähtien virolaiskommunistin kuvaa hahmotellessaan. Dramaattiset muutokset ovat verraten harvinaisia. Koko ajan on tietysti muistettava, että positiivista ja negatiivista kuvaa on arvioitu pakolaiskirjailijoiden premisselä lähtien. Jos lähdettäisiin neuvostoideologian pohjalta, tulos olisi täysin päinvastainen. Sankarillisesta metsäveljestä tulisi murhamies ja lusikoita ryöstelevästä kommunistisoturista urhoollisesti taisteleva neuvostopatriotti, joka on korjaamassa sosialismin saavutuksia turvaan saaliinhimoisten fasistilaumojen tieltä.

Jonkin verran edellä hahmoteltua musta-valkoista kuvaa tasoittaa eräiden kirjailijoiden ymmärtävä asenne neuvostomielisiinsä nähden. Ymmärretyin on Helbemäen Valmar Sumer. Sumerin persoonan Helbemäe selittää äidin liian suurella dominanssilla. Sumer ei koskaan kyennyt irrottautumaan äitinsä vaikutuk-

sesta; ei edes äidin kuoltua. Toinen perustellusti ja ymmärtäen kuvattu kommunisti on Uibopuun Agu Moon. Kirjailija selvittää ne yhteiskunnalliset epäkohdat, jotka ovat vaikuttaneet nuoren lehtimiehen katkeroitumiseen.

Kaiken edelläkerrotun perusteella olettaisi, että kirjailijat varaisivat vahvasti negatiivomilleen neuvostomielisille mahdollisimman kurjan lopun. Surkeana kohtalona voitaisiin pitää joko kuolemaa tai pakkolähtöä Neuvostoliittoon - pakolaiskirjailijoiden näkökulmasta tarkasteltuna jälleen. Mutta tulos onkin hiukan yllättävä. Negatiivisen toiminnan ja negatiivisen kohtalon korrelaatiokerroin on - 0.7, eli mitä negatiivisempi toiminta sen parempi kohtalo. Tosin hyvä rankaisee silti varsin usein pahaa, hyvänä toimivat virolaiset metsäveljet, jotka kostavat virolaiskommunisteille näiden pahat teot.

Tutkimusaineisto antanee melko oikean kuvan virolaisten pakolaiskirjailijoiden asenteista vuoden 1940 murrokseen ja tuolloin venäläisten puolelle asettuneisiin virolaisiin. Otos, seitsemän kirjailijaa, on melkoisen suuri osa n. kolmestakymmenestä pakolaisprosaistista. Laadullisesti käsitelty aineisto on katkeruuden manifestaatiota. Kirjailijat kuvaavat maailmaa, jossa vallitsee viidakon laki, vahvempi tuhoaa heikomman.

Ilmestynyt alunperin: Virolaiset pakolaisprosaistit tilittävät mennyttä aikaa I - Romaanin henkilöt - maailmankuvan tulkit, Aamulehti 19.4.1972 ja Virolaiset pakolaiskirjailijat tilittävät mennyttä aikaa II - Hyvän ja pahan vastakohtia kirjallisuudessa, Aamulehti 26.4.1972.

2.5. Bernard Kangron Kivisilta - virolaiset neuvostovallan palveluksessa

Bernard Kangron romaani *Kivisild* ilmestyi vuonna 1963 ns. Tartto-sarjan neljäntenä osana. Sarjan aloitti vuonna 1958 julkaistu *Jäälätted* (Jäälähteet) ja sen viimeinen osa on *Keeristuli* (1969, Kiirastuli). Sarjan romaanit tuntuvat vielä tänäänkin struktuuriratkaisuiltaan ja kertomateknikaltaan yllättävän nykyaikaisilta.

Tartto-sarja on kokonaisuus. Samat henkilöt esiintyvät kaikissa osissa, ja Kangro seuraa heidän elämäänsä itsenäisyyden ajasta vuoden 1944 toiseen neuvostomiehitykseen asti. Kangro luo synteettisen kokonaiskuvan Tartossa, Virossa ja Euroopassa tapahtuneesta.

On silti perusteita tarkastella erikseen *Kivisiltaa*, joka kuvaa aikaa syksystä 1939 saksalaisten tuloon kesällä 1941. Tämä aikakausi on Tartto-sarjassa kuvatuista murroksellisista. Kangro osoittaa, kuinka vaikeita olivat ne päätökset, joita monien virolaisten oli tuolloin tehtävä. Ne ratkaisivat ihmisten kokosen jälkeisen elämänkulun.

Luin ensimmäisen kerran *Kivisillan* kaksikymmentä vuotta sitten. On yllättävää, kuinka ajankohtainen romaani on juuri tällä hetkellä. Virossa on taas tapahtumassa suuri murros¹ ja ihmisten on tehtävä päätöksiä, jotka voivat kuten vuonna 1940 ratkaista heidän kohtalonsa. Tietenkään historiallisia paralleelleja ei voi tehdä liian kevyin perustein, mutta Kangron romaanissa on kymmeniä kohtia, jotka sopivat nykyhetken kontekstiin. Kuten vuonna 1940 niin myös vuonna 1990 on hämmästyttävää nähdä, miten nopeasti ja helposti jotkut ihmiset vaihtavat periaatteitaan.

Romaanissa tapauksia ja henkilöitä kommentoi kertoja.² Teoksen keskiosan muodostaa jo edellisissä niteissä esiintyneen henkilöahmon Benno Maranin päiväkirja 10.10.1940 - 13.6.1941. Epilogina on teoksen henkilöiden näytelmän muotoon kirjoitettu kohtaaminen torstaina kello kuusi sodan jälkeen.³ Vaikka Kangro tuntee kuvaamansa olot ja miljöön läpikotaisin, niin näyttää siltä, että teoksen biografinen tulkinta ei ole adekvaatein. Romaanin sanoma on ilmeisesti syvällisempi ja monitahoisempi.

¹ Artikkelin on kirjoitettu syksyllä 1990 vuotta ennen Viron toista itsenäistymistä, tekijän huom.

² Seymour Chatmanin mukaan implied author.

³ Jaroslav Hasekin romaanin henkilöt päättävät kohdata samaan aikaan.

Kangron kuva Tarton sivistyneistöstä tai paremminkin sanottuna puolisivistyneistöstä ja sen käyttäytymisestä neuvostovallan tulohetkellä on pessimistinen. Arbujia¹ muistuttava argonauttinen ryhmä ei nouse moraalisesti muita korkeammalle. Romaanin minä-kertoja, samalla kaikkietävä kertoja lukee unessaan Viron tasavallan puolustusvoimien jalkaväen ohjesääntöä. Hän löytää kirjasta vain valkoisia sivuja; vain yhteen kohtaan on painettu: "Joka taistelee, sillä on oikeus. Joka lakkaa taistelemasta, kadottaa myös oikeudet." Tätä voi pitää romaanin mottona. Kangro ei silti syytä tasavallan hallitusta, joka piti parempana alistua kuin taistella.

Kangron romaanissa on yksitoista neuvostovallan puoltajaa. Suurin osa heistä yrittää vain löytää mahdollisuuden varmistaa oma eksistenssinsä uudessa poliittisessä tilanteessa. Sosialismin aatteet eivät heitä innosta. Heitä voisi nimittää sosialismin pikkuporvareiksi. Ainoa poikkeus on Madis Raudjalg, joka on vakaumuksensa takia ollut Viron tasavallan vankilassa. Raudjalgin puhe Tartossa vuoden 1940 kesällä osoittaa Kangron loistavaa neuvostofraseologian hallintaa:

"Toverit, kansalaiset! huusi Madis Raudjalg odottamattoman kovalla äänellä. Jo vuosia olemme odottaneet sen päivän tuloa, sen suuren päivän koittamista, jolloin kaikki - työmies sorvinsa tai koneensa takaa, sivistyneistö kirjojensa luota, maamies auransa takaa - vapaasti voivat esittää toiveensa. Porvarihallituksen mahdollisten provokaatioiden välttämiseksi saapuivat joitakin päiviä sitten meidän kaikkien ihaillemamme Neuvostopuna-armeijan motoroidut yksiköt. Ne eivät tulleet tänne hauskalle huviretkelle, vaan täyttämään velvollisuuttaan maailman työväestöä kohtaan. Myös Viron työtätekevän väestön sydämellinen kiitos kuuluu toveri Stalinille, jonka kaukonäköisellä ja viisaalla johdolla tuhoava sota on pidetty kaukana rajoistamme. Vain hänen ansiostaan..."²

Toinen sosialismille uskollinen henkilö on SARK:issa (Siseasjade Rahvakomissariaat, tarkoittaa Neuvosto-Viron tuolloista KGB:tä) työskentelevä toveri Kosenkranius, joka on vuoden 1924 joulukuun tapausten jälkeen³ paennut Neuvostoliittoon. Kosenkraniuksella on hyvin "käytännöllinen" kuva intelligentsian osasta Viron vallankumouksessa: "Kun minä katson noita naiiveja intelligenttejä...Heidät kaikki tuhotaan aikanaan, kun he ovat työnsä tehneet. Heidä ei tarvita, heitä ei

¹ Virolainen runoilijaryhmä 30-luvulla.

² KS, 70-71. Suomennos Pekka Lilja.

³ Kommunistit yrittivät tuolloin vallankaappausta Virossa.

voi käyttää hyväksi myöhemmin. Roskaal!"¹ Kosenkranikukselle sosialismi ei ole mikään illuusio valoisasta tulevaisuudesta, vaan välttämättömyys, hänestä itsestään riippumaton valinta. Hän on muuttunut historian työkaluksi ja hän on tukahduttanut itsessään kaikki inhimilliset tunteet. Ja vaikka teologian ylioppilaan Johannes Leebramin silmäripset, jotka muistuttavat hänen joulukuun kapinassa kaatuneen veljensä ripsiä, tekevätkin Kosenkranikuksen hetkeksi sentimentaaliseksi, ei se estä häntä kyydittämästä maanmiehiään Siperiaan.

Uusi aika nostaa uudet ihmiset paikoille, missä on mahdollisuus palvella uutta valtaa. Tavallisesti he eivät ole sillä tasolla, mitä palkat vaativat. Hyvä esimerkki on Elmar Kiisvek, joka nousee uuden aikakauslehden *Nõukogude ülikool* (Neuvostoyliopisto) päätoimittajaksi. Tekniseksi toimittajaksi tulee Verner Taklaja, mutta hän näyttölee retiisiä - päältä punainen, sisältä valkea - ja pettää päätoimittajaa, joka on entinen kiekonheittäjä ja saanut sivistyksensä pääasiassa *Sportilehtin* (Urheilulehti) välityksellä.² Taklaja kirjoittaa lehteensä runon "Oodi Stalinin silmille":

Stalin, su silmad on head
Targad kui ei kellegi kuski
Armsad, leebed ning mõistvad
Leida neist muredes lohtu,
Innustust, jõudu ja kindlust!
Nõrkus ei valda meid enam,

Ohud ei piira me kodu,
Nii nagu kunagi varem.

Mõõgad, mis vaenlase pihus,
Õnne meilt lialt ei röövi.
Reeturil reeturi palk!
Tulgu su õiglane karmus,
Saagu sest priiuse pant!
Uuena uuel teel,

¹ KS, 206.

² Kiisvekin prototyyppi on mitä ilmeisimmin Viron tuolloinen kiekonheiton ennätysmies Friedrich Issak, joka voitti kolme kertaa Neuvostoliiton mestaruu- den kiekonheitossa. Hänestä tehtiin vuonna 1941 aikakauslehti *Noukogude Kõr- gem Koolin* (Neuvostokorkeakoulu) vastaava toimittaja. Hän oli tunnistanut itsensä *Kivisillasta*, ja oli pahoittanut mielensä Kangron kuvauksesta. Oskar Kruusin kirje tekijälle 27.11.1991.

Kindlana, julgena ikka,
Alati - töotagem tänä!
Stalin, Su jälgedes käime.¹

(Stalin, silmäsi ovat hyvät,/Viisaat kuin ei kenenkään,/Rakkaat, lempeät ja ymmärtävät./Löytyy niistä murheissa lohtua,/Innostusta, voimaa ja varmuutta!/Heikkous ei valtaa meitä enää,/ Vaarat eivät piiritä kotiamme,/Niin kuten joskus ennen./ Miekat, jotka vainolaisen kourassa,/Onnea meiltä eivät koskaan ryöstä./Petturille petturin palkka!/Tulkoon siitä vapauden pantti!/Uutena uudella tiellä,/Varmana, rohkeana aina,/Alati - luvatkaamme tänään!-/Stalin, Sinun jäljissäsi käymme.) (Suomennos Pekka Lilja)

Oodissa on akrostikon: "Stalin on mörtsukas."²

Kangro ei selvitä, miksi juuri Elmar Kiisvek oli valittu päätoimittajaksi. Myös Verner Taklajan tulo toimittajaksi oli hänelle itselleenkin käsittämätön. Molemmat ovat kuitenkin valmiit palvelemaan uutta valtaa ja samalla sitä myös pettämään. Taklajasta tulee peräti metsäveljien joukon päällikkö.³ Kiisvek yrittää viedä oman hävitysjoukkonsa metsäveljien puolelle, mutta omat tulittavat häntä selän takaa ja hän haavoittuu vaikeasti.⁴ Metsäveljet tappavat Kiisvekin, jota he pitävät petturina.

Bruno Maran pohtii päiväkirjassaan paljon sitä, kuinka helposti monet sivistyneistöön kuuluvat kääntävät selkänsä entisille periaatteilleen: "Kaikki on

¹ KS, 82-83.

² Stalin on murhamies. Kangro nimittää sitä virheelliseksi anagrammiksi. Akrostikon tarkoittaa sellaista runoa, jonka säkeiden alku- tai loppukirjaimista muodostuu sana tai lause. Anagrammi taas tarkoittaa sanaleikkiä, jossa sanan kirjainten järjestystä muuntelemalla muodostetaan uusia sanoja tai lauseita. Loomingissa nr. 9, 1981 ilmestynyt Andres Rõukin akrostikon SINI MUST VALGE - siis itsenäisen Viron lipun värit - tuli kirjoittajalleen kohtalokkaaksi. Oskar Kruusin tietojen mukaan Viron runoudessa akrostikonia ovat käyttäneet ainakin Juhan Liiv viime vuosisadan lopulla, Pedro Krusten vuonna 1933 protestina tuolloista lehdistöensuuria vastaan sekä neuvostokaudella ennen Rõukia Arvi Siig. Oskar Kruusin kirje tekijälle 27.11.1991.

³ Metsäveljiksi sanottiin virolaississejä, jotka kesällä 1941 nousivat ase kädessä puna-armeijaa vastaan. Vuoden 1944 toisen neuvostomiehityksen alettua tuhannet metsäveljet taistelivat 1950-luvulle asti neuvostovaltaa vastaan.

⁴ Stalinin käskyllä kesällä 1941 Viroonkin perustettiin hävityspataljoonia, joiden piti tuhota maa ennen Saksan armeijan saapumista. Tämä ei kuitenkaan onnistunut.

valhetta, väärentämistä, tietoisesti vääristelyä alusta loppuun. - - - Typeryys ja hölmöys, suorastaan huutava tyhmyys viettää riemujuhlaansa ja sinulla ei ole mitään mahdollisuutta sanoa vastaan. Ei edes jäädä syrjään. Sinun on ilveittävä mukana ja teeskenneltävä vielä "innostusta" kaupantäälle."¹

Mutta Benno Maranin moraalinen dilemma on siinä, että myös hän on myynyt itsensä uudelle vallalle. Hän kirjoittaa artikkeleita, haastatteluja ja arvosteluja niin kuin niitä on nyt kirjoitettava. Maran nimittää työtään lannanlevitykseksi. Toisin sanoen hän on tehnyt kynästään huoraamisen välineen. Sopiva esimerkki on Elmar Kiisvekin "haastattelu": "Kaikkien korkeakoulujen...no, tarve...tarve antaa uusi maailmankatsomus...ja vot, että omien tehtäviensä...tehtäviensä..."² Kiisvek huomaa itsekin oman kyvyttömyytensä ja antaa tämän jälkeen Maranille erään vanhan artikkelin, jonka pohjalta Maran tekee "haastattelun".

Mutta Maran ei ole romaanissa ainoa periaatteensa myyvä "intellektuelli". Monet äskettäiset isänmaanliittolaiset³ ja patriootit rupeavat nyt ylistämään neuvostovaltaa ja ennen kaikkea sen suurta johtajaa Stalinia.⁴ Benno Maran kirjoittaa, että hän on pettynyt kansansa asenteeseen. Isänmaanliittolaiset ovat tulleet äkkiä "työkansan ystäviksi", "kansademokraateiksi", lähes kommunisteiksi.⁵ Kangro ei voi olla ironisoimatta tätä uutta asennetta. Seuraava runo on entisen porvariston eepoksen kirjoittajan uustuotannosta:

On sangarlik ning hiilgav ajalugu,
mis loonud Bolsevikkude partel.
Kui majakas, nii juhid inimsugu
ta sihikindel, teadlik "jaa" ja "ei"

Marx-Engels-Lenin-Stalini ideedest
on ühiskonnateadus täpne saand
mis õpetab, et kapitali needest

¹ KS, 120.

² KS, 145.

³ Isänmaanliitto, Isamaaliit, korvasi vuoden 1934 poikkeustilamääräyksen jälkeen poliittiset puolueet Virossa.

⁴ Vielä enemmän näitä oli sodan jälkeen, kun Neuvostoliitto rupesi lujittamaan valtaansa Virossa. Ks. Lilja 1980.

⁵ "Laulavan vallankumouksen" jälkeen 1980-luvun lopulla on käynyt päinvastoin - monet, jotka vielä muutama vuosi sitten ylistivät NKP:tä, ovat nyt kiivaimpia patriootteja.

töörahva võitlus päästab kogu maa.¹

(On sankarillinen ja loistava historia,/minkä on luonut Bolsevikkien puolue./Kuin majakka, niin johtaa ihmiskuntaa/hänen varma, tietoinen "kyllä" ja "ei"!/Marxin-Engelsin-Lenin-Stalinin aatteista/on tullut yhteiskuntatiede tarkka,/joka opettaa, että kapitaalın kiroista/työkansan taistelu pelastaa koko Maan.) (Suomennos Pekka Lilja.)

Myös kirjailija Mihkel Tobias on ruvennut kirjoittamaan puolueesta, Stalinista, saapuneesta onnesta, vapaudesta jms., vaikka hän omista juhlissaan kuiskaa Maranille, että tämä kaikki on hautajaisten esiharjoitusta. Tobiasin poika sovittaa isänsä synnit; hänestä tulee metsäveli.

Kivisiltaa ei voi tulkita niin, että juuri Viron sivistyneistö ja taitelijat olisivat valmiita palvelemaan mitä tahansa valtaa. Historia osoittaa, että joka maassa löytyy aina niitä, jotka ovat valmiit myymään kykynsä sille, jolla on käsissään valta. Niin positiivisia kuin negatiivisia sanktioita käyttämällä intelligentsia on mahdollista ohjata valtaapitävän haluamaan suuntaan.² Tästä aspektista tarkastellen on Viron kirjallisuuden historia vielä kirjoittamatta.³ Benno Maranin välityksellä Kangro osoittaa, että jokainen ihminen voi joutua tilanteeseen, jossa hän joutuu kieltämään itsensä.

Moraalisen rappion paras näyte romaanissa on teologian ylioppilas Johannes Leebram. Hänet pakotetaan sanoutumaan irti kaikesta, mihin hän on aiemmin uskonut. Hän joutuu kieltämään myös Jumalan, elämänsä ja opintojensa tukipylvään. Hän joutuu yksinkertaisesti ansaan, mistä hän ei pääse pois. Häntä eniten raunioittava elämys on se, että hänet pakotetaan ottamaan osaa maanmiestensä kyydittämiseen. Johannes Leebram on myynyt henkensä pirulle ja hänen kohtalonsa on ratkaistu. Mutta hän herättää silti sääliä, sillä hänen käytöksensä johtuu hänen heikkoudestaan.

Vavahduttavin tapaus romaanissa on joukkomurha Tarton vankilassa juuri ennen

¹ KS, 122.

² Sanktioiden käyttämisestä Neuvosto-Viron kirjallisuuspolitiikassa toisen maailmansodan jälkeen, ks. Lilja 1980.

³ Erityisesti tämä koskee Kielen ja kirjallisuuden instituutin entisen johtajan Endel Sögelin valvonnassa kirjoitettua Eesti kirjanduse ajalugu -sarjaa. Sögelin toiminnasta stalinismin käsikassarana, ks. Lilja 1980.

saksalaisten tuloa.¹ Kangron romaanissa murhaajat puhuvat viroa ja he eivät näin ollen ole venäläisiä. Vanki Naatan Üirike, eräs Tartto-sarjan tärkeimpiä henkilöitä, joka lasketaan vapauteen, laskee vankilan käytävästä kuuluvia laukauksia - niitä on 116. Ihmiselämä on kadottanut arvonsa. Uusi valta tukeutuu vain väkivaltaan.

Romaanissa nousee luonteenomaisesti esiin arvojen nopea muuttuminen. Neuvostojärjestelmä muuttaa ihmisten väliset suhteet; homo homini lupus muuttuu todellisuudeksi. Kangro ei ole kirjoittanut "latteaa neuvostovastaista propagandaa"², vaan hän on tavoittanut jotain olennaista neuvostoelämän vaikutuksesta ihmisen käyttäytymiseen erityisesti Stalinin aikakautena.

Puhdaspiirtaisin karrieristi ja takinkääntäjä romaanissa on ulkoministeriön virkailija Rein Kampus. Vuonna 1940 hän on Neuvosto-Viron palveluksessa, sen jälkeen hän on saksalaisten apuri ja vuonna 1944 taas Viron SNT:n virkailija. Tempora mutantur et nos mutamur in illis riittää perusteeksi sille, että hänestä on tullut uuden järjestelmän mies. Jo romaanin alussa tekijä analysoi niitä syitä, jotka veivät virolaiset uuden vallan palvelukseen:

"Tapausten keskellä ollessamme näemme vain kapean aukon lähellämme, ajattelemme vain kuluvaan hetkeä. Niinpä voi olettaa, että kahdekkymmenettäensimmäistä kesäkuuta koettiin monella tavalla.³ Oli myös niitä, jotka vieraan vallan apureina liikkuiivat kuin umpimähkään venäläisten tankkien vierellä, näkemättä minne aseet oli suunnattu, kuulematta telaketjujen korviahuumaavaa ratinaa. Oli naiiveja, jotka uskoivat, että elämä muuttuu kauniimmaksi, elämä muuttuu rikkaammaksi. Oli karrieristeja, jotka tyynesti laskelmoivat, että on aina hyödyllistä olla vallassaolijan puolella. Löytyi sellaisiakin, jotka yrittivät paeta todellisuutta vakuuttaen, että politiikka ei kiinnosta heitä. Kansan suuri enemmistö tajusi kuitenkin täysin vieraan vallan painostuksen, kammottavan painon, aivan kuin vieraat sotakoneet vierisivät kaiken sen yli, mikä oli ollut kaunista, hyvää ja pyhää." (Suomennos Pekka Lilja.)⁴

Kuten sitaatista voi ymmärtää kaikki virolaiset eivät romaanissa ole sittenkään valmiita palvelemaan uutta järjestelmää. On myös niitä, jotka astuvat ase kädessä

¹ Tämä traaginen tapaus on historiallisesti tosi. Tarton vankilassa tapettiin ilman oikeudenkäyntiä 192 vankia. Ennen Kivisiltaa tätä tapausta ovat kuvanneet ainakin Friedebert Tuglas ja Pedro Krusten.

² EKBL, 132.

³ Andrei Ždanovin organisoima vallankaappaus aloitettiin 21.6.1940.

⁴ KS, 78.

vastarintaan - sivistyneistön joukosta esimerkiksi Verner Taklaja. Kyydittäväksi määrätty isäntä Viktor Saarenilt ampuu entisen karjapaimenen, kyydittäjien ryhmän johtajan Karl Malleusin. Malleusin hahmo osoittaa, että uuden vallan palvelukseen voivat viedä myös sosiaaliset tekijät. Nyt oli tilaisuus kostaa isännille se epäolkeudenmukaisuus, mitä Malleuksen tyyppiset ihmiset olivat kokeneet.

Kangron henkilöt ovat paljossa samanlaisessa tilanteessa kuin Jaan Krossin historiallisten romaanien virolaiset. Periaatteessa vieraan vallan alla elävällä ihmisellä on kolme mahdollisuutta: palvella vallanhaltijaa kritikoimatta, sopeutua tilanteeseen kadottamatta kriittisyyttään tai asettua vastarintaan. Niin Kangron kuin Krossinkin henkilöiden joukossa on kaikkien mahdollisuuksien käyttäjiä. Kangron henkilöt elävät tietysti toisessa historiallisessa tilanteessa kuin Krossin henkilöt, mutta yksilön ja yhteiskunnan suhteessa on myös jotain pysyvää. Vallanhaltijoiden opponointi tuo aina enemmän vaikeuksia kuin heidän palvelemisensa. Erityisesti silloin kun vallanhaltija on saanut valtansa väkivallalla kuten *Kivisillassa*.

Romaani on saanut nimensä sodassa hävitetyn Tarton kivisillan mukaan.¹ Kivisillan kera hävitetään myös myös kaikki se, minkä varaan Benno Maran ja hänen ystävänsä olivat elämänsä rakentaneet. Uudessa tilanteessa jokainen yrittää löytää oman ratkaisunsa. Kangro ei syytä ketään - hän yrittää ymmärtää. Mutta ymmärtäminen ei ole verrattavissa hyväksymiseen. Kangron romaani ei ole moraliiteetti, mutta ihmisen moraalit on kuitenkin teoksen pääkysymys. Kuinka ihmiseen vaikuttaa se, että hän käyttäytyy omaatuntoaan vastaan, kadottaa tunteen todesta ja oikeasta? Millaiseksi tulee yhteiskunta, joka koostuu tällaisista ihmisistä? Kysymyksiä on aina enemmän kuin vastauksia. Kirjailijan tehtävä ei ole olla tuomari, vaan saattaa lukija ajattelemaan. On varma, että tänäänkin *Kivisiltta* herättää ajatuksia niin Virossa kuin muuallakin.

Ilmestynyt alunperin: *Eestlased nõukogude voimu teenistuses Bernard Kangro romaanis "Kivisild"*. Collegium Litterarum 4. Väliseesti kirjanduse konverents. Ettekanded 22. ja 23. Oktobril 1990. Toim. Piret Viires. Tallinn 1991.

¹ Venäläiset räjäyttivät arkkitehtonisesti erittäin arvokkaan ja sotilaallisesti arvottoman Emajoen yli vievän sillan Tarton keskustassa kesällä 1941 ennen kuin Saksa valtasi Tarton.

KIRJALLISUUTTA

Eesti kirjanduse biograafiline leksikon. Tallinn 1975. (EKBL)

Kangro, Bernard, *Jäälätted*. Lund 1958.

Kangro, Bernard, *Emajõgi*. Lund 1961.

Kangro, Bernard, *Tartu*. Lund 1962.

Kangro, Bernard, *Kivisild*. Lund 1963. (KS)

Kangro, Bernard, *Must raamat*. Lund 1965.

Kangro, Bernard, *Keeristuli*. Lund 1969.

Kruus, Oskar, *Kuidas riigivõim on eesti kirjamehi terroriseerinud*.

Keel ja Kirjandus, nr. 8, 1990.

Lilja, Pekka, Lukijalle, epilogi, ks. Kross, Jaan, *Kolmannet vuoret*. Jyväskylä 1985.

Lilja, Pekka, *Positiivisen sankarin tulo neuvostovirolaiseen romaaniin*.

Jyväskylä 1980.

Lilja, Pekka, *Virolainen neuvostovallan kannattaja I neuvostomiehityksen aikana 1940-1941 virolaisessa pakolaisproosassa*. Pro gradu-työ, Jyväskylän yliopisto 1970.

Mägi, Arvo, Ristikivi, Karl, Kangro, Bernard, *Eesti kirjandus paguluses 1944-1972*.
Lund 1973.

Oras, Ants, *Tartu hõvingu romaan*. Tulimuld nr. 3, 1964.

Ristikivi, Karl, *Bernard Kangro*. Lühimonograafia. Lund 1967.

2.6. Jaan Kross - virolaisten valinnat

Jaan Kross (s. 1920) on ollut Viron kirjallisuuden valovoimaisimpia nimiä jo pitkään. Hän aloitti kirjailijanuransa 1950-luvun lopulla lyyrikkona. Kross on virolaisen lyriikan muodon ja sisällön uudistaja. 1970-luvulla hän siirtyi proosaan ja prosaistina hän on tämän jälkeen pysynytkin.

Kross kävi oppikoulun itsenäisen Viron aikana Tallinnassa ja aloitti sen jälkeen oikeustieteen opinnot Tarton yliopistossa. Hän on siinä mielessä tyypillinen virolaiskirjailija, että hänelläkin on takanaan akateemisia opintoja muissa kuin humanistisissa aineissa. Saksalaismiehityksen aikana Kross määrättiin saksalaisten tulkiksi. Ehkä tämä osaltaan vaikutti siihen, että hänet tuhansien maanmiestensä tavoin karkotettiin 1940-luvun lopulla Siperiaan muutamaksi vuodeksi hiilikaivokseen ja tiilitehtaaseen pakkotyöhön. Sitä ennen hän kuitenkin ehti toimia pari vuotta neuvostovallan aikaisessa Tarton yliopistossa kansainvälisen oikeuden opettajana. Vuodesta 1954 lähtien hän on ollut vapaa kirjailija. Kirjailijana Kross on liikkunut kirjallisuuden kentässä laidasta laitaan: hän on kirjoittanut romaaneja, novelleja, runokokoelmia, esseitä, arvosteluja, kuunnelmia, librettoja jne. Lisäksi hän on ollut huomattava virontaja: useita kieliä taitavan Krossin viron-tamia kirjailijoita ovat mm. Béranger, Brecht, Shakespeare, Hochhut, Diktonius ja Turtlainen.

Suomalaiset ovat saaneet tutustua Krossiin vasta 1980-luvulla. Hänen historiallinen romaaninsa *Keisarin hullu* (Keisri hull, 1978) ilmestyi Suomessa v. 1982. Sen päähenkilö on omalaatuinen Baltian saksalainen Timotheus von Bock, joka lähettää keisarille suorasukaisen memorandumun Venäjän yhteiskunnallisista epäkohdista ja joutuu tämän vuoksi pitkäaikaiseen vankeuteen ja kotiarestiin. Vuonna 1984 ilmestyi Suomessa toinen Krossin historiallinen romaani *Pietarin tiellä* (Rakvere romaan, 1982), joka kuvaa pienen pohjoisvirolaisen Rakveren kaupungin asukkaiden taistelua oikeuksiensa puolesta. Nyt ilmestyvä *Kolmannet vuoret* (Kolmandad mäed, 1975) on siis kolmas Krossin suomennettu teos. Myös se on aiheeltaan historiallinen.

Kolmannet vuoret ajoittuu 1800-luvun jälkipuoliskolle, jolloin virolaiset paljolti suomalaisten esimerkin innostamina alkoivat virittää kansallisia pyrkimyksiään. Teoksen päähenkilö on Viron maalaustaiteen merkittävimpiin kuuluva Johann Köler (1826-1899), joka kirjassa maalaa Tallinnan Kaarlen kirkkoon freskoa.¹ Sen Jeesus-hahmolle hän antaa Hiidenmaalla tapaamansa ajurin kasvopiirteet. Tämä ärsyttää Kölerin Hiidenmaan vierailun aikaista baltiansaksalaista isäntää. Sinänsä

¹ Fresko on nähtävissä tänäkin päivänä Kaarlen kirkossa.

vähäsisältöisen tapahtuman ympärille Kross on sepittänyt kertomuksen, joka avaa perspektiiviä Viron kansan menneisyyteen ja tähän päivään, valtaan ja vallankäyttöön sekä pienemmän ja heikomman oikeuksiin vahvemman rinnalla.

Kross rakentaa yleensä historialliset teoksensa yhden henkilön varaan. Hän on osannut valita päähenkilöksi mielenkiintoisia ja usein myös virolaisten kansallisten pyrkimyksien kannalta merkittäviä miehiä. Johann Kölerkin sopii tähän kuvaan hyvin. Köler oli paitsi huomattava taiteilija myös maanmiestensä etujen ajaja 1860-luvulta lähtien. Köler tutustui moniin Viron kansallisen herätyksen merkkimiehiin ja toimi heidän kanssaan virolaisten etujen ajajana hyvin konkreettisesti.

Taidemaalarina Kölerin merkitys Viron taiteessa on ollut huomattava, vaikka hänen tuotantonsa tuli laajalti tunnetuksi Virossa vasta hänen kuolemansa jälkeen. Perusopetuksensa hän sai Pietarin taideakatemiassa ja täydensi opintojaan Ranskassa ja Italiassa. Pietarissa hän tuli tunnetuksi ennen kaikkea muotokuva-maalarina, mutta teki useita mestaritöitä myös virolaisista aiheista. Kaarlen kirkon freskon *Tulkaa minun tyköni* hän loi vuonna 1879. Ansoistaan Köler nimitettiin professoriksi ja myöhemmin akateemikoksi.

Kross on takaumatekniikkaa käyttäen sijoittanut taiteellisesti onnistuneella tavalla Kölerin elämän merkittävimmät vaiheet tähän teokseen. Mutta selvää tietysti on, että Kross on silti kirjoittanut fiktiota, sepitettä. Vaikka hän tuntee Kölerin vaiheet hyvin, lopputulos on silti Krossin vapaa näkemys Köleristä ja tämän pyrkimyksistä antaa oma panoksensa virolaisten hyväksi eikä historiallinen totuus Johann Köleristä. Kross osaa eläytyä hämmästyttävän hyvin myös toisen taiteenlajin ilmaisuongelmiin. Hän ei ole silti ainut virolaiskirjailija, joka on valinnut päähenkilökseen kuvataiteilijan. Vuonna 1977 ilmestyi kirjallisuudentutkijana paremmin tunnetun Endel Nirkin teos *Kaane kukk*, jonka päähenkilönä on taidemaalari Ants Laikmaa (entinen Laipman, 1866-1942; hänen veljensä Bernard Laipman on Aino Kallaksen kuulun novellin Bernard Riivesin esikuva).

Kross aloitti historiallisen proosansa ja samalla prosaistin uransa myöhemmin tetralogiaksi paisuneella romaanisarjallaan *Kolme katku vahel* (Kolmen ruton välissä, 1970-1980). Sen päähenkilö on kuuluisa Liivinmaan virolaissyntyinen kronikoitsija Balthasar Russov, joka eli 1500-luvulla. Seuraavaan teokseensa Kross yhdisti neljä historiallista novelliaan kokoelmaksi *Klio silma all* (Klion silmien edessä, 1972). Novelleista suomalaisia ehkä eniten kiinnostava on *Põõrdtoolitud* (sananmukaisesti suomennettuna Kirjoituspöytätuolitunti tai -hetki), jonka aiheena on se, oliko Viron kansallisen herätyksen merkkimies J.V. Janssen, kansallisrunoilijatar Lydia Koidulan isä, ottanut baltiansaksalaisilta lahjuksia ja luvannut muuttaa Eesti Postimees -lehtensä linjaa saksalaisystävällisemmäksi. Tämä novelli on monessakin suhteessa lähellä nyt ilmestyvää teosta. Siinä tulee esiin eräitä Krossin tuotannon keskeisiä teemoja, kuten kysymys sivistyneistöön kuuluvan

vastuusta kansaansa kohtaan ja toisaalta tämän vastuun suhteesta henkilökohtaiseen menestykseen.

Yhden ideologian yhteiskunnissa intellektuellilla on, kuten eräs virolaiskolegoidensa kanssa paljon keskustellut suomalaiskirjailija onnistuneesti tiivisti, kolme mahdollisuutta: hän voi palvella kritiikittömästi järjestelmää, hän voi mukautua järjestelmään tai asettua epätoivoiseen oppositioon. Krossin tuotannossa tulevat kaikki vaihtoehdot esiin. Timotheus von Bock *Keisarin hullussa* valitsee viimeksi mainitun, Janssen ja Köler ovat mukautujia, tosin eriasteisia, ja eräät Krossin henkilöt asettuvat palvelijan osaan. Mutta Krossin siirryttyä kuvaamaan 1800-luvun Viron kansallisen heräämisen aikaa toinen kysymys nousee yhtä tärkeäksi: mikä näistä mahdollisuuksista tarjoaa parhaat edellytykset palvella Viron kansaa? Tämä kysymys askarruttaa myös *Kolmansien vuorten* päähenkilöä Johann Köleriä.

Kuten useat virolaiskriitikot ovat todenneet, Krossin teokset eivät suinkaan ole pakenemista historiaan. Krossin teoksia lukiessa huomaa, että tilanne ei sittenkään tänä päivänä nimenomaan virolaisten kannalta ole kovin paljon erilainen kuin menneisyydessä. Jos Krossin tuotantoa tarkastelee virolaisesta näkökulmasta, on pantava merkille, että virolaisen älymystön on tänään, taiteilijoiden ennen kaikkea, tunnettava vastuunsa virolaisten kansallisen identiteetin säilyttäjinä ja muovaajina vähintään yhtä voimakkaasti kuin 1800-luvun Janssen tai häntä radikaalimpi Carl Robert Jakobson. Tämä pätee myös *Kolmansien vuorien* ja Köleriin. Nykyvirolaisista kirjailijoista Mats Traat on katsonut kansallisen identiteetin säilyttämisen suoranaisesti virolaiskirjailijan keskeiseksi tehtäväksi.

Kross on historiallisissa teoksissaan pyrkinyt dokumentaalisuuteen ja autenttiseen aikakauden kuvaukseen. Näin on myös *Kolmansissa vuorissa*. Mutta tämä ei tarkoita sitä, etteikö hänen luova fantasiansa ole sittenkin voimakkaampi kuin dokumenttien tarjoama aineisto. Kross yhdistää onnistuneesti dokumentaalisuuden ja fantasian myös *Kolmansissa vuorissa*.

Joka tapauksessa *Kolmannet vuoret* antaa hyvän kuvan niistä vaikeuksista, joita virolaisilla oli ruvetessaan muovaamaan itsestään kansakuntaa ja hankkimaan jopa omaa valtiota, kuten rohkeimmat tässäkin teoksessa uneksivat. Viron kansan pahimmat sortajat Krossin kuvaamana aikana olivat todella baltiansaksalaiset suurmaanomistajat, jotka maaorjuuden lakkauttamisesta huolimatta pitivät virolaisia käytännössä maaorjuudessa. Tämän sorron kuvaus on yhdysside suomalaiseseen kirjallisuuteen, sillä Aino Kallas on tuotannossaan kuvannut runsaasti baltiansaksalaisten virolaisia kohtaan harjoittamaa mielivaltaa. Toisaalta virolaisten auttaminen saksalaisia vastaan sopi venäläisen keskushallinnon orastaviin panslavistisiin suunnitelmiin, kuten Krossin tuotannostakin tulee näkyviin.

Kolmannet vuoret ei ole pääasiassa historian kuvitusta, vaikka se, mitä kirjailija Kölerin vaiheista esittää, vastaakin päälinjauksissa historiallista totuutta. Krossin

teoksen voima ei ole historiallisten seikkojen tuntemisessa, vaan sen sisäisessä intensiteetissä ja taiteellisten keinojen mestarillisessa hallinnassa. Hän käyttää tässä kuten muissakin historiallisissa teoksissaan kertomamuodoista (eepisen tyylin perusmuodoista) enimmäkseen sisäistä monologia, joka luo jännitteen ja ikään kuin henkilökohtaisen suhteen teoksen päähenkilön ja lukijan välille. Samaa metodologiaa Kross käyttää myös historiallisessa romaanissaan *Professor Martensin lähtö* (Professori Martensin lähtö, 1984). Siinä hän käsittelee tunnetun Virossa lähtöisin olevan oikeusoppineen viimeistä matkaa, jonka aikana päähenkilön keskustelukumppaniksi sattuu mm. Hella Wuolijoki. Tässä romaanissa tulee esiin - samoin kuin käsillä olevassa kirjassa - jälleen eräs Krossin tuotannon keskeinen motiivi: miespäähenkilön suhde naiseen tai naisiin, joita Kross kuvaa meidän kirjallisuudestamme jokseenkin kadonneella herkkyydellä.

Jaan Kross on veljeskansamme virolaisten kirjallisuuden korkeatasoinen edustaja minkä tahansa mittapuun mukaan. Hänen teoksensa *Kolmannet vuoret* auttaa meitä ymmärtämään, miten vaikeaa virolaisten on ollut nostaa itsensä kansakuntien joukkoon. Mutta vaikka baltiansaksalaisen aatelin harjoittama virolaisen "maarahvaan" sorto on taaksejäänyttä historiaa, Krossin kysymyksenasettelut eivät ole menettäneet ajankohtaisuuttaan. Niin Virossa kuin muuallakin vallankäytön kohteiden, alistajien ja alistettujen, vahvojen ja heikkojen suhteen ongelmallisuus on aina pysyvä ajankohtaisena. Jaan Kross on epäilemättä kirjailija, jolla on sanottavaa kansallisten rajojen ulkopuolellakin.

Ilmestynyt alunperin: Kross, Jaan, *Kolmannet vuoret*, suom. Tauno Lähteenkorva ja Irmeli Pääkkönen, epilogi *Lukijalle*, Jyväskylä 1985.

2.7. Lilli Prometin Italianmatka

Lilli Promet: *Eikä rakkaus täyty*. Otava 1976.

Suomalaiset kustantajat onnistuivat vuosina 1976-77 sijoittamaan neuvostokirjallisuutta-sarjaansa ilahduttavan runsaasti virolaista proosaa. Vuoden kuluessa ilmestyi kolme virolaisromaania: Mats Traatin *Viisi tanssia*, Ülo Tuulikin *Sodan jaloissa* ja Lilli Prometin (s. 1922) *Eikä rakkaus täyty*, joka ilmestyi alunperin nimellä *Primavera* v. 1971.

Näille romaaneille on yhteistä se, että ne avaavat näkymän samalla kertaa virolaisten menneisyyteen ja nykyisyyteen osoittaen miten vähän pieni kansa, vain miljoonainen, voi kohtaloihinsa vaikuttaa silloin, kun suuret temmeltävät historian kentillä. Viro on ollut todellinen ajopuu.

Prometin romaanin alkuperäinen nimi viittaa Firenzen Uffizin gallerian kuuluisaan Botticellin maalaukseen. Prometin romaanin miljöö onkin Italla. Tässä ei ole kovinkaan paljon oudoksuttavaa, sillä virolaiskirjailijat kirjoittavat kernaasti länsimaista ja välittävät näkemyksiään sieltä lännen matkoja vaille jääneille maanmiehilleen. Onhan Virossa vielä 70-luvulla kirjoitettu matkakirjoja niinkin tavallisesta maasta kuin Ruotsista.

Prometilla on tavallista paremmat edellytykset Italian kuvaajaksi, sillä hän kävi ennen sotia taidekoulun ja hänen isänsä oli myös taidemaalari. Valitettavasti Promet ei ole osannut käyttää tätä parhaalla mahdollisella tavalla hyväkseen. Hän tarjoaa lukijalle aivan liikaa Italian taide- ja kulttuurihistoriaa. Rooman kohdalla Promet joutuu tosin tunnustamaan voimattomuutensa ja siinä hän epäilemättä on menetellyt viisaasti, sillä vironkieliseen laitokseen sisältyvät melko runsaat Italiaa koskevat virheellisyudet todistavat, että Italian aarreaitta on ammennettava varovasti. Suomenkieliseen laitokseen useimmat virheet on korjattu.

Mutta Promet on enimmäkseen onnistunut verrattain hyvin sijoittamaan italialaisen miljööön romaaninsa kokonaisuuteen. Muutamat maisemakuvaukset osoittavat hyvää visuaalista vaistoa - taidekoulutus näkyy. Sen sijaan rakenteellisesti epäonnistuneena keinona on pidettävä romaanin sisänovelleja, jotka vain rikkovat komposition. Promet on ollut prosaistina pääasiassa novellisti ennen Primaveraa eikä ole malttanut vahingokseen luopua novellista nytkään.

Eikä rakkaus täyty ei ole silti pääasiassa Italian kuvaus. Italia on kehys, johon on sijoitettu romaanin päähenkilön näyttelijätär Saskian ja samaan neuvostoturistien ryhmään sattumalta joutuneen Saskian nuoruudenrakastetun Märtenin uudelleen lämpiävä rakkaustarina. Märten on sota-aikana joutunut Buchenwaldin keskitysleiriin, mistä Promet on saanut romaaniinsa Neuvostoliitossa aina ajankohdittaisen fasisminvastaisuuden motiivin. Alkuasetelma kaikkine ihmeellisyyksineen tuntuu hieman keinotekoiselta, mutta juonen edetessä lukija tottuu siihen. Promet on kuvannut kahden kypsän ihmisen suhteen feminiinisen herkästi eikä ole sortunut meillä varsin tavalliseen tekoromanttisuuteen.

Saskian ja Märtenin kohtalossa heijastuu heidän ikäpolvensa virolaisten kohtalo yleensäkin. Pauskautuihan viime sodan seurauksena n. neljännes Viron kansasta eri puolille maailmaa. Tätä todistaa myös pakolaisvirolainen Andres, Saskian entinen työtoveri, jonka Saskia tapaa Roomassa. Virosta pakeni neuvostoarmeijan tieltä 1944 n. 70 000 ihmistä länteen. Pakolaisvirolainen onkin lähes pakollinen hahmo neuvostovirolaisten kirjailijoiden länteen sijoitetuissa teoksissa.

Prometin asenne omaan pakolaiseensa todistaa, että ajat ovat muuttuneet. Andres ei olekaan totuttuun tapaan sotarikollinen tai koti-ikävänsä kuoleva surkea epäonnistuja, kuten aiemmin oli tapana kuvata, vaan suhteellisen tasapainoinen hahmo. Mutta Andresin suuhun pantu länsimaisen teatterin kuvaus lapsia syövine amerikkalaiseversteineen tuntuu naiivilta. Promet on ilmeisen tahattomasti tehnyt parodiaa.

Huomiotaherättävin Prometin henkilöistä on kuitenkin Saskian huonetoveri venäläisnainen Fevronia, joka karkeassa materialistisuudessaan ja kulttuurinymmärtämättömyydessään on ylihenkevänkin virolaisen Saskian täydellinen vastakohta. Ainut asia, mikä Fevronian saa innostumaan, on mahdollisimman mauton vahakangas. Promet on tehnyt Fevroniasta niin irvokkaan, että ellei hänen vastapainonaan olisi toinen venäläinen, antiikin tutkija professori Konstantin, joka on ensimmäistä kertaa Italiassa, niin Fevronian hahmo saattaisi tuntua lähes rasisiselta. Fevronian avulla Promet näyttää, miten surullinen ilmiö on ennakkoluuloihinsa pinttynyt robotti-ihminen, joka ei kykene näkemään mitään muuta kuin sen mitä hänelle on opetettu.

Promet tarkastelee länsimaista yhteiskuntaa kiihkottomasti ja ilman ennakkoluuloja. Hän ei pyri olemaan kaikkietävä analysoija, vaan tunnustaa sen, ettei turistibussin ikkunasta käsin voi sanoa kovin paljon jonkin maan oloista. Puhtaan virallisen moraalin kyllästyttämälle neuvostolukijalle Promet tarjoilee eksoottisena ilmiönä lähes joka kadunkulmassa vastaanörmäileviä ilotyttöjä jonkinlaisena Italian ominaispiirteenä. Keino on jotensakin kulunut ja naiivisti esitetty.

Prometin romaanissa pannaan paljon painoa tunteiden osuudelle. Virolainen romaani on henkilökuvauksessaan edennyt jo kauas sodanjälkeisestä positiivisesta

sankarista, jonka lämpimimmät tunteet kohdistuivat sorviin tai traktoriin. Prometin keskushenkilöt ovat elämän tarkoitusta kyseleviä, voimakkaasti tuntevia ja myös kärsiviä ihmisiä, jolle kaikki ei ole suinkaan yksinkertaista ja selvää, kuten aiemmille viisivuotissuunnitelman toteuttajille. Prometin Saskia hakee selvästi onneaan ihmissuhteista eikä niinkään sosiaalisesta menestyksestä.

Suomalaisen lukijan on ehkä paikoin vaikea käsittää Prometin tekstin syvimpiä tarkoituksia, sillä virolainen lukija, jolle Promet sanansa kohdistaa, tietää paljon sellaista, mitä me emme tiedä. Ja hän on myös kokenut paljon sellaista, mitä me emme ole kokeneet. Mutta tämän vuoksi Promet kykenee avaamaan näkymiä toiseen maailmaan, joka läheisyydestään huolimatta on sittenkin kovin erilainen. Vaikkei Prometin romaani kalcin osin ole täysin viimeistelty, niin viime vuosien kiintoisinta virolaisepiikkaa se varmasti on. Kerttu Mustonen-Hukin suomennos on mitättömiä pikkulipsahduksia lukuunottamatta vanhan viron taitajan luotettavaa työtä.

Ilmestynyt alunperin nimellä *Italianmatka virolaiseen tapaan*. Keskisuomalainen 20.3.1977.

2.8. Säilyykö Kalev?

Mihkel Tiks, *Korvpalliromaan*. Tallinn 1985.

Viron kirjallisuuden viime vuosien kiinnostavimpia uutuuksia on Mihkel Tiksin (s. 1953) *Korvpalliromaan* (Koripalloromaani). Tiks kirjoitti aiheesta aiemmin näytelmän. Hän kuvaa teoksessa omien kokemustensa pohjalta virolaisten koripalloilun edustusjoukkueen Kalevin taistelua palkastaan Neuvostoliiton mestaruussarjassa 1970-luvun alusta 1980-luvun alkuun saakka. Kalev putosi Tiksin kuvaaman kauden jälkeen vuonna 1983 mestaruussarjasta.

Mutta kyseessä ei ole, kuten ehkä odottaisi, sosialistisen realismin mukainen nuorisoa innostava urheiluromaani, vaan psykologisesti painottunut intensiivinen kertomus huippu-urheilun kyynisestä maailmasta, jossa armoa ei tunneta eikä anneta. Suomalaisena vertailukohtana tulee lähinnä mieleen Jukka Pakkasen kilpapyöräilijän tuskaista taivalta kuvaava romaani *Viimeinen kilometri*.

Tiks pelasi Kalevissa vuosina 1973-1982 saavutettuaan sitä ennen juniorien Euroopan mestaruuden. Romaani on hyvin antoisa koripalloilun taktisen ja teknisen puolen valottajana, sillä Tiks on todellinen asiantuntija. Mutta romaanin pääansiot ovat tietysti muualla, mitä osoittaa se, että teos sai toisen palkinnon vuoden 1985 romaanikilpailussa Virossa, johon lähetettiin 77 käsikirjoitusta ja missä ensimmäistä palkintoa ei jaettu.

Koripalloilu ei ole virolaisille mikä tahansa peli. Joukkuepeleistä virolaiset ovat menestyneet parhaiten siinä. Suomi oli pitkään Virolle vastaan tulija. Maat kohtasivat ensimmäisen kerran 1939 Kaunasin EM-kisoissa, jolloin Viro löi Suomen 91-11! 1960-luvulla Suomi toki jo kykeni voittamaan.

Viime sodan jälkeen virolaiset lähes hallitsivat Neuvostoliiton koripalloilua. Helsingin olympialaisissa Neuvostoliiton hopeajoukkueessa pelasi kolme virolaista. 1960- ja 1970-luvulla, Kalevin kulta-aikana, Viro kykeni tuottamaan lähes liukuhihnalta olympiamitalisteja, maailman- ja Euroopanmestareita.¹

Vaikka Tiks romaanin takakannessa painottakin, että kyseessä ei ole dokumentti, niin romaania lukiessa tulevat väistämättä mieleen sellaiset suurpelaajat kuin Jaak Lipso, Priit Tomson, Tõnno Lepmets, Aleksei Tammiste, Anatoli Krikun, Jaak

¹ Kalev voitti Neuvostoliiton viimeisen mestaruuden vuonna 1991 valmentajanaan Jaak Salumets, joka pelasi Tiksin joukkueetoverina. Mestaruus oli Kalevin historian ainut.

Salumets, Heino Enden jne. Mutta tuskin kukaan heistä on sellaisenaan siirtynyt Tiksin romaanin.

Kalev ei ole virolaisille pelkkä koripallojoukkue, vaan sitä voidaan pitää kansallisen identiteetin ilmentymänä hiukan samalla tapaa kuin laulujuhlia. Kalevin menestyminen on kansallinen kysymys; enemmän kuitenkin katsojille kuin pelaajille ainakin Tiksin romaanin perusteella. Tallinnan Spordihallin tunnelma onkin hyvin kiihkeä silloin, kun Kalev pelaa tai ainakin oli.¹

Romaanin minä-kertoja on Kalev Ruus, varmaankin pitkälle Tiksin alter ego, nuori pelaaja, joka tavoittelee playmakerin eli peliä johtavan takamiehen asemaa Kalevin joukkueessa. Mutta yhtä keskeiseksi kuin Ruusi nousee joukkueen tähti Aleksander Karrell eli Relli. Mahdollisesti tämä on saanut enimmät vaikutteensa Kalevin pitkäaikaisesta ykköspelaajasta Priit Tomsonista² ja osittain mukana on Kalevin viimeisen tähtipelaajan Heino Endenin vaikeuksia Kalevin valmentajan kanssa. Tosin Endenin hahmo on tunnistettavissa romaanin toisesta pelaajasta, Valter Loosta, aina nuoruuden keuhkotautia myöten.

Relli on loistava pelaaja, mutta hän hallitsee diktaattorin pöyhkeydellä joukkuetta. Jopa valmentaja Kraaving joutuu alistumaan Rellin oikkuihin. Kraavingissa ei voi olla näkemättä legendaarisen pelaajan ja valmentajan, Helsingin hopeamitalistin Ilmar Kullamin ääriviivoja. Hän valmensi Kalevia viisitoista vuotta ja oli Neuvostoliiton maajoukkueenkin valmentajana.

Relli nöyryyttää jatkuvasti Ruusia, joka alistuu tämän fyysiseen ja henkiseen väkivaltaan. Vaikka Relli on pelikentällä joukkueen kantava voima, niin hänessä on nähtävissä Kalevin myöhemmän tuhon siemen. Hän ei yhdistä joukkuetta, vaan luo siihen eripuraa egoismillaan niin pelikentällä kuin sen ulkopuoolellakin. Ruus joutuu läpikäymään monivuotisen kiirastulen Rellin kovassa koulussa ennen kuin hän onnistuu vakiinnuttamaan paikkansa Kalevin aloitusviisikossa.

Tiksin romaani on mielenkiintoinen myös dokumenttina, Tiksin kieltelyistä huolimatta. Romaanin dokumentaalisuuden vahvistaa myös Heino Enden haastattelussaan. (Kehakultuur nr. 11/1986.) Romaani paljastaa miten armotonta taistelu huipullepääsystä on Neuvostoliiton edustusurheilussa. Pelaajat eivät ole toistensa tovereita vaan toisiaan mustasukkaisesti vahtivia kilpailijoita. Vielä armottomammin neuvostohuippu-urheilun kielteisiä puolia ruoskii Enn Vetemaa näytelmässään *Tuul Olümposelt tuhka tõi...* (Tuuli Olympokselta tuhkaa toi..., 1986), jossa hän ottaa esille doping-ongelman sen kaikessa karmeudessa.

¹ Tekijällä oli tilaisuus seurata Kalevin Spordihallissa keväällä 1991 kaksi Kalevin peliä. Tunnelma oli lähes yhtä kiihkeä kuin Tiksinikin kuvaamana aikana.

² Tomson on kaikkien aikojen menestynein virolaispelaaja. Hänellä on lukuisia maailman- ja Euroopanmestaruuksia koripalloilussa.

Tiks kuvaa monipuolisesti huippukoripalloilijan elämää. Hänen ottelukuvauksensa ovat intensiivisyydessään vaikuttavia ja vapaita urheilupaatoksesta. Väsyttävät matkat, tylsä hotellielämä, ankarat harjoitusleirit ja huippu-urheilijan elämän rajoittuneisuus tulevat kuvatuksi vakuuttavalla ja samalla taiteellisesti onnistuneella tavalla, vaikka Tiksin romaani ei luonnollisesti vielä roomaanitaiteen suurimpia helmiä olekaan. Onhan kyseessä esikoisromaani.

Kaikesta jää jokseenkin iloton vaikutelma. Peli-iloa miehet eivät juuri tunne. Koripalloilu on heille työtä ja tulokkaille tuskaista nousua vaihtopenkin päästä kohti aloitusviisikkoo. Miehistö onkin jakautunut kahtia: pelimiehiin ja bankettimiehiin. Sparraajan osassa olevat vaihtomiehet purkavat voimatonta katkeruuttaan sarkastisiin huomautuksiin tähtiä ja valmentajaa kohtaan. Kuva on katkera mutta ilmeisen tosi.

Mutta ei Tiks toki ole kirjailijana toivoton tosikko. Hänellä on myös humoristin lahjoja. Esimerkiksi kohtaus, jossa Kalev vuorokausien odottelun jälkeen pääsee vihdoin lentämään Minskistä Odessaan koneella, joka on haettu varakoneeksi jostain ilmailumuseosta, on mestarillinen. Matkustajien replikointi odotettavissa olevasta varmasta tuhosta ja koneen ominaisuuksista on hykerryttävää lukemista. Eräs virolaiskriitikko piti juuri tätä kohtausta tarpeettomana, mutta se tuo hyvin esiin, miten eri tavoin huippu-urheilija ja tavallinen ihminen suhtautuvat arkielämän hankaluuksiin.

Samoin kuvaus neuvostopelaajalle aina tärkeästä lännen matkasta, tällä kertaa Italian Bolzanoon, tuo esiin Tiksin humoristisen puolen. Ruus on päättänyt vapaapäivänään livahtaa Venetsiaan, mutta matkaan varattu liiratukko päättyykin mulatti-ilotytön matkalaukkuun. Ruusilta loppuu aika kesken ja tyttö selittää ammattisarisilleen asiakkaan olevan virolaisen - voisi yhtä hyvin olla suomalainenkin.

Romaanin keskeisin jännite on Rellin ja Ruusin välinen. Relli on Ruusin tiellä. Kumpikaan ei sano tätä ääneen, mutta molemmat vaistoavat sen. Relli vanhenee ja kärsii loukkaantumisistaan, ja näin Ruus nousee hänen tilalleen aloitusviisikkoon. Mutta Ruus ei kykene enää tuntemaan sellaista riemua kuin odottaisi. Ruusille itselleenkin on järkytys, että hän havaitsee tulleen osittain Rellin kaltaiseksi. Relli yrittää vielä epätoivoista come-backia ja hankkiutuu eroon liikkaloistaan. Mutta valmentaja Kraaving ei halua häntä enää takaisin. Hän äänestyyttä asiasta joukkueella, joka äänin 12-0 päättää olla ottamatta Relliä joukkueeseen. Relli on tehnyt tehtävänsä, Relli saa mennä.

Romaanin lopussa koko Viro on mobilisoitu, jotta Kalev säilyttäisi paikkansa mestaruussarjassa. Ruusin pitäisi nyt olla joukkueen selkäranka, mutta loukkaantumisista tekosyynä käyttäen hän vetäytyy vastuusta. Kalev kuitenkin säilyttää paikkansa.

Ei ole varmaankaan oikein tarkastella Tiksin romaania pelkästään huippu-urheilun kuvauksena niin mielenkiintoisesti kuin Tiks sen tekeekin. Romaani tuo esiin ihmisenä olemisen eettiset vaatimukset yleiselläkin tasolla. Huippu-urheilijan elämähän on kuin tiivistelmä ihmisen elämästä. Hänen kohdallaan syntyminen, kasvu, kukoistus, rappio ja tuho tapahtuvat keskimäärin kymmenessä vuodessa. Huippu-urheilija joutuu muita korostetummin pohtimaan vastuutaan itseään, muita ja jopa kansaansa kohtaan. Kalevin kansallinen merkitys tuleekin romaanista väistämättä mieleen. Onhan seuran nimikin otettu Viron kansanrunouden sankarin ja kansalliseepoksen sankarin Kalevipoegin isän nimestä. Kalevin taistelu paikastaan on jossain määrin verrattavissa virolaisten kamppailuun oman identiteettinsä puolesta. Allegoria ei välttämättä tee väkivaltaa Tiksin romaanille.

Olisi toivottavaa, että Tiksin romaani saataisiin suomennetuksi. Tekstinä se on haasteellinen käännettävä mm. koripalloslanginsa takia, joka on osa romaanin kielellistä rikkautta. Eräässä virolaiskriitikissä tosin väitettiin Tiksin tyylin olevan paikoin banaalia.

Romaanissa on kaksi tyyllilajia, toisaalla Ruusin minäkerronnan intensiivinen ja esteettisesti vaikuttava ja toisaalta huippu-urheilijoiden käyttökieltä kuvaava, todellakin banaali tyyli, joka samalla ironisesti parodioi urheiluselostusten ja neuvostofraasikielen tyyliä. Nämä tyyllilajit heijastavat samalla kahta erilaista elämänasennetta: Ruusin ja Rellin. Kysymys ei ole siitä, etteikö Tiks ymmärtäisi tyylin merkitystä, kuten virolaiskriitikko väittää. Tiks olisi uusi ja mielenkiintoinen virolaistuttavuus suomalaisille lukijoille.

Ilmestynyt alunperin: Kanava nr. 8, 1987.

2.9. Raimond Kaugver Gulagin saaristossa

Raimond Kaugver, *Vorkutan kirjeet*.

Suom. Jouko Vanhanen. Itämeri-kirjat 1990.

Glasnost on vaikuttanut myös sen, että Neuvostoliiton vankileirejä käsittelevää kaunokirjallisuutta on alkanut ilmestyä myös Virossa. Tällä hetkellä Virossa ei ole enää estettä minkään aiheen kuvaamiselle, sillä sensuuri on lopettanut siellä kokonaan toimintansa.¹

Vankileiri- eli gulag-kirjallisuuden klassikko on tietysti Aleksandr Solzhenitsynin *Arkipelag Gulag*, jonka ensimmäistä osaa ei yksikään kustantaja uskaltanut Suomessa julkaista vielä 70-luvun puolivälissä. Gulag-sana on lyhenne sanoista Glavnoe upravlenie lagerei (Leirien ylihallinto). Solzhenitsyn oli saanut julkisuuteen jo vuonna 1962 mestarillisen vankileirikuvauksensa *Päivä Ivan Denisovitshin elämässä*.

Raimond Kaugver (s. 1926)² on virolaiskirjailijoista käsitellyt eniten vankileiriaihetta. Hänen romaaninsa *Neljäkymmentä kynttilää* vuodelta 1966 (myös suomeksi) sisälsi tuolloin sensaatiomaisia vankileirijaksoja, joilla on vahva omaelämäkerrallinen tausta. Kaugver pakeni jatkosodan aikana Suomeen ja liittyi vapaaehtoisena virolaisista muodostettuun JR 200:aan. Hän palasi Viroon taistelemaan puna-armeijaa vastaan kesällä 1944. Kaugver monien kohtalotovereiden tapaan sai leirituomion tästä "isänmaan petturuudesta".

Seuraava Kaugverin vankileirikuvauksensa oli *Kirjad laagrist* (Kirjeet leiristä, 1989), joka ilmestyi suomeksi nimellä *Vorkutan kirjeet*.

Vankileiri on kuvauksen kohteena myös Kaugverin uusimmassa romaanissa *Postuumselt rehabiliteeritud* (1990, Kuoleman jälkeen rehabilitoitu), jonka Kaugver kirjoitti jo vuonna 1967. Rehabilitointi tarkoittaa tässä yhteydessä kunnian palauttamista. Heino Kiikin vankileiriä ja karkoitusta kuvaava romaani *Maria Siperiassa* on myös ilmestynyt juuri suomeksi. Suomen ensimmäisiä vankileirikuvauksia oli 50-luvulla ilmestynyt Unto Parvilahden *Berijan tarhat*, josta nousi melkoinen ulkopoliittinen häly.

¹ Viittaus koskee aikaa syksyllä 1990.

² Kaugver kuoli alkuvuodesta 1992.

Kaugverilla oli leirillä onnea. Hän pääsi Komissa sijaitsevassa Vorkutan paha-maineisessa leirissä sairaalan välskäriksi, mikä takasi paitsi helpon elämän myös mahdollisuuden kirjoittaa. Kaugver kirjoitti leirissä salaa kirjeitä ja kertomuksia, joista osa, tietysti jälkikäteen stillisoituina, on nyt ilmestynyt novellikokoelman muodossa. On tosin vaikea uskoa, että kaikki kertomukset olisi kirjoitettu leirissä, sillä useiden novellien sävy on niin tuskaton ja ulkopuolisen tarkkailijan silmin nähty, että leirissä elävä, tuskainen ja tulevaisuudestaan tietämätön vanki ei hevin sellaisia kirjoita. Vironkielisen kirjan esipuheessa Kaugver tunnustaakin kirjoittaneensa jotkut novellit myöhemmin. Suomenkielisestä laitoksesta esipuhe on syyttä jätetty pois. Suomennos ei ole sisällöltään sama kuin alkuteos, mikä olisi pitänyt mainita.

Nimitin edellä Kaugverin proosapalasia novelleiksi, en kirjeiksi. Näitä kirjeitä ei ole osoitettu kenellekään, mutta toisaalta ne on osoitettu kaikille. Jokainen niistä olisi luettavissa erikseenkin. Ne eivät muodosta yhtenäistä juonikokonaisuutta, vaan kertovat katkelmallisesti leirielämästä.

Suurin osa novelleista kertoo leirin sairaalasta tai siellä työskentelevistä tai potilaana olevista vangeista. Minä-kertojan, joka on Kaugverin toinen minä, ohella tärkeimmäksi henkilöksi koko kirjassa nousee leirisairaalan ylilääkäri, armenialaisjuutalainen tohtori Spektor, vanki hänkin. Spektorin kautta konkretisoituu se, miten paljon lahjakasta ja korkean ammattitaidon omaavaa ainesta suljettiin ja tuhottiin leireihin. Stalin ja hänen miljoonat apurinsa eivät tulleet ajatelleeksi, että samalla tuhottiin koko maan kehityksen kannalta tuokitarmeellista parasta geeniaainesta. Kaugverinkaan tekstissä tämä aspekti ei tule suoraan näkyviin, mutta välillisesti kuitenkin.

Spektorin lisäksi leirissä on monia alansa huippulahjakkuuksia kuten muusikko Vasili Bender, jonka riipaisevan rakkaustarinan kertomisessa Kaugver luo yhden parhaista novelleistaan.

Solzhenitsynin Gulagin jälkeen Kaugverin ote tuntuu paikoin suorastaan idylliseltä, vaikka toki hän välittää myös leirielämän kurjuuden, jossa inhimillisyys väistyy tunteettoman itsekkyyden ja häikäilemättömän raakuuden tieltä. Kaugverin teksti on kuitenkin sävyltään neutraalin toteavaa. Hän ei herkuttele raakuuksilla, mutta paikoin tuntuu, että myötäelämisen tunne olisi voinut olla voimakkaampikin.

Hiukan yllättäen järkyttävin novelli ei ole Vorkutan leiristä, vaan *Kertomus Solovkan saarilta*, jonka ylilääkäri Spektor kertoo minä-kertojalle. Vienenmerellä sijaitseva Solovkan saariryhmä oli ilmeisesti todellisuudessaakin sellainen maanpäällinen helvetti, miksi Kaugver sen kuvaa. Vangit yrittivät kapinoida, mutta kapina kukistetaan ampumalla muutamia vankeja. Vangit kirjoittavat kuitenkin ulkomaille meneviin kaatamiinsa tukkeihin omalla verellään viestejä ja hakkaavat

sormia ja jopa käsiä irti kirveillä tukkikuormien sekaan. Danten inferno on vielä 20. vuosisadalla olemassa.

Kaugverin kirja tuo esiin monia aikaisemmasta leirikirjallisuudesta tuttuja piirteitä. Yksi näistä on rikollisten häikäilemätön ylivalta poliittisiin vankeihin nähden. Kriminaalit eli blatnoit tekevät leirissä mitä haluavat. He eivät käy töissä, he terrorisoivat muita vankeja ja henkilökuntaakin, jakavat ruumiillisia rangaistuksia ja kuolemantuomioitakin mielensä mukaan. Heillä on omat "kunniasääntönsä", joita on noudatettava, jos aikoo pysyä heidän etuoikeutetussa piirissään. Blatnoit kuitenkin kerätään vuonna 1948 Kauko-Itään. Entiset blatnoit eli nartut järjestävät verikoston leiriin vielä erehdyksessä jääneille blatnoille. Ihmishengen arvo leirissä on vähäisempi kuin päivittäisen leipäannoksen.

Leirin naisten kohtalo on samantapainen kuin Solzhenitsynin *Gulagissa*. Monet pakotetaan myymään itsensä, mutta naisetkaan eivät ole mitään pyhimyksiä, vaan osaavat käyttää miehiä myös hyväkseen. Eroottinen jännite ei katoa leirin ankeissa oloissakaan. Tähän aihepiiriin liittyvä *Kipusiskot*-novelli näyttäisi saaneen vaikutteita suorastaan Boccaccion *Decameronesta*. Samaa voisi hyvällä syyllä väittää novellista *Harha-askel*, jossa on tyypillinen boccacciolainen petetyn aviomiehen motiivi.

Kaugverin novellit ovat varsin perinteisellä tavalla kirjoitettuja. Tässä suhteessa ne edustavat klassista novellia, vaikka esimerkiksi sen suosimaa käännekohtaa kaikista novelleista ei löydykään. Kaugverin kertojanote on rauhallinen: hän ei moralisoi eikä kiihdytä lukijan tunteita. Näkökulma on etuoikeutetun vangin. Kuolettavan raskas raadanta ei välity kuin väläyksittäin kirjan sivuilta. Tämän takia kuva ei ole tyypillinen, mutta Kaugver valottaa kuitenkin leirielämää monipuolisesti. Hänen kirjansa on aivan kelvollinen lisä gulag-kirjallisuuteen, jota lähivuosina on Virosta odotettavissa varmaan lisääkin. Aihepiirin kaunokirjallisessa kartoituksessa on päästy vasta alkuun.

Jouko Vanhasen suomennos on hyvää työtä. Hän välittää Kaugverin tekstin sävyt luotettavasti lukijalle.

Ilmestynyt alunperin: Keskisuomalainen 28.12.1990.

2.10. "Miksi te... tapatte... vapautta" - virolaiskirjailijat vainon kohteina

Lähes kaikkien maiden valtaapitävät ovat tunteneet huolta kirjallisuudesta niin kauan kuin kirjallisuutta on ollut. Erityisesti diktatuurivaltioissa kirjailijat ovat olleet erityisen silmälläpidon kohteena. Kirjallisuudellahan on ollut joskus suurikin vaikutus myös yhteiskunnallisiin asioihin. Kirjailijoita on joko rangaistu tai palkittu, kun heitä on haluttu ohjata kirjoittamaan valtaapitävien mieliksi. Tälläkin vuosisadalla esimerkiksi Hitler ja Stalin käyttivät koviakin otteita kirjailijoita kohtaan.

Viron kirjailijat ovat olleet lähes aina vaikeassa tilanteessa. Viro on ollut historiansa aikana vain kaksikymmentä vuotta itsenäinen - muulloin Virossa ovat olleet vieraat valtiot. Viron kirjallisuuden keskeinen kysymys on lähes alusta asti ollut kansallinen olemassaolo ja riippumattomuus. Virolaiskirjailijat ovat saaneet kamppailla sensuurin ja viranomaisten kanssa ja joutuneet usein kärsimään kovasta kohtalosta.

Keel ja Kirjandus -aikakauslehdessä ilmestyi elokuussa 1990 kirjailija ja tutkija Oskar Kruusin artikkeli *Kuidas riigivõim on eesti kirjamehi terroriseerinud* (Miten valtiovalta on virolaiskirjailijoita terrorisoinut). Artikkelin on siinä mielessä merkittävä, että siinä ensimmäisen kerran tehdään yhteenveto neuvostokauden kirjailijavainoista Virossa. Toki asiasta on kirjoitettu pakolaisvirolaisten keskuudessa aiemmin, mutta vaikeutena on ollut tietojen puute. Kruus toimittaa parhailaan *Viron kirjailijoiden elämäkerrat* -kirjaa, johon kootaan lyhyet elämäkerrat kaikista virolaiskirjailijoista. Hänellä on näin ollen ollut käytettävissään aiempaa täydellisempi aineisto.

Kruus käsittelee kaltoin kohdellut virolaiskirjailijat siitä asti, kun vironkielisiä kirjailijoita on ollut - eli viime vuosisadan puolivälistä. Venäjän tsaarit olivat lempeitä piskuisen kuvernementin kirjailijoita kohtaan. Ketään ei teloitettu ja rangaistukset olivat suhteellisen lieviä. Rangaistut kirjailijat saivat tuomionsa jostain muusta kuin kirjallisesta toiminnastaan. Esimerkiksi Friedebert Tuglas joutui vankilaan ja maanpakoon poliittisesta toiminnastaan vuoden 1905 vallankumousyrityksessä. Eräänlaisen ennätyksen teki Alma Ostra-Oinas, jonka tsaarin ohrana vangitsi kaksi kertaa, Hitlerin Gestapo kerran ja vielä Stalininkin aikana hän sai viiden vuoden tuomion.

Virolaiskirjailijoissa on muitakin, jotka ovat saaneet siirtyä vallanpitäjien vaihtuessa vankilasta toiseen. Kaiken kaikkiaan tsaarinvallan aika oli lastenleikkiä virolaiskirjailijoille verrattuna seuraavan venäläisvallan eli neuvostovallan aikaan.

Itsenäisessä Virossa ei ketään kirjailijaa vainottu hänen kirjallisen toimintansa takia. Erään kommunistit, kuten mm. Marju Lauristinin isä Johannes Lauristin, saivat pitkiä vankeustuomioita maanpetoksellisesta toiminnasta epäiltyinä. Johannes Lauristin kärsi kaikkiaan viidentoista vuoden tuomiot. Vapautuessaan hän oli vasta 39-vuotias. Parhaat teoksensa Lauristin kirjoitti vankilassa. Viron hallitus käytti enemmän porkkanaa kuin keppeä saadakseen kirjailijat tukemaan kansallisen eheytyksen politiikkaa myös ns. vaikenemisen kautena 30-luvulla, jolloin puoluetoiminta oli Virossa kokonaan kielletty.

Paljon surkeampi oli Neuvostoliitossa eläneiden virolaisten proletaarikirjailijoiden kohtalo. Vähemmistökansoja vastaan suunnattu terrori tapasi heitäkin kovalla kädellä. Piskuisesta Viron Proletaarikirjailijoiden Liitosta menehtyi vainojen uhreina toistakymmentä. Vasta nyt tämä tosiasia on tuotu Virossa avoimesti esiin. Kruus olettaa, että joitakin jätettiin henkiin sen takia, että Moskovassa arveltiin olevan tarpeen säilyttää edes pari viroa osaavaa sivistyneistöön kuuluvaa. He saivatkin uusia tehtäviä myöhemmin Neuvosto-Virossa.

Vuosi 1940 muutti tilanteen Virossa täysin. Alkoi, kuten Kruus toteaa, "laittomuuden ja hirmuvallan" kausi. Kirjailijoihin alettiin soveltaa jopa taannehtivasti neuvostolakeja. Vaino alkoi kohdistua kirjailijoihin ja tutkijoihin kevättalvella 1941. Eräät saivat tuomion kaksi eri kertaa, kuten mm. Viron nykyisen ulkoministerin Lennart Meren isä Georg Meri, joka oli paitsi diplomaatti myös Viron etevin Shakespearen kääntäjä. Lennart Merikin joutui yhdessä äitinsä kanssa kyyditetyksi 1944.

Suuri joukko kirjailijoita ja kulttuurihenkilöitä joutui mukaan kesän 1941 massakortoksiin, jotka keskeytyivät Saksan nopean etenemisen takia. Surmattu- ja virolaiskirjailijoita oli ensimmäisen neuvostovallan aikana kaksi: Jüri Parijogi ja Julius Oengo. Edellinen murhattiin Tarton vankilassa juuri ennen saksalaisten tuloa heinäkuussa yhdessä 191 muun vangin kanssa, ja jälkimmäinen sai tietävästi surmansa Paltiskissa mereen työnnetyissä junassa.¹

Monet virolaiset ottivat saksalaiset vastaan vapauttajina, mutta Saksa näytti pian, että se on yhtä kovakourainen isäntä kuin Neuvostoliittokin. Nyt joutuivat vainotuiksi vähänkin vasemmistolaisuuteen taipuvaiset kirjailijat. Myös virolaiset kostivat erälle kirjailijoille näiden neuvostosympatiat. Kesällä 1941 teloitettiin jo kaksi virolaiskirjailijaa. Tunnetuimpia vankeuteen joutuneita kirjailijoita olivat Juhan Sütiste, Valmar Adams ja Rudolf Sirge. Saksalaiset vangitsivat jopa pilapiirtäjiä.

¹ Tarton vankilan verilöylystä ks. artikkeli *Bernard Kangron Kivisilta*.

Nykyinen Nobel-ehdokas Jaan Kross sai istua Saksan miehityksen aikana vankilassa, mutta se ei pelastanut häntä joutumasta vuonna 1946 yhdeksäksi vuodeksi hiilikaivokseen ja tiilitehtaaseen pakkotyöhön. Krossin lisäksi monet muutkin virolaiskirjailijat saivat sekä Saksan että Neuvostoliiton vankeustuomiot. Erikoisin tapaus oli Aleksander Kurtna, joka vangittiin Roomassa Mussolinin aikana ja uudestaan Virossa neuvostovallan aikana. Suomikin pani yhden virolaiskirjailijan - Hella Wuolijoen - kaltereiden taakse maanpetoksesta.

Syksyllä 1944 Neuvostoliitto miehitti uudestaan Viron. Tuomioita alkoi tulla entiseen tahtiin. Erityisen syyllisiä olivat ne, jotka olivat taistelleen puna-armeijaa vastaan. Suomen armeijassa oli virolaisista vapaaehtoisista muodostettu JR 200, jonka riveissä taisteli useita tulevia kirjailijoita. Suurin osa rykmentistä palasi kesällä 44 Viroon puolustamaan synnyinmaataan. JR 200:n miehistä Raimond Kaugver sai viiden vuoden tuomion Vorkutan pahamaineiselle leirille. Hän on parissakin teoksessa kuvannut vankeusaikaansa.¹

Kaugverin *Neljäkymmentä kynttilää* (1966) oli ensimmäinen Virossa ilmestynyt teos, jossa on kuvattu Gulagin saaristoa. Runoilija, kääntäjä ja näytelmäkirjailija Ain Kaalep oli myös "Suomen poikia" ja selvisi lyhyellä tuomiolla, mutta myöhemmin hänet erotettiin yliopistosta.

Traagisimmat tapaukset olivat runoilija Heiti Talvik ja näytelmäkirjailija Hugo Raudsepp. Talvik vangittiin 1945 ja hän kuoli pari vuotta myöhemmin Ob-joella. Hänen puolisonsa, Viron etevimpiin kuuluva runoilijatar Betti Alver, ei toipunut koskaan tapauksesta.

Hugo Raudsepp teki julkisen katumuksen, mutta se ei pelastanut häntä. Hänet vangittiin vasta 1951. Hänen kuolintarinansa on ehkä synkin luku virolaiskirjailijoiden Via Dolorosassa. Raudsepp oli astmaattinen, mutta tunteettomat vartijat eivät ottaneet sitä huomioon. Hän jäi jälkeen vankikolonnasta, jolloin vartijat alkoivat hakata häntä kiväärinperillä, ja iskuja tehostettiin potkuilla ja koiran raatelulla. Raudsepp pyysi, että hänen kärsimyksensä lopetettaisiin ampumalla. Vartijat käskivät sitten toisten kantaa Raudseppiä. Häntä raahattiin pitkin kuoppaista tietä rautatievaunuun, jossa matkaa jatkettiin kohti Bratskia Irkutskin oblastissa. Pääteasemalla vangit vietiin saunaan, jossa Raudsepp lyyhistyivät lattialle. Hänen viimeiset sanansa olivat: "Minun sydämeni... sydämeni... Minä kuolen... Uskon, että... Viron kansa... Miksi te... tapatte... vapautta..." Näin päättyi 69-vuotiaan sairaan vanhuksen, Viron kaikkien aikojen etevimmän ja Suomessakin tunnetuimman draamatikoin elämä.

Sodanjälkeinen kovaotteinen kulttuuripolitiikka, ns. zdanovismi, tiesi suuria vaikeuksia myös virolaiskirjailijoille. Suuri joukko kirjailijoita erotettiin kirjailija-

¹ Ks. artikkeli *Raimond Kaugver Gulagin saaristossa*.

liitosta, viroistaan, vangittiin tai muuten rangaistiin. Tuglas menetti arvonimensä ja eläkkeensä, tunnettu prosaisti Mait Metsanurk joutui yli 70-vuotiaana yövahdiksi jne. Kirjailijoita syytettiin Moskovan mallin mukaan nationalisteiksi, kosmopoliiteiksi ja milloin miksikin. Mielivalta rehotti pahimmillaan. Uudet massakyydytykset olivat alkaneet vuonna 1949. Tunnetut nykykirjailijat Rein Saluri ja Arvo Valton joutuivat lapsina perheidensä mukana Siperiaan.

Stalinin kuoleman jälkeen tilanne rauhoittui huomattavasti eikä tuomioita jaeltu enää yhtä summittaisesti. Mutta vielä 1956 runoilija Jaan Isotamm sai seitsemän vuoden tuomion. 70-luvullakin on ollut joitakin yksittäistapauksia. 80-luvulla kansallismielisen ns. 40 kirjelmän allekirjoittaneet joutuivat vainon kohteeksi. Heidän kotonaan tehtiin etsintöjä, kirjoituskoneita takavarikoitiin, lapsia uhkailtiin jne.

Kruus toteaa yhteenvedossaan, että kaikkiaan 125 viime vuoden aikana n. 150 virolaiskirjailijaa on saanut jonkinlaisen rangaistuksen.

Kuolemaan tuomittuja tai vankeudessa kuolleita on 15. Neuvostovallan aikana rangaistuja on 75 ja kuolleita 10. Saksalais miehityksen aikana menehtyi viisi henkeä.

Kun virolaiskirjailijoihin ja Viron kirjallisuudesta kirjoittaneihin voidaan lukea n. 1150 henkeä, niin kärsimään joutuneiden määrä on todella suuri. Voidaan vain toivoa, että virolaiskirjailijat voivat nyt pysyvästi siirtyä terrorista vapaaseen luovan työn kauteen.

Ilmestynyt alunperin: Keskisuomalainen 31.10.1990.

3. SUOMEN SILLAN KULKIJOITA

3.1. Viro Eino Leinon runoudessa

Venäjän vallankumouksen luomiin mahdollisuuksiin muodostaa itsenäinen Viron valtio liittyvät suurelta osin Leinon Viro-aiheiset runot. Edelläkävijöinä Venäjän keisarikunnan läntisten reuna-alueiden itsenäistymispyrkimyksissä olivat Leinon mukaan Suomi ja Puola, mutta hän näyttää alusta asti olleen sitä mieltä, että virolaisten on pyrittävä samaan päämäärään kuin suomalaistenkin - vapaan ja itsenäisen kansallisvaltion muodostamiseen. Leinoa innosti suuresti jo se, että Venäjän väliaikainen hallitus antoi 12.4.1917 määräyksen Vironmaan kuvernementin väliaikaisesta itsehallinnosta. Tämän tapauksen inspiroimana syntyi Leinon voimakas runo "Vapaa Viro", jonka hän kirjoitti toukokuussa 1917¹, joka sisältyy kokoelmaan *Leirivalkeat* (1917). Runosta näkyy, että Leino oli paitsi seurannut Viron tapahtumia, myös tutustunut virolaiseen mytologiaan ja maan historiaan. Muinaisvirolainen jumala Taara manataan jo runon ensimmäisessä säkeistössä auttamaan Suomen sillan yhdistämiä kansoja. Kaupon ja Lembitin mainitseminen antaa runolle historiallista perspektiiviä.² Myös Kalevipoegin äiti Linda mainitaan runossa.

Leinon vanhin veli O.A.F. Lönnbohm oli opiskeluaikanaan kirjoittanut samaa aihepiiriä käsittelevän runon "Lemmitty", joka ilmestyi Suomen ylioppilaskunnan albumissa 9.4.1882. Leino näyttää muistelmiensa perusteella tunteneen tämän runon, sillä hän toteaa: "Itse hän (O.A.F., P.L.) oli antanut muodon omille harrastuksilleen noilta samoilta vuosilta (1870-luvulta, P.L.) runossaan Lembitu, jonka hän oli julkaissut 1880-luvun alkupuolen kukoistavassa ylioppilas albumikirjallisuudessa."³ O.A.F.:n runossa mainitaan myös muinaisvirolaisten jumala Taara.

¹ Ks. Peltonen 1977 I, 99.

² Kauppo oli liiviläispäällikkö, joka yhdessä saksalaisten ristiritarien kanssa sortii virolaisia, kunnes sai surmansa yhdessä virolaisten päällikön Lembitin (Lemmityn) kanssa ns. Madisin (Mantsin) päivän taistelussa Viljannin lähistöllä vuonna 1217.

³ Leino 1965, 172.

Kuuluisimmaksi tästä runosta on kuitenkin tullut säkeistö, jossa Leino rinnastaa suomalaisten ja virolaisten vapaustaistelut:

Meillä ruotsi, teillä saksa,
sama vihdoin tsaarivaltal
Kertoa ei kieli jaksa,
kuink' ei kuoltu maailmalta,
riittää, että rinnan tiellä
kohdataan nyt riemumiellä.

Leinon runossa on aivan oikea analogia: Suomen ruotsinkielisen ja Viron saksankielisen yläluokan rinnastaminen. Leino joutui sanoistaan tilille Tartossa 1921 matkan aikana. Tarton yliopistossa oli tuohon aikaan latinan kielen professorina riikinruotsalainen Johan Bergman, joka ei ollenkaan ymmärtänyt Leinon tarkoitusta. Ilmeisesti hänellä oli se käsitys, että suomalaisten tulisi olla pelkäämään kiitollisia heitä sivistäneille ruotsalaisille. Leino kuitenkin selitti kohteliaasti, mitä hän oli säkeillään tarkoittanut.¹

Leinon runossa on myös mielenkiintoinen valtiollinen profetia, kun hän loihee lausumaan:

Yhtä ollaan veljesverta,
puuta yht' on kanteleemme,
yhteen kuuluttiin me kerta,
siispä vapausliiton teemme,
tasavallat kansan kahden
poikki laajan Suomenlahden.

Näihin aikoihin alkoivat keskustelut Suomen ja Viron liittovaltiosta, joten Leinon säkeillä oli todellista poliittista ajankohtaisuutta runollisen heimoustunteen lisäksi.²

Osasto, johon runo "Vapaa Viro" kuuluu, on nimetty Heimokanteleeksi. Leinon liittovaltioajatus näkyy tuossa osastossa sitenkin, että hän on sijoittanut runot "Vapaa Suomi" ja "Vapaa Viro" perätysten, ikään kuin toinen toiselleen kättä lyömään. Hiukan myöhemmin sama ajatus tuli ilmi suorasanaisesti Sunnuntai-lehdessä, jossa Leino kirjoitti 13.1.1918: "Ehkä piankin on myös Viro itsenäinen tasavalta. Silloin syntyy itsestään kysymys näiden kahden veljeskansan toisiinsa

¹ Thauvón-Suits 1958, 84-85.

² Ks. Zetterberg 1977, 38-49.

suhtautumisesta. On ollut jo julkisuudessa puhetta niiden välisestä unionista." Leinolla näyttää artikkelinsaperusteella olleen mielessään myös reunavaltioajatus, sillä hän arvelee, että saattaisi olla mahdollista yhdistää Itämeren pienet ranta-valtiot.

On varmaa, että Leino on saanut virikkeitä liittovaltioajatukselle ystävältään Gustav Suitsilta, joka rupesi vuonna 1917 propagoimaan näkyvästi Suomen ja Viron valtioliittoa. Seppo Zetterberg pitää Suitsia jopa Suomen ja Viron kaksois-valtion näkyvimpänä profeettana.¹ Sosialistivallankumoukselliseen puolueeseen samana vuonna liittynyt Suits oli muutenkin poliittisesti hyvin aktiivi Venäjän vallankumouksen jälkeisinä vuosina. Hän oli merkittävällä tavalla mukana hankkimassa Virolle itsenäisyyttä ns. ulkomaanvaltuuskunnan jäsenenä.²

Liittovaltio-aihetta Leino jatkoi vuonna 1920 ilmestyneessä *Ajatar*-kokoelmassa olevassa runossa "Pohjan Pojat". Leinon runo on kirjoitettu 12.1.1920, jolloin Pohjan Pojat olivat jo palanneet Virosta. Rykmentti taisteli Virossa helmikuun alusta 1919 saman vuoden maaliskuun loppuun.³ Suomen ja Viron toivottava yhtyminen näkyy "Pohjan Pojat" -runon kolmannesta säkeistöstä.

Eikö riitä? Milloin saamme
liittoon meidän kahden maamme?
Rakas, rakas heimokunta,
josta nähtiin suurta unta,
eikö koskaan Pohjan mailla
yhdy muiden lasten lailla?

Leino kannusti muillakin runoillaan suomalaisia vapaaehtoisia. Tämä on sikäläkin luonnollista, että Leino olisi itsekin halunnut lähteä suomalaisten vapaaehtoisten mukaan. Leinohan ilmoitti aiikeesta Aino Kallakselle kirjeessä 20.1.1919, jossa hän totesi pelottavalla mielenkiinnolla seuraavansa Aino Kallaksen toisen kotimaan, siis Viron, tapahtumia. Leino ilmoitti pateettisesti halunneensa hävitä sotakentille

¹ Ks. Zetterberg 1977, 207.

² Suitsin toiminnasta, ks. esim. Zetterberg 1977, 38-49, 51, 75, 78, 83, 102, 112, 207 ja 250.

³ Pohjan Pojista ja suomalaisten vapaaehtoisten toiminnasta Viron vapaus-sodassa, ks. Helanen 1921. Pohjan Pojista, ks. artikkeli *Viroa ja itseään pelas-tamassa* tässä teoksessa.

luodin lävistämänä, koska hän ei ollut saanut toteuttaa haluaan kuolla Suomen vapauden puolesta, julisti Leino licentia poeticaa käyttäen.¹

Mutta Leinon ale ei toteutunut ja eräänlaisena kompensaationa hän 9.1.1919 kirjoitti Viroon lähteille Pohjan Pojille ylevätunnelmaisen runon "Viron virsi", joka on mukana kokoelmassa *Syreenien kukkiessa* (1920). Leino osoittaa tässäkin runossa Viron tuntemustaan, sillä nuorten miesten sanotaan matkaavan "Liepehille Paldelinnan". Keski-Virossa sijaitsevassa Paidessa on todellakin linna tai linnoitus, josta vuosisatojen aikana oli käyty lukuisia taisteluita. Se vaihtoi omistajaa useampia kertoja. Leino on kuitenkin voinut tarkoittaa sanaleikkiä, sillä viron kielen 'linn' merkitsee suomen 'kaupunkia'. Runossa toivotaan menestystä taistoon lähteille, mutta johtomotiivina siinä silti voidaan nähdä Leinon Suur-Suomi -ajatus: "Vuosisatain toivot teitä seuraa: Suomi suurentakaa!" Leinon Suur-Suomi tässä yhteydessä tarkoittaa Suomen ja Viron sisältävää valtiokokonaisuutta. Suomi-äiti löytyy "laajemmalta, takaa Vienan, Suomenlahden, Peipusjärven rantamalta".²

Syreenien kukkiessa -kokoelmassa on toinenkin runo, joka liittyy Viron vapaus-sotaan. "Nuori sankari" kertoo nimettömästä kuusitoistavuotiaasta, joka kaatuu Virossa. Runo on kirjoitettu 17.1.1919, jolloin ensimmäinen suomalainen vapaaehtoisjoukko, ennen Pohjan Poikia Viroon lähtenyt, oli taistellut siellä viikon.³ Runolla ei tarvitsisi välttämättä olla yhteyttä suomalaisten vapaaehtoisten taisteluihin Virossa, mutta tietoa Leino niistä sai runon kirjoittamisen aikoihin runsaasti, sillä monet suomalaiset lehdet selostivat Viron tapahtumia juuri noina päivinä.

Esimerkiksi Helsingin Sanomat suorastaan pursua uutisia Viron taisteluista tammikuussa 1919.⁴ Leinon, joka oli Helsingin Sanomien avustaja ja vakinainen lukija, oli mahdoton välttää Viroa koskevalta informaatiolta alkuvuodesta 1919.

Leinon "Nuori sankari" ilmestyi myös Helsingin Sanomissa 19.1.1919. Runo on päivätty kirjoitetuksi 17.1.1919. Viimeksimainitun päivän Helsingin Sanomista löytyy myös mitä todennäköisin virike Leinon runoon. Lehdessä on uutinen "Kovia poikia", jossa kerrotaan nuoresta suomalaisesta vapaaehtoisesta, joka oli haavoit-

¹ Leino 1962, 46.

² Pohjan Pojat lähtivät Viroon 12.1. ja 11.1. oli heidän lähtöparaatinsa. Helanen 1921, 344-345.

³ Peltonen 1977 I, 163 ja Helanen 1921, 237-262.

⁴ Ks. mm. 5.1., 7.1., 9.1., 13.1., 14.1., 15.1., 16.1., 17.1., 18.1., 19.1. jne. Lisäksi lehdessä on tammikuun ajalta kymmenittäin muitakin Viroa koskevia artikkeleja ja uutisia. 16.1. Helsingin Sanomat omisti kokonaisen sivun Virolle jne.

tunut vaikeasti Virossa. Hän oli ollut viisi vuorokautta sairaalassa Tallinnassa ja sen jälkeen Tilkassa Helsingissä. Jo parin vuorokauden kuluttua Tilkkaan tulonsa jälkeen hän oli ilmoittanut aikovansa lähteä taas Viroom. Aiemmin hän oli taistellut Karjalassa.

Leino on muokannut selvästikin runonsa lehti uutisen pohjalta. Molemmissa, lehdessä ja runossa, päähenkilö on nuori suomalainen, joka on haavoittunut Virossa.¹ Molemmissa hän on taistellut myös Karjalassa. Leinon säe "hän Viroom matkusti, ei hän lens" saa myös selityksensä lehti uutisesta. Siinä nimittäin sanotaan: "Hän jatkoi siis etenemistään ja näki jo läheltä sen joen, jonka yli hänen oli määrä mennä. Silloin kuuli hän aivan kuin lentokoneen (lihavointi P.L.) äänen." Leino on siis tarttunut aiheeseen heti, vapaasti assosioiden tietysti, ja toimittanut runonsa viimeistään 18.1. Helsingin Sanomiin.

Syreenien kukkiessa -kokoelmasta löytyy kolmaskin runo, joka liittyy Viroom - tosin vain sivumotiivin osalta. Tuo runo on "Saksan kumpu", jonka alaotsikkona on "Sankarihautaa katsellessa". Leino tarkoittaa Suomen vapaussodassa kaatuneiden saksalaisten sankarihautaa Vanhan kirkon puistossa Helsingissä. Leinon dualistista asennoitumista ajan tapahtumiin osoittaa se, että tämä 27.7.1918 kirjoitettu runo huokuu syvää kiitollisuutta Saksaa kohtaan, mutta vain kuukautta aiemmin Leino oli julkaissut Sunnuntaissa dokumentin, jossa ilmoitettiin virolaisten vastustavan yksimielisesti Saksan miehitystä Virossa. Tässä runossa Leino kuitenkin vakuuttaa, että Viroomkin on oleva ikikiitollinen jaloille saksalaisille:

kiittää Ruotsikin sai, mut ellei kiitä, se jääköön,
on Viro kiittävä viel', Aunus ja Inkerinmaa:
ei sinä ilmoisna ei ikän' orjana astu ne
maataan,
joiden puolesta vuos tään jalon hurmehen vuo.

Leinon dualistinen asennoituminen on ilmeisesti selitettävissä tietämättömyydellä. Leino näki saksalaiset samassa roolissa niin Virossa kuin Suomessakin. Hän ei tiennyt, että saksalaisten suunnitelmissa oli liittää Viro Baltian maista koottavaan saksalaisjohtoiseen valtioon.² Jos Leino olisi ollut näistä suunnitelmista selvillä, niin tuskinpa hän olisi vakuuttanut virolaisten jäävän ikuisen kiitollisuudenvelkaan Saksalle.

¹ Runossa sankari tosin kuolee. Ei tietysti ole mahdotonta, että uutisen nuori suomalainen urhokin kuoli Tilkkaan.

² Ks. Uustalu 1968, 15-21.

Leino seurasi myös runoudessaan Viron vuosien 1918-1919 vaihteessa alkanutta vapaustaistelua, jonka hän yhdisti "suuren" Suomen vapautumiseen. On huomattava, että "Suomi" on usein Leinon runoissa suomensukuisten heimojen asuma-alan synonyymi, ei siis Suomi-niminen valtio. Näin hän tekee esimerkiksi vuonna 1920 ilmestyneen *Ajatar*-kokoelman runossa "Aunuksen aamu":¹

uusi on usko
tunkeva nyt Viron, Vienan ja Inkerin veriin:
ei iki laukee
yltämme orjuuden yö, vihamiehen ei vaino,
jos ikiraukee
ei ies Moskovan, Pihkovan, Pietarin paino.

Leino siis näki tuon ajan runoudessaan suomensukuisten kansojen käyvän yhteistä taistelua Venäjää vastaan. Ajattaren runossa "Vapauden vilja" hän manaa samaan rintamaan jo kaikki ns. reunavaltiotkin:

Kuin syyttäjät seisomme aamussa ajan,
Ukraina ja Puola ja Suomi ja Viro,

me selvän nyt vaadimme raakuuden rajan,
kuin lieneekin valtioviekkkaus sen siro,
näät Moskova pettää, on pettänyt ennen
ja pettävi tuhansien vuosien mennen.

Viron itsenäistyminen oli Leinolle niin suuri tyydytyksen aihe, että se tuli näkyviin myös runoilija Eino Leinon kynänjäljessä. Ensimmäisen kerran Leino onnitteli itsenäistä Viroa ollessaan vieraillemassa siellä vuonna 1921. Hän kirjoitti 17.5.1921 Tartossa runon "Eesti vapaa, ensimmäinen!", joka ilmestyi mm. Nuoren Suomen XXXI joulualbumissa vuonna 1921. Leino sijoitti sen myös julkaisematta jääneeseen kokoelmaansa *Pohjan yhteys* nimellä "Eesti vapaa-".² Leino on muuttanut runsaahkosti runoaan *Pohjan yhteys* -kokoelmaansa varten, eniten kolmatta ja viidettä säkeistöä. Mutta perusajatus on säilynyt samana. Leino toivoo hartaasti

¹ Runo oli ilmestynyt jo vuoden 1919 Nuoren Suomen XXIX joulualbumissa s. 2 nimellä "Suursuomalaisuuden laulu". Leinon suursuomalaisuudesta, ks. myös Sihvo 1973, 296-30 ja 328-332.

² Ks. Peltonen 1977, II, 15.

Viron, tai Eestin, säilyttävän itsenäisyytensä ja kehittyvän kansakuntana. Runo viittaa metristen ominaisuuksiensa puolesta myös Leinon kaavailemiin kolmansiin virolaisaiheisiin helkavirsiin.

Luoja kaitse Eestin lasta
sotatielle sortumasta,
Maaria, kaitse Eestin naista,
ettei muistais muukalaista,
kiesus, kaitse Eestin miestä,
ettei saksat saisi piestä,
ettei ryssät rynnäköitsis,
Eestin mailla, majoill' öitsis.¹

Myös kokoelmassa *Shemeikan murhe*, mikä ilmestyi vuonna 1924, on itsenäiselle Virolle sen "valtavanhimman" Pätsin kautta omistettu runo "Estonia". Tässä runossa Leino palaa yhteen lempimotiiveistaan; Suomen ja Viron erottamattomaan yhteyteen. Tuo yhteyshän oli jo verellä vahvistettu, joten Leinon säkeet eivät ole pelkkää runollista fantasiaa.

Missä on Maleva, siinä on Kaleva,
meri ja myrsky ja maru,
kaikaa kannel, mi kansan kahden
synkkä on sydämentaru.

Eestin ranta jos ruskottaa,
se valjennee myös kerta,
missä sen hurme huohtelee,
myös myötä on Suomen verta.

Maleva, viroksi malev, oli muinaisvirolainen sotajoukko. Myös Viron vapaussodassa taistelleita eräitä joukko-osastoja kutsuttiin nimellä malev. Maru merkitsee myrskyä. Näillä pienillä alluusioilla Leino osoittaa jälleen tuntevansa virolaista kulttuuritaustaa.

Samassa kokoelmassa on myös Leinon mukaelma Bertel Gripenbergin kuulusta *Tarton tanssista*, jossa Tarton rauha leimataan häpeälliseksi isänmaan pettämiseksi.

Julkaisematta jääneeseen *Pohjan yhteys* -kokoelmaan sisältyy muitakin virolaisaiheisia runoja kuin edellä mainittu "Eesti vapaa-". Ilmeisesti Leinon Viron matkan inspiroima runo on "Laulutervehdys", jonka Leino on kirjoittanut todennäköisesti 26.9.1921 ja omistanut professori M.J. Eisenille, jonka hän tapasi Virossa vuonna

¹ Nuori Suomi 1921, s. 45.

1921, ja Estonia-yhdistyksen säveltaiteellisen osaston sekakuorolle.¹ Poljennosta päätellen Leino on ajatellut runon alunperinkin sävellettäväksi, kuten myös omistuksesta ilmenee. Tiedossa ei ole, onko runoa koskaan sävelletty. Johtavana ajatuksena tässäkin runossa on suomalaisten ja virolaisten yhteinen menneisyys ja toivon mukaan myös tulevaisuus.

Pohjan yhteys -kokoelma oli jo ladottavana Otavan kirjapainossa, mutta Leinon kuoltua kustantaja päätti kuitenkin olla sitä **julkaisematta**. Osasyynä, taiteellisten syiden ohella, saattoi olla kokoelman selkeä reunavaltioajattelu. Reunavaltiopoliittikkahan oli kärsinyt haaksirikon Suomessa jo vuonna 1922, kun eduskunta antoi epäluottamuslauseen ulkoministeri Holstille, joka oli mennyt allekirjoittamaan ns. reunavaltiosopimuksen, jonka eduskunta jätti ratifioimatta. 2.10.1925 kirjoittamassaan kokoelman nimirunossa Leino huutaa reunavaltiot samaan vartioon:

Mutta kansat kaksi, kolme,
neljä, viisi, kuusi!
Viro, Lähti, Liettua, myös
Kuuri, Puola huusi:

Emme! Teemme tehtävämme.
Seisomme kuin tuolla
usein yksin seisoneet
on kurjet Pohjan suolla.²

Edelläolevassa runossa Virokin siis asettuu samaan lännen etuvartioon Suomen kanssa. Kuin vahvistaakseen ajatustaan Leino kirjoitti kokoelmaan toisen runon, jossa hän, nyt maantieteellisesti suppeammin, toistaa asian. Kyseessä on ilmeisesti vuonna 1924 kirjoitettu runo "Laaja Latvia", jossa Leino huudahtaa:

Vaan jos yhtä ollaan veljet
Eestin, Latvian ja Suomen,
Moskovan ei auta eljet,
kaunis meill' on kansain huomen.³

¹ Ks. Peltonen 1977 II, 15.

² Peltonen 1977 II, 12.

³ Peltonen 1977 II, 18.

Samaan kategoriaan on luettavissa myös kokoelman runo "Itämeren suomalainen", alaotsikkona "A.H. Virkkunen in memoriam"¹, jossa Viro tulee esiin Leinolle tyypillisessä suomalaisessa yhteydessä: "Turusta Ouluun, Tornioon, Virosta Vianaan, Petsamoon sydänten kirkonkellot soi: "Ies kirpoo, koittaa päivänkoi".", kirjoittaa Väinön heimon innoittunut runoilija Eino Leino.²

Suomen ja Viron yhteys on siis motiivi, joka yhdistää lähes koko Leinon virolaisaiheista runoutta. Tähän liittyy myös Leinon runo vuodelta 1920, joka on jäänyt suomalaisille tähän asti täysin tuntemattomaksi. Se ei ole mukana edes Leinon tuotannon perusteellisesti tuntevan Aarre M. Peltosen monisteissa, joihin on koottu kaikki tekijän tietoon tulleet Leinon runot kokoelmien ulkopuolelta vuosina 1915-1926.³ Koska runoa ei tiettävästi ole julkaistu Suomessa missään, niin on perusteltua julkistaa se. Runo ilmestyi virolaisessa sanomalehdessä Vaba Maa 1.11.1920 nimellä "Eesti vennadi" (Viron veljet!). Runon alaotsikosta ilmenee, että se on luettu virolaisten sanomalehtimiesten vieraillessa Helsingissä 9.10.1920.

Eesti vennadi

Taara aita! Nüüd me võitleme,
ainult oma jõud viib võidule.
Ähvardamas kahte vaba maad
üks on hädaoht, sest ühes võitlevad.
Kaks on rahvast ühes kalevist
loonud liidu omist malevist,
kuulge kuidas mõirgab põhja pool
vabaduse maru tormihool.

Taara aita! Ei käind tühja teed
Eesti laulud, Eesti silmaveed:
kuulis seda Soome laul ja töö,
kuigi ähvardas meid orjaöö.

Vaba Soome! Vaba Eesti!-hei!
Need kaks rahvast alla anna ei!
Kui ei valmid nad veel vabadusele,
siiski uue päeva koidule.

Taara aita! ei need enam me,

¹ A.H. Virkkunen oli Leinon osakuntatoveri. Hän oli Turun yliopiston rehtori ja historian tutkija. Leino sai virikkeen runonsa nimeen Virkkusen tutkimuksista *Itämeren suomalaiset itsenäisyytensä aikana* (1894) ja *Itämeren suomalaiset saksalaisen valloituksen aikana 1159-1229* (1907).

² Peltonen 1977 II, 14 ja 139.

³ Peltonen 1977 I ja II.

keda saadab orja kütksesse
Eesti, Soome suurem õnnetus:-
koitnud rahvastele päev on uus.

Eesti vennad, pole kasuta
Eesti ema pisarad läinud kaduma
Linda nisadest on tõusnud piima jõud,
Eesti vabail purjedel on vaba jõud.

Taara aita võidukäigul meest,
Eesti Eesti, Soome Soome eest,
kuid siis ainult saame võidule,
kui me ühel rinnal võitleme.

Tallinna ja Tartu mehed: õõ,
mis kord kaua kattis Eesti töö,
lubagu, et vaba leiba sõõn:
kes mult seda kisub, seda lõõn.

Lehdes ei ole mainintaa siitä, onko viroksi painettu runo käännetty suomenkielisestä alkutekstistä, vai onko Leino mahdollisesti kirjoittanut sen itse viroksi. Leinon viron kielen taito olisi kyllä, sanakirjan avulla, riittänyt "Eesti vennad!" -runon tasoiseen riimittelyyn. Näin ollen saattaisi olettaa tehneensä todellisen kirjallisen löydön - ainoan tiedossa olevan Eino Leinon itsensä viroksi kirjoittaman runon. Mutta valitettavasti asia ei kuitenkaan ole näin. Helsingin Sanomista 10.10.1920 ilmenee, että 40 virolaisen lehtimiehen kunniaksi järjestetyillä illallisilla ravintola Gradinissa¹ Leino lausui vieraille sepittämänsä runon, jonka herra Luiga tulkitse viroksi. Tämä runo ei voi olla mikään muu kuin Vaba Maassa ilmestynyt. Runon kerrottiin saaneen "vilkkat suosionosoitukset". Seuraavan päivän Helsingin Sanomista näkyy, että runon kääntänyt Luiga oli Viron Helsingin lähetystön sanomalehtiattasea, joten hän ei ole Leinonkin tuntema Juhan Luiga, psykiatri ja esseisti.² Runoa on tuskin tarpeen suomentaa. Siinäkin tulee esiin Leinon lempiaihe - Suomen ja Viron kohtalonyhteys ja Leinon ilo virolaisten saavuttamasta vapaudesta. Muinaisvirolainen Taara manataan tässäkin runossa apuun, kuten Leino teki jo 1917 ilmestyneessä runossa "Vapaa Viro".

Oman lukunsa Leinon virolaisaiheisissa runoissa muodostavat virolaisesta kansanrunoudesta ja -tarustosta virikkeen saaneet runot. Edellä on jo ollut puhetta siitä, kuinka Hella Vuolijoki avasi Kukkian kesänä virolaisen kansan-

¹ Gradin, joka sijaitsi Bulevardi 2:ssa ja myöhemmin Klaus Kurjen paikalla, oli Leinon suosima paikka. Ks. Peltonen 1978, 192-193.

² Sanomalehtiattasea Luiga saattaa olla tunnettu virolainen lehtimies Georg Luiga, joka oli mm. Päevälehtin päätoimittaja.

runouden maailman Leinolle. Tämän kesän tuloksena syntyi balladi "Naissaari".¹ "Naissaari"-balladi on epäilemättä Hella Vuolijoen kertomusten perusteella syntynyt, vaikkei Vuolijoki itse omaa osuuttaan mitenkään korosta muistelmateoksestaan *Kummituksia ja kajavia*, joka jo nimellään viittaa Leinon balladiin. Vuolijoen muistamattomuus saattaa johtua siitä, että hänellä ei ollut muistelmia kirjoittaessaan mitään lähteitä käytössään ja Kukkian kesästä oli kulunut jo kolmekymmentä vuotta. On mahdollista, että Vuolijoen mainitsemat ja muistamat balladit "Kivinen sydän" ja joku toinen sen tapainen ovat olleet "Naissaaren" alkuversioida, kuten Aarre M. Peltonenkin olettaa.² "Naissaari"-balladin kertosaie "niin kauniisti kajavat veen yli itkee" on tosin jäänyt elävästi Hella Vuolijoen mieleen. Nämä sanat hän painatutti Leinon hautajaisiin lähettämäänsä seppeleeseen.³

Balladi kertoo Naissaaren niemessä näkyvästä valkeasta paadesta, joka on Leinon mielikuvituksessa muuttunut rakastettuaan ikävöiväksi naiseksi, jonka tuskaa ja rakkauden kaipuuta tuovat julki itkevät kajavat eli lokit. Vuolijoki on tuskin kertonut Leinolle analogista tarinaa, mutta ehkä nunnakivet, kuten Vuolijoki nimitti Kukkianjärvessä näkyviä kiviä, inspiroivat Leinon kirjoittamaan Naissaaren kivipaadesta.⁴ "Naissaari"-balladia on joka tapauksessa pidettävä Leinon virolaisaiheisista runoista onnistuneimpiin kuuluvana.⁵

Virolaiseen kansanrunouteen on johdettavissa myös Leinon runo "Kalevan poika" kokoelmasta *Syreenien kukkiessa*, joka ilmestyi vuonna 1920.⁶ Kuten aiemmin mainittiin, tämän runon alkuversio ei ole ilmeisestikään "Äidin itku", jonka Leino kirjoitti Hella Vuolijoen luona syksyllä 1914, kuten Aarre M. Peltonen arvelee. "Kalevan pojan" esikuvana voidaan perustellusti pitää virolaisten kansalliseeposta *Kalevipoegia* eli Kalevan poikaa. "Kalevan poika" on eräänlainen miniatyyri-

¹ Naissaari sijaitsee Tallinnan edustalla ja on hyvin nähtävissä laivalla Tallinnaan mentäessä.

² Leino 1968, 684.

³ Vuolijoki 1947, 110. Leino olisi halunnut kirjoittaa ne Kukkialle suunnittelemansa huvilan pätyyn.

⁴ Vuolijoki 1947, 101-102.

⁵ Tekijän tiedossa ei ole esiintyykö virolaisessa kansanperinteessä Leinon balladin tapaista tarinaa. Naissaari esiintyy ainakin vanapagan-tarinoissa. Erään tarinan mukaan Naissaari olisi syntynyt vanapaganin kuolleen vaimon ruumiista. Ks. Laugaste-Liiv 1970, 248.

⁶ Runon tarkasta kirjoittamisajankohdasta ei ole tietoa. Aarre M. Peltonen arvelee sen tulleen kirjoitetuksi n. 1914-1915. Peltonen 1977 I, 167-168.

Kalevipoeg. Leinon runolla ja virolaisten kansalliseepoksella on runsaasti sisällöllisiä yhtymäkohtia. Kansalliseepoksessa Kalevipoeg etsii äitiään kuten runossa "Kalevan poika". Kalevipoegilla on monta veljeä kuten Kalevan pojalla. Kalevipoegin isä kuoli kuten Kalevan pojan isä Kaleva oli kuollut. Kalevipoegin veljet olivat lähteneet vieraille maille kuten Kalevan pojan veljetkin. Kalevipoeg kuulee äitinsä äänen kuten Kalevan poikakin.

"Kalevan poika" on joka tapauksessa kiistatta virolaisaiheinen runo ja mitä ilmeisimmin Leinon Viron harrastuksesta virikkeen saanut runo. Leino tunsu jo koulupoika-aikaisista harrastuksistaan lähtien niin hyvin virolaisten kansalliseepoksen, että pystyi vaivatta käyttämään sen tarjoamaa materiaalia. "Kalevan poikaa" on myös pidettävä Leinon onnistuneimpiin kuuluvana virolaisaiheisena runona.

Kuten aiemmin on mainittu, niin Leino suunnitteli vakavissaan virolaisaiheisia helkavirsia. Ilmeisesti ajatus syntyi Hella Vuolijoen luona syksyllä 1914. Toisissa helkavirsissä, 1916, ei näy suoranaista virolaisvaikutusta, mutta tämän jälkeen Leino palasi useaan otteeseen aikeeseensa kirjoittaa nyt jo kolmannet, virolaisaiheiset helkavirret. Leino mainitsi Aino Kallaksen mukaan 20.4.1917: "Olen aikonut kirjoittaa vielä kolmannen sarjan helkavirsia,--- Minulla on erään runon aihe - Suomen ja Viron yhdyntä. Jossain istuu nainen kumarassa, siihen saapuu kannelniekka, hän tuntee yhtäkkiä naisen kuin pitkien aikojen takaa. Seuraa yhteiskuoro. Lukisin sen mielelläni teille, mutta se on vielä aivan muodostumaton."¹

On melko spekulatiivista ruveta osoittamaan joku Leinon runoista täksi virolaisaiheisten helkavirsien kantaversioksi, mutta jos joku Leinon runoista sellaiseksi sopii, niin se on juuri edelläkuvailtu "Kalevan poika". Runossahan Kalevan pojan äiti istuu aitan portahalla, "suki suruista päätä, huolellista huojutteli". Kalevan poika tuntee äitinsä äänen ja "Syöksyi hän sylihin äidin, kauan itki kumpainenkin". Suomen ja Viron yhtymisen symboliikka voidaan nähdä tässä mitä selvimmin. Äiti kehottaa vielä poikaa yhdistämään "pojat kuuluisat Kalevan, siskot sillan suomalaisen". Tähän astihan on esitetty, että Leino olisi saanut virolaisaiheisista helkavirsistä valmiiksi vain "Vanha pakana" -nimisen balladin, mutta on syytä mitä vahvimmin pitää "Kalevan poikaa" Leinon virolaisaiheisten helkavirsien avauksena. Leino itse ei tätä ole missään maininnut, mutta jos hän on kirjoittanut "Kalevan pojan" korjatun version, joka on kokoelmassa *Syreenien kukkiessa*, 1914-1919², niin tuskinpa hän on enää vuonna 1925 muistanut koko asiaa kertoessaan August Annille, että virolaisaiheisista helkavirsistä hän on saanut valmiiksi vain "Vanha

¹ Kallas 1978, 40.

² Peltonen 1977 I, 168. "Kalevan pojan" alkoversio ilmestyi nimellä "Armi" Helsingin Sanomissa 5.1.1919.

pakana" -nimisen.¹ Leino unohti autuaasti monia paljon tärkeämpiäkin asioita elämänsä viimeisinä vuosina.

"Kalevan pojan" kuuluminen Leinon virolaisaiheisiin helkavirsiin on jossain määrin epävarmaa. Mutta aivan varmasti niihin kuuluu "Vanha pakana" -niminen balladi. Sen alaotsikonakin on virolainen helkavirsi. Leino kirjoitti sen vuonna 1923.² Painettuna se on ilmestynyt ainakin Kalevalaseuran vuosikirjassa nr. 6, 1926.

Virolaisissa kansanuskuksissa on yllluonnollisesta vanapagan-hiidestä olemassa laaja tarinaperinne.³ Vanapagan on kansanuskomusten mukaan pirusi muuttanut hiisi, joka taistelee mm. Kalevipoegia vastaan ja on ihmisiä kohtaan vihamielinen. Se viskoo myös kiviä, mm. kirkkojen päälle, ja aiheuttaa näin maaston pinnanmuodon muutoksia.⁴

Leinon virolaisella helkavirrellä on hyvin löyhä yhteys virolaisiin vanapagan-tarinoihin. Leinon runo lienee tulkittavissa niin, että sen "ukko utra", joka etsii Lindaa, Kalevipoegin kuollutta äitiä,⁵ on vertauskuva Viron kansan pyrkimyksille löytää oma menneisyytensä ja rakentaa tulevaisuutensa omalle, kansalliselle pohjalle. Tähän ajatusrakennelmaan "Vanha pakana" -nimi, mikäli sen katsotaan olevan alluusio virolaiseen perinteeseen, sopii huonosti, sillä virolaisissa kansantarinoissa vanapagan edustaa negatiivisia, ihmiselle vihamielisiä voimia. Jos Leinon runo halutaan tulkita siten, että sen nimi symboloi Viron kansan pyrkimyksille vastakkaisia voimia, niin silloin nimen valinta olisi perusteltua. Mutta suomalainen lukija, joka ei tunne vanapagan-perinnettä, ei pysty luonnollisestikaan tällaista ajatuskudelman luomaan.

Balladista löytyy joitakin detaljinomaisia viitteitä, jotka osoittavat, että virolainen vanapagan-perinne on kuitenkin ollut Leinolle tuttu. Lukuisat viittaukset kiviin todistavat tämän puolesta, sillä vanapagan tunnetaan Virossa ennen kaikkea kivien viskojana ja kantajana, kivistä erilaisia rakennelmia tekevänä jne. Myös kivettyneet ihmiset liittyvät tähän perinteeseen. Leino kirjoittaa runossa:

¹ Anni 1926.

² Peltonen 1977 I, 57 ja 166.

³ Vanapagan merkitsee paholaista, pirusa.

⁴ Vanapagan-perinteestä ks. Laugaste-Liiv 1970, lyhyt selvitys esim. Eesti kirjanduse ajalugu I, 81-84. Virolaiskirjailijoista mm. A.H. Tammsaare on käyttänyt vanapagan-motiivia teoksessaan *Põrgupõhja uus vanapagan*, suomennettuna *Hornanperän uusi paholainen*, 1964.

⁵ Tässäkin runossa on siis sama äidinetsimisen motiivi kuin "Kalevan pojassa", mikä näyttäisi vahvistavan "Kalevan pojan" ja "Vanhan pakanan" yhteyttä.

Tekivät kiviset kirkot
minun mieltyä sisälle.
Lien ollut kivinen lakki:
paadet päähäni putosi.¹

Vanapagan-tarinoiden mukaan vanapaganan työt, tavallisesti kivien parissa, keskeytyivät usein siihen, että kukot rupesivat kieunnallaan häiritsemään uurastajaa niin paljon, että työ oli keskeytettävä. Balladista voimme lukea:

Kukot kirkon kuulumahan:
"Laji on toinen tänne tullut,
mahdu maahas et sisälle,
ennen kuin eroat meistä"²

Mutta kovin paljon enempiä nimenomaan vanapagan-perinteeseen liittyvää virolaisainesta runosta tuskin pystyy löytämään edes alluusionomaisesti. Leino on siis käyttänyt runon nimeen liittyvää virolaisainesta hyvin niukasti ja muokannut sen vapaasti alkuideasta lähtien. Muuten balladi on selkeästi Viroon liittyvä hyvin runsasta nimistöä myöten.³

Leino oli puhunut vanapagan-aiheesta vielä viimeiselle virolaiselle, jonka hän elinaikanaan tapasi. August Annist, tuolloin vielä Anni, kävi tapaamassa Leinoa joulukuussa 1925 Järvenpäässä. Leino mainitsi tällöin, että hän tahtoi edelleen kirjoittaa kolmannet helkavirret virolaisaiheista. Leino uskoi, että virolainen kansanrunous ja mytologia tarjoaisivat kylliksi ainesta. Leino kertoi, että hänellä oli jo tekeillä pari balladia kolmansiin helkavirsiin. Annistin mieleen on jäänyt Leinon kertomus vanapaganasta, joka kierteli pitkin Viron nummia yksinäisenä ja ylpeänä. Vanapaganaa kiusasi kirkonkellojen soitto, joka toi piruparan mieleen pienten ihmisten onnen ja orjamoraalin. Lopulta paholainen tuskastuneena heitti kallion kirkkojen päälle.⁴

Tämä Leinon kertomus ei vastaa sisällöllisesti hänen julkisuuteen tullutta "Vanha pakana" -balladiaan. Leinolla oli tekeillä vuoden 1925 alussa "Vanha pakana" -niminen helkavirsi. Tämä ilmenee hänen kirjeestään prof. A.O. Väisäsel-

¹ Peltonen 1977 II, 56.

² Sama.

³ Siinä esiintyvät nimet Eesti, Tanskan linna (Taani linn > Tallinn = Tanskan linna), Rääveli (Reval = Tallinna), Linda, Petseri, setukaiset, Emä-virta (Emajoki), Tarttu, Maru-Maleva (Myrsky-Maleva, sotajoukko), Kave-Kaleva (Kave merkitsee naista, myös virossa), Tanikan linna (Tanskan linna).

⁴ Anni 1926.

le, joka pyysi Leinolta avustusta Akseli Gallen-Kallelan 60-vuotispäivän kunniaksi julkaistuun Kalevalaseuran vuosikirjaan. Viimeistelikö Leino jo vuonna 1923 kirjoittamaansa "Vanha pakana" -balladiaan vai oliko hänellä tekeillä uusi, ei kirjeestä ilmene.¹

Leinon Annistille kertoma versio ei välttämättä todista sitä, että hänellä olisi ollut tekeillä uusi "Vanha pakana". Leino saattoi tuntea, ja todennäköisesti tunsikin, laajemmin vanapagan-perinnettä, ja on mahdollista, että hän kertoi Annistille tuolloisiin tuntoihinsa sopivan version.

Kuten edellä mainittiin, niin "Vanha pakana" tuli julkisuuteen Leinon kuoleman jälkeen vuonna 1926 Kalevalaseuran vuosikirjassa. Otto Manninen oli kohennellut Leinon balladia ennen sen julkisuuteen saattamista.² Manninen ei ole muuttanut balladin ajatussisältöä, vaan hänen tekemänsä muutokset ovat lähinnä yksittäisten sanojen korvaamista uusilla lähinnä paremman luettavuuden ja ymmärrettävyyden aikaansaamiseksi.³ Mannisen tekemät korjaukset ovat sikälkin oikeutettuja, että Leino ei itsekään ollut "Vanha pakanaan" ainakaan vuoden 1925 alussa tyytyväinen, kuten hänen kirjeestään prof. Väisäselle ilmenee.⁴

Leino virolaisaiheinen runous ei nouse esteettisesti arvioituna kovin korkealle hänen tuotannossaan. Se on enimmäkseen kömpelöähköä tendenssirunoutta, suurelta osin poliittista ohjelmanjulistusta. Leino halusi runoillaan alleviivata Suomen ja Viron kohtalonyhteyttä, joka oli hänelle itsestäänselvyys. Tähän vaikutti hänen jo lapsuudestaan asti tuntemansa mielenkiinto veljesmaata kohtaan. Ennen kaikkea vaikuttivat kuitenkin monet paljon antaneet virolaiset kirjalliset tuttavuudet, joihin Kallas ja Vuolijokikin on asiallisesti luettava.

Ehkäpä taiteellisesti kypsimpänä Leinon virolaisaiheisista runoista on pidettävä *Elämän koreuteen* sisältävää balladia "Naissaari", jossa on nähtävissä suuren runomestarin tuttu kynänjälki. Heikoimpaan päähän sijoittuvat hetken innoitukselta syntyneet tilapäärinot, kuten esimerkiksi tervehdys Konstantin Pätsille, jolle Leino antoi tuttavallisen nimen "Tere!"⁵ Mutta joka tapauksessa Leinon virolaisai-

¹ Leino 1961, 195 ja 320.

² Leino 1961, 320.

³ Esim. liian linnarouvan pro lempeän emännän, taas teitä Kave-Kalevan pro teitä käymähän Kalevan, Lien ollut kivinen lakki pro Kivilakki ollut lienen. Alkuperäisessä asussaan "Vanha pakana" ilmestyi vuonna 1949 Leinon runovalikoimassa *Kirjokeppi*, Leino 1949, 185-186.

⁴ Leino 1961, 195.

⁵ Ks. Peltonen 1977 II, 53. Runo on kirjoitettu Pätsin Suomen vierailun aikana 16.5.1922.

heiset runot todistavat Viron olleen lähellä hänen sydäntään. Niin lähellä, että Leinon kansalaisuushakemus hänen Viron matkallaan 1921 tulee ymmärrettäväksi. Se ei välttämättä ollut raiteiltaan suistuneen ja kaltoin kohdellun runoilijan epätoivoa, vaan Leinon Viroa kohtaan tuntemien sympatioiden näkyvin, ehkä toteutustavaltaan hätiköity, manifestaatio. Leinoa ei voida näiden runojen perusteella toki sijoittaa samaan suomalais-virolaisten yhteiskirjailijoiden kategoriaan Kallaksen ja Wuolijoen kanssa, mutta merkittävistä lyyrikoistamme Leino on kuitenkin ehkä huomatuimmalla tavalla tuonut Viron tuotannossaan esiin. Tältäkin kannalta on pidettävä suurena vahinkona, että Leinon voimat ehtyivät ennen kuin hän vakavasti pääsi toteuttamaan suunnitelmiaan virolaisaiheisista helkavirsistä.

Ilmestynyt alunperin: Lilja, Pekka, *Eino Leino ja Viro*. Jyväskylä 1981, s. 34-49.

LÄHTEET

I Eino Leinon tuotanto:

Kootut teokset I-XVI, Helsinki, 1926-1932.

Peltonen 1977 I, (ks. jäljempänä).

Peltonen 1977 II (ks. jäljempänä).

Runot I-IV, Keuruu 1961-1968. Toimittanut Aarre M. Peltonen.

II Painamattomat lähteet:

Peltonen 1977 I = Peltonen, Aarre M., *Eino Leinon runot ja suomennokset 1915-1920*, Tampereen yliopisto. Kotimainen kirjallisuus. Moniste-sarja n:o 9. Tampere.

Peltonen 1977 II = Peltonen, Aarre M., *Eino Leinon runot ja suomennokset 1920-1926*, Tampereen yliopisto. Kotimainen kirjallisuus. Monistesarja n:o 10. Tampere.

Peltonen 1978 = Peltonen, Aarre M., *Perustutkimuksia Eino Leinosta*. Tampereen yliopisto. Kotimainen kirjallisuus. Monistesarja, n:o 16. Tampere.

III Kirjallisuus:

Anni 1926 = Anni, August, *Eino Leino viimsed hõimutervitused*, Looming nr.1.

Helanen 1921 = Helanen, Vilho, *Suomalaiset Viron vapaussodassa*, Helsinki.

Kallas 1978 = Kallas, Aino, *Elämäni päiväkirjat 2 1917-1931*, Keuruu.

Laugaste-Liiv 1970 = Laugaste, E. ja Liiv, E., *Muistendid vanapaganast*, Tallinn.

Leino 1961 = Leino, Eino, *Kirjeet taiteilijatovereille, arvostelijoille ja tutkijoille*, toim. Aarre M. Peltonen, Keuruu.

Leino 1962 = Leino, Eino, *Kirjeet Aino Kallakselle, ystäville ja yhteisöille*, toim. Aarre M. Peltonen, Helsinki.

Leino 1965 = Leino, Eino, *Muistelmat. Kulttuurikuvat. Tunnustukset. I 1878-1901*, toim. Aarre M. Peltonen, Keuruu.

Leino 1968 = Leino, Eino, *Runot IV*, toim. Aarre M. Peltonen, Keuruu.

Sihvo 1973 = Sihvo, Hannes, *Karjalan kuva*, Joensuu.

Thauvón-Suits 1958 = Thauvón-Suits, Aino, *Tuntemani Eino Leino*, Porvoo.

Uustalu 1968 = Uustalu, Evald, *Eesti vabariik 1918-1940*, Lund.

Vuolijoki 1947 = Vuolijoki, Hella, *Kummituksia ja kajavia*, Helsinki.

Zetterberg 1977 = Zetterberg, Seppo, *Suomi ja Viro 1917-1919*, Helsinki.

3.2. Aino Kallas - ühiskirjanik

Aino Kallas, *Elämäni päiväkirjat 1 ja 2 1897-1916 ja 1917-1931*, Otava 1978.

Aino Kallaksen 100-vuotissyntymäpäivä vuonna 1978 jäi kuukautta aiemmin alkaneen Eino Leinon 100-vuotisjuhlinnan varjoon. Leino olisi varmasti ollut viimeinen, joka olisi suonut näin käyneen. Näin voi uskoa Kallaksen päiväkirjankin perusteella.

Aino Kallas on omaperäisimpiä yksilöitä kirjallisuutemme historiassa: saksalaisen isän ja ruotsinkielisen äidin palavasti suomenmielinen tytär, joka avioituttuaan virolaisen Oskar Kallaksen kanssa sai uuden kotimaan ja kansalaisuuden päätyäkseen Lontoon ja Viron kautta maanpakolaisuuteen Ruotsiin. Viimeiset vuotensa Aino Kallas sai kuitenkin viettää Suomessa saatuaan myös Suomen kansalaisuuden takaisin.

Dramaattiset käänteet ja traaginen pohjavire hallitsivat Kallaksen elämää. Tämä tulee näkyviin myös hänen päiväkirjoissaan, vaikka ne loppuvatkin ennen varsinaista katastrofia: 1939 neuvostojoukot saapuivat Viroon, 1941 helmikuussa GPU:n käsiin joutunut vanhin polka Sulev tekee itsemurhan, 1941 elokuussa tytär Laine saa surmansa venäläisen sotilaan harhaluodista, 1944 Kallakset lähtevät maanpakoon Ruotsiin.

Aino Kallas ikään kuin aavisti tämän kaiken jo aikaisin. Hänen päiväkirjatunnustuksistaan tulee näkyviin järkyttävä tuhon ounastelu hyvin varhain. Hänen elämänsä kankaassa oli musta raita hallitsevana alusta lähtien. Aino Kallas kuitenkin tiesi sen, minkä hänen miehensäkin hänelle sanoi. Hän tulee jäämään eloon ei sukunsa vaaan tuotantonsa kautta.

Kirjailijan päiväkirjat on julkaistu ensimmäisen kerran 50-luvulla, mutta uudelleen julkaiseminen on perusteltua; varsinkin kun Kai Laitinen on Aino Kallasta koskevilla tutkimuksillaan virittämässä Kallas-renessanssia, josta on joitakin merkkejä jo näkyvissä. Laitisen Kallasta koskeva esseekokoelma ja väitöskirja tulossa olevine jatko-osineen päiväkirjojen kanssa muodostavat jo melkoisen Kallas-monumentin, vaikkei Kallaksen ajatus muistopatsaasta Suomessa niiltä vuosilta, jolloin häntä ymmärrettiin Suomessa vähiten, olekaan vielä toteutunut.

Virolaiset pitävät Aino Kallasta omana kirjailijanaan ja niin pidämme me suomalaisetkin nykyään. Tämän takia voidaan hyvin sanoa, että Aino Kallas, kuten Hella Wuolijokin, on suomalaisvirolainen yhteiskirjailija eli ühiskirjanik.¹ Mutta Kallaksen eläessä häntä ei tahdottu hyväksyä kummassakaan maassa, josta hän vuodattaa katkeruutensa päiväkirjanlehdille. Vaikka hänen asemansa Viron Lontoon-lähettilään puolisona tarjosi hänelle hyvät mahdollisuudet kansainväliseen läpimurtoon, jossa hän onnistuikin paremmin kuin yksikään toinen suomalainen Waltaria ehkä lukuunottamatta, niin toisaalta se oli hänelle rasite. Hän ei voinut esiintyä suomalaisena ja hänen miehensä viholliset tekivät parhaansa saattaakseen myös Aino Kallaksen vaikeuksiin Virossa. Kuvaava on kuuluisa strutsinsulka-juttu, jolloin Aino Kallasta pilkattiin ambassadöörin hoviasuun kuuluneiden etiketin mukaisten sulkien takia. Sulev Kallas kosti äitinsä pilkkaajalle korvapuustilla, ja niin ensimmäisen luokan skandaali oli valmis.

Aino Kallaksen, surmaavan eroksen kuvaajan, avioliiton aikaiset rakkaustarinat, jotka Kai Laitinen on väitöskirjassaan perusteellisesti selvittänyt, ovat päiväkirjan keskeistä ainesta. Yllättävän syvä ja pitkävaikutuksinen oli Aino Kallaksen suhde Eino Leinoon. Kallas ei päässyt koskaan irti Eino Leinon muistosta eikä siitä päässyt irti Oskar Kallaskaan, jonka sieluun episodi oli jättänyt parantumattomat arvet.

Päiväkirjat ovat volyymiltaan todella mittavat, lähes 1500 sivua yhteensä. Yllättävän vähän niistä kuitenkin löytyy valaisua Kallaksen tuotantoon. Esimerkiksi 20-luvun osittain maailmanmaineeseenkin päässeet teokset jäävät vaille omakohtaista valaisua. Sitäkin runsaammin Kallas kuvaa Lontoon diplomaattipiiriin seurapiirielämää. Tämä on tietenkin kirjallisuudentutkimuksen kannalta vahinko. Myös monet maailmankirjallisuuden kuuluisuudet, kuten Joyce, Shaw ja Galsworthy tulevat vastaan päiväkirjan sivuilta. Mutta ennen kaikkea Aino Kallaksen päiväkirjojen kiinnostavuus on silti hänen omassa sisäisessä intensiteetissään, joka vetää lukijan mukaan. Alunperin julkaisemattomiksi tarkoitetuissa päiväkirjoissa puhuu väärentämätön Ihmisen ääni.

Nämä muistiinmerkinnät erään elämän varrelta tulevat jäämään pysyvästi Suomen kulttuurihistoriaan - siitä ei ole epäilystäkään. Sitäkin valitettavampaa on, että niitä ei Kai Laitisen tarpeellista ja informatiivista esipuhetta ja lisäyksiä lukuunottamatta ole toimitettu paremmin.

Lukija kaipaa taustatietoja ja lisäselvityksiä lukemattomissa kohdissa. Henkilöhakemistokin on täynnä virheitä ja puutteita. Teoshakemistoa ei liene ajateltuakaan. Aikataulukon ja sisällysluettelon mukaanliittäminen ja juoksevan vuosinume-

¹ Esimerkiksi teoksessa *Eesti kirjanduse ajalugu III*, Tallinn 1969, Wuolijoki ja Kallas käsitellään samassa luvussa.

roinnin merkitseminen sivujen reunaan ei olisi ollut kovin aikaa vievä toimi, mutta olisi säästänyt yksittäistietoja hakevan päiväkirjojen käyttäjän aikaa runsaasti. Saman kustantajan Aarre M. Peltosen toimittamat Eino Leino -editiot olisivat tarkkuudessaan kelvanneet esimerkiksi. Ulkoasu on sen sijaan hyvinkin aistikas - kiitos Marjatta Söderströmille.

Ilmestynyt alunperin: *Kohtalon aavistaja*, Keskisuomalainen 27.9.1978.

3.3. Kai Laitisen kynänpiirtoja Aino Kallaksesta

Kai Laitinen, *Aino Kallaksen maailma*. Otava 1978.

Kai Laitinen on väitöskirjansa jatko-osan valmistamisen ohessa ennättänyt julkaista myös kuudesta, osittain aikaisemmin julkaistusta tutkielmasta koostuvan kirjan Aino Kallaksen kirjailijantaipaleen eri vaiheista.

Ensimmäinen tutkielma Suomen sillasta liittyy aika löyhästi Aino Kallakseen. On tosin perusteltua aloittaa Suomen sillalla, Suomen ja Viron yhteyden jo kansanrunoudesta peräisin olevalla kuvalla, sillä Aino Kallas koki tärkeäksi tehtäväkseen Suomen sillan rakentamisen. Laitinen olisikin voinut enemmän esitellä Kallaksen mittavaa työtä Suomen ja Viron kirjallisuuden lähentäjänä, vaikka hän on väitöskirjassaan asiaa jo joltisestikin selvittänyt. Kallaksen osuus jää nyt vain vajaaseen sivuun.

Laitisen historiallinen katsaus Suomen silta -käsitteeseen on epäilemättä moitteeton.¹ Samoin pitää paikkansa se, että sodan jälkeen, poliittisen tilanteen muuttuttua, Suomen silta on kadottanut poliittisen latauksensa. Mutta vaikka näin onkin, niin ei Suomen sillan rakentaminen ole silti lakannut. Onhan esimerkiksi virolaista kirjallisuutta käännetty viime vuosina suomeksi aivan kohtuullisesti. Laitisen maininta siitä, että suomalaisia kirjoja käännettäisiin viroksi kymmenen kertaa enemmän kuin virolaisia suomeksi ei viime vuosien ajalta pidä enää paikkaansa. Neuvostoliiton liittyminen kansainväliseen tekijänoikeussopimukseen tasoitti tilannetta, sillä nyt Neuvosto-Virossa julkaistavat suomalaiset kirjat on maksettava länsivaluutalla.

Valtiaat ja vallanalaiset -tutkielma tuo esiin aivan olennaisen käänteen Kallaksen kirjailijanuralla - hänen havahtumisensa tiedostamaan virolaisten ja Baltian saksalaisen aatelin suhteen. Näin Aino Kallas sai aihe maailmansa: tämän jälkeen hän viiden vuosikymmenen aikana julkaisi vain kaksi kaunokirjallista teosta, joiden miljöö ei ole Viro. Laitisen tämä tutkielma on jokseenkin sanasta sanaan sama kuin 1960 Lauri Viljasen juhla-kirjassa ilmestynyt artikkeli. Laitisen tyyli on säilyttänyt hyvin tuoreutensa parin vuosikymmenen ajan.

¹ Suomen sillasta, ks. myös artikkeli *Suomen silta katkaistuna* tässä teoksessa.

Mielenkiintoisin ja eniten uutta tarjova on tutkielma Aino Kallas Lontoossa. Tosin Kallaksen päiväkirjat tarkkaan lukenut voi saada suhteellisen hyvän käsityksen hänen pitkän Lontoon kautensa kirjallisuustakin aktiviteeteista. Laitinen kuvaa Kallaksen Lontoon kauden tärkeimmät piirteet: aseman Viron Lontoon-lähettilään puolisona, kirjalliset kontaktit ja Kallaksen teosten ilmestymisen ja vastaanoton Englannissa. Tuskinpa kukaan toinen suomalainen on liikkunut siinä määrin kirjallisen maailman huipulla kuin esiintymistaitoinen Kallas, jolla oli, ilman ilkeyttä sanottuna, myös kirjailijalle harvinainen taito markkinoida itsensä. Varmaankin Laitisen tulossa olevan Kallas-tutkielman kiintoisimpia lukuja tulee olemaan juuri kirjailijan Lontoon kausi.

Suurta yleisöä kiinnostavat luultavasti vähemmän Aino Kallaksen kirjeet Friedebert Tuglakselle, pitkäaikaiselle virolaiselle kirjailijaystävälle. Kirjeiden merkitys on ennen kaikkea siinä, että esimerkiksi päiväkirjamerkinnot eivät 1920- ja 30-luvulta, joihin suurin osa kirjeistä ajoittuu, tarjoa Kallaksen teosten taustasta juuri mitään, mutta Tuglakselle kirjailija selvittää näitäkin seikkoja. Materiaalia ei Suomessa tunne kukaan muu kuin Laitinen, sillä kirjeitä säilytetään Tartossa, joten enempään kommentointiin ei liene aihetta.

Legenda joka katosi käsittelee Aino Kallaksen toteuttamatta jäänyttä romaania, jonka piti kertoa tarunomaisesta Hiidenmaan rosvoparoni Ungern-Sternbergistä, joka mahdollisesti houkutteli laivat kareille väärillä majakoilla ja rosvosi niiden lastit ja varmasti tappoi omakätisesti erään laivan kapteenin. Tarina rosvoparontaan ja toteuttamatta jääneestä suunnitelmasta on sinänsä pätevä, mutta olisi kernaasti sen tilalla tai lisäksi Kallaksen ja Leinon juhluvuonna nähnyt Helsingin Sanomissa 9.9.1973 julkaistun Laitisen artikkelin em. kirjailijoiden suhteesta, sillä tällä oli Kallaksen elämässä merkitystä monin verroin enemmän kuin romaanisuunnitelmalla.

Viimeinen tutkielma on suunnilleen sama kuin juuri ilmestyneiden Kallaksen päiväkirjojen johdanto. Se on hyvinkin tarpeellinen niille, jotka lukevat päiväkirjoja. Jos on varaa hankkia melko kalliit päiväkirjat, niin silloin on syytä hankkia ehdottomasti Laitisen kirja; ei vain suunnilleen samanlaisten päiväkirjaselvitysten takia, vaan myös muiden tutkielmien takia, joiden avulla näkee Kallaksen päiväkirjalehtien taakse.

Laitinen piirtää muutamilla pikavedoilla Kallaksen profiilin selkeästi. Tämä johtuu paitsi hyvin valitusta kokonaisuudesta, myös hänen taidostaan kirjoittaa akateemiseksi oppineeksi harvinaisen luistavaa, mutta samalla asiassa pitäytyvää tekstiä. Tässä suhteessa Laitinen kelpaa itsekullekin oppimestariksi. Laitisen oman tutkijaprofiilin arviointi on vielä edessäpäin, mutta sen verran uskaltanee akateemisen katederin alemmalta tasanteelta sanoa, että Laitisen ansioksi tullaan lukemaan hänen rauhallinen ja monia metodeja hyväkseen käyttävä lähestymistapa-

pansa, joka saattaa kohteensa ristivalotukseen, mikä antaa varmasti paremman lopputuloksen kuin ennalta lukkoon lyöty menetelmä, joka ei välitä kohteensa ominaislaadusta.

Ilmestynyt alunperin: *Selkeä sivukuva*, Keskisuomalainen 23.4.1972.

3.4. Hanhensulkanaisia Oskar Kruusin tapaan

Suomen ja Viron kirjailijoiden ja kulttuurihenkilöiden yhteydet ovat olleet paljon laajemmat kuin mitä nykyään yleensä tiedetään. Monikohan meistä muistaa, että Elias Lönnrot on vierailut Virossa, jossa hän tapasi virolaisten kansalliseepoksen *Kalevipoegin* kokoajan Kreutzwaldin, joka muuten oli myös lääkäri, ja otti jopa osaa viron kielen oikeinkirjoituksesta tuolloin käytyyn kiistaan suosittaen virolaisille suomen kielen tapaista oikeinkirjoitusta. Viron kansallisrunoilijatar Lydia Koidula, jonka merkitys kansallisena herättäjänä oli ehkä vielä suurempi kuin Runebergillä meillä, omisti Suomelle runojakin. Tämän vuosisadan alussa Suomi tarjosi turvapaikan monille tsaarin santarmeja paenneille virolaisille kirjailijoille: näistä mainittakoon Viron proosan suurhahmoin kuuluva klassikko Eduard Vilde, vuonna 1971 kuollut Friedebert Tuglas ja mestarillinen runoilija ja kirjallisuudentutkija Gustav Suits, jonka vaimo oli suomalainen. Myöhemmistä "Suomen siltaa", so. Suomen ja Viron yhteyttä rakentaneista kirjailijoista voidaan mainita virolaisen tiedemiehen ja diplomaatin Oskar Kallaksen kanssa avioitunut Aino Kallas, joka otti lähes poikkeuksetta teostensa aiheet Virosta sekä syntyään virolainen, mutta Suomessa suurimman osan elämästään asunut Hella Wuolijoki.

Näiden vilkkaiden kontaktien takia suomalainen lukija avaa mielenkiinnolla virolaisen Oskar Kruusin Tallinnassa vuonna 1971 ilmestyneen kirjan *Naine hanesulega* - Nainen ja hanhensulka. Teos käsittelee pääasiassa virolaisia naiskirjailijoita, mutta jo sisällysluettelo ja henkilöhakemisto silmäilemällä huomaa, että kirjassa on suomalaistakin kiinnostavaa aineistoa. Kruus kertoo mm. Aino Kallaksesta, Gustav Suitsin puolisoista Aino Thauvón-Suitsista, tunnetun poliitikkomme Eino Pekkalan aviopuolisosta Salme Murrkista, joka oli Hella Wuolijoen sisar, Eino Leinosta, joka v. 1921 Viron matkallaan anoi jopa Viron kansalaisuutta ja eräistä muistakin suomalaisista, joiden vaiheet tavalla tai toisella liittyivät virolaisiin naiskirjailijoihin.

Teoksen kirjoittaja Oskar Kruus on varsin monipuolinen mies. Kirjan ilmestymisen aikaan hän työskenteli Tallinnassa Kielen ja kirjallisuuden instituutissa, jossa hän oli mukana tekemässä Viron kirjallisuuden historiaa. Lisäksi Kruus on myös runoilija ja prosaisti ja monien teosten toimittaja. Sittemmin Kruus on ruvennut

vapaaksi kirjailijaksi.¹ Naiskirjailijoista kertovan kirjansa hän on valmistanut kirjallisuudenhistorian artikkelien eräänlaisena sivutuotteena. Teos on kirjoitettu verraten populaariin tyyliin eikä sitä varsinaisesti voida pitää tieteellisenä tutkimuksena, mm. lähdeviitteet puuttuvat, mutta tämä ei silti vähennä sen mielenkiintoa. Kansanomaisuus selittyy sillä, että useat teoksen artikkelit ovat ilmestyneet hiukan suppeampina virolaisessa naistenlehdessä *Noukogude naine - Neuvostonainen*. Tekijä on hankkinut Suomesta lisämateriaalia kirjaa varten; suurena apuna hänelle on ollut äitinsä energisyyden perinyt Vappu Tuomioja, o.s. Wuolijoki.

Teoksen nimi selittyy varsin luontevasti. Viron kansallisrunoilijan Lydia Koidulan, "Emajoen satakielen", kerrotaan nimittäin lapsena tulleen isänsä Johann Voldemar Jannsenin työpöydän ääreen nukke sylissä, jolloin isän ja pikku-Lydan välillä käytiin seuraava liikuttava keskustelu, jonka isä on kertonut jälkimaailmalle:

- " - Isi, isi kulta, kenelle sinä kirjoitat?
- Minä kirjoitan Viron kansalle, lapseni, sen iloksi ja opetuksesi, mene sinä taas äidin luo leikkimään...
- Mutta isä, kun sinusta tulee pieni ja minusta iso, lupaatko, että minä kirjoitan virolaisille yhden pienen kirjan, isä, lupaatko?
- Tietysti lapseni, sinähän olet virolainen, kuka sinua kieltäisi.
- Mutta isä, leikkaatko minulle sulan ja annat istua tuolliasi, annatko?
- No kyllä, kyllä! Mene nyt, äiti kutsuu."

Kruus alkaakin kirjansa Koidulasta ja ajasta, jolloin vielä kirjoitettiin hanhensulalla. Sen jälkeen hän etenee jotakuinkin kronologisessa järjestyksessä naiskirjailijasta toiseen, hanhensulasta kirjoituskoneeseen. Nuorimpiin teoksessa esiteltäisiin naiskirjailijoihin kuuluu Debora Vaarandi, joka monien vakavampien runojensa ohella on sepittänyt mm. meilläkin hyvin suosittun Saarenmaan valssin virolaiset sanat. Luonnollisestikaan hiukan yli 300-sivuisen teoksen ei ole mahtunut kuin pieni osa Viron voisi sanoa suhteellisesti suorastaan valtavasta naiskirjailijoiden joukosta.

Jo viime vuosisadan lopulla naiskirjailijat olivat lyöneet siinä määrin itsensä läpi Virossa, että eräät mieskirjailijat käyttivät feminiinisiä kirjailijanimiä: niinpä esim. Georg Luiga esiintyi Miina Lubana, Reinhold Kamsen Amalie Maasikina tai Lillynä ja Jaan Vahtra Anni Paluojana. Aivan tuntematonta tämä ei ole meilläkään.

¹ Hän on julkaissut huomattavan määrän mm. historiallista kaunokirjallisuutta ja tutkimuksia kirjallisuudesta.

Maiju Lassilahan oli oikealta nimeltään Algot Untola. Päinvastainen esimerkki on taas Hella Wuolijoki, joka esiintyi Juhani Tervapäänä.

Ensimmäisenä Kruus ottaa tarkasteltavakseen runoilijatar Lydia Koidulan. Kruusin näkökulma on tavallisuudesta poikkeava. Hän on nimittäin tutkinut Lydia Koidulaa kirjallisena hahmona, so. Lydia Koidulaa toisten kirjailijoiden kuvaamana. Artikkelikiinnostaa suomalaista erityisesti, sillä ensimmäisen Koidulan elämäkerran, tosin hyvin esseistiseen tyyliin, kirjoitti suomalainen Aino Kallas v. 1918. Teoksen viroonnettu nimi *Tähelend* - Tähdentulo - kuvaa hyvin sitä lähtökohtaa, josta Kallas Koidulaa lähestyi. "Koko Koidulan elämä on hänen sisäisen tulensa syttymisen ja sammumisen tarina", kuten Kallas totesi. Tätä näkemystä Koidulasta Kruus ei kumoa, vaan toteaa monien myöhemminkin kirjoittaneen "Emajoen satakielestä" samoin.

Myös Hella Wuolijokea Koidulan hahmo kiehtoi. Wuolijoki ei ollut tyytyväinen virolaisen kirjailijan Artur Adsonin v. 1931 ensiesityksensä saaneeseen Koidulaa käsittelevään näytelmään, vaan kirjoitti itse viroksi näytelmän nimeltä *Koidula*. "Näidend naisest, kes tahtis olla nagu teisedki naised - Näytelmä naisesta, joka tahtoi olla kuten toisetkin naiset". Wuolijoki käsitteli Koidulaa hyvin vapaasti ja ja johdatteli tämän näytelmässä psyykkiseen katastrofiin. Esitys loppuu Koidulan hysteeriseen huutoon. Tämä tosiasioita hiukan muunnellut ratkaisu ei tyydyttänyt kaikkia kriitikkoja, vaan Wuolijokea moitittiin todellisuuden vääristämisestä. Eräs psykiatri, joka analysoi näytelmää, esitti, että sen alaotsikkona olisi pitänyt olla "Näytelmä naisesta, joka ei tahtonut olla nainen".

Kallaksen ja Wuolijoen lisäksi tuntemattomampi suomalainen kirjailijanimi, Ester Stålberg, on romaanissaan *Kohti päivän nousua* (1932) käyttänyt Koidulaa kirjallisenä hahmona. Romaanissa runoilijatar esitetään sympaattisessa valossa.

Aino Kallaksen osalta Kruus selvittää "Barbara von Tisenhusen" -proosaballadin taustaa. Teoksen nimihenkilö tahtoo avioitua alempisäätyisen miehen kanssa. Tätä ei kuitenkaan Barbaran, aatellisneidon, veli hyväksy. Nuoret päättävät tällöin karata, mutta heidät saadaan kiinni. Barbaran kohtalo on karmea - hänen veljensä upottaa hänet avantoon. Aiheen Kallas on saanut 1500-luvulta peräisin olevasta ns. Russowin kronikasta, joka kertoo tällaisen tapauksen Etelä-Virosta. Samantapaista aihetta on käyttänyt myös kuuluisin virolainen kirjailijatar Marie Under runossaan "Porkuni preili"- Porkkunin neito - joka sisältyy pakolaisena elävän Underin hiljattain ranskannettuun runoelmaan. Mitään kovin uutta Kruus ei Kallaksesta esitä.

Hella Wuolijokea käsittelevistä luvuista on kiintoisin Juhani Liivi metamorfoos Eino Leinoks. Juhani Liivi oli vuosisadan alun huomattavin virolainen lyyrikko, jonka kohtalo oli lähes yhtä traaginen ja hyvin paljon samankaltainen kuin Aleksis Kiven. Kyse on Wuolijoen v. 1945 julkisuuteen tulleesta näytelmästä *Kuningas hovinarti-*

na, jonka päähenkilönä on näihin aikoihin asti pidetty Eino Leinoa; sekä Virossa että Suomessa. Mutta Kruus osoittaa hyvin loogisesti, että näytelmän päähenkilö Runoilijassa on myös Juhan Liivin vaikutusta. Kruus on nimittäin onnistunut Virossa löytämään käsikirjoituksen, jonka pohjalta *Kuningas hovinarrina* on melko varmasti syntynyt. Tuon käsikirjoituksen Wuolijoki oli ristinyt *Dr. Lucius ja luuletaja - Tri Lucius ja runoilija*; alaotsikossa ilmoitettiin näytelmän tapahtumapaikaksi Tartto vuosisadan alussa. Juuri tuolloin Wuolijoki, silloin Murrik, tutustui psyykkisesti sairaaseen Liiviin ja tätä hoitaneeseen psykiatri Juhan Luigaan, joka on osittain ollut selvästikin Kruusin esittämien todisteiden perusteella *Kuninkaassa ja hovinarrissakin* säilyneen tohtori Luciuksen esikuvana. Ensimmäinen versio on kirjoitettu jo ennen talvisotaa, ja Wuolijoki oli ajatellut sen esitettäväksi Virossa. Kun hän sitten kirjoitti näytelmän uudelleen jatkosodan aikana vankilassa, jonne kirjailijatar oli joutunut maanpetossyytteen perusteella, hän sijoitti näytelmän Suomeen. Tällöin Juhan Liiv todella koki metamorfoosin ja muuttui valtaosin Eino Leinoksi. Kruus toteaaakin: "Viron suurnoailija Juhan Liiv on muuttunut Suomen ensirunoilijaksi Eino Leinoksi". Tämä artikkeli vaikuttaa Kruusin teoksessa tieteellisesti työstetyltä ja suomalaiselle lukijalle todella uutta tarjoavalta.

Melko paljon huomiota Kruus omistaa myös runoilija Gustav Suitsin (1883-1956) suomalaiselle puolisolle Aino Thauvónille. Aino Thauvón-Suits työskenteli pitkät ajat miehensä rinnalla Tartossa ja osoitti siellä erinomaista utteruutta monilla kulttuurin aloilla. Niinpä suomalaisrouva oli mm. sikäläisen teatterikoulutuksen kantavia voimia ja Tarton Draamaseuran puheenjohtaja. Kruus antaa suuren tunnustuksen Aino Thauvón-Suitsille siitä, että tämä monista henkilökohtaisista vastoinkäymisistä huolimatta jaksoi kirjoittaa teokset *Tuntemani Eino Leino. Kärshivä ihminen* (1958) ja muistelmateoksen miehestään *Gustav Suitsu noorus* (1964). Pitää epäilemättä paikkansa, että ilman näitä kahden suurnoailijan henkilökuva olisi jäänyt vaillinaiseksi.

Summa summarum: Oskar Kruus on kirjoittanut kansantajuisesti ja hauskaasti naiskirjailijoistaan. Suomalais-virolaisesta vuorovaikutuksesta ja Viron kirjallisuudesta kiinnostuneelle ja tietysti vironlaitoiselle hän tarjoaa mielenkiintoista, joskin teoksen luonteesta johtuen hyvin hajanaista tietoa. Mikään akateeminen tutkimus kirja ei ole eikä myöskään osallistuva, sillä Kruus lähestyy naisiaan enemmän inhimilliseltä kuin yhteiskunnalliselta kannalta.

Ilmestynyt alunperin: *Hanhensulkanaisia Virossa katsoen*. Keskisuomalainen 23.4.1972.

3.5. Suomen silta katkaistuna

Aloitin tämän esitelmän kirjoittamisen päivän sen jälkeen, kun Mihail Gorbatšov oli syrjäytetty sotilasvallankaappauksen avulla vallasta ja neuvostotankit vyöryivät taas kerran Tallinnaan pelastamaan virolaisia vapauden ja itsenäisyyden ikeestä.

Olin jo tuudittautunut luulemaan monien muiden kanssa, että stalinismin ja sen erityismuodon ždanovismin vuodet olisivat historiaa. Yhteen aikaan jo harkitsin esitelmäni aiheen vaihtamista, koska tuntui, että noista vuosista ei enää kannata puhua. Totalitarismi ei kuitenkaan kuollut perestroikan ja glasnostin mukana. Seitsemänkymmentä vuotta kommunistista diktatuuria loi etuoikeutetun joukon, ns. nomenklatuuran, joka halusi vaikka väkivalloin puolustaa saavuttamiaan etuja.

Nimitys ždanovismi on länsimaisessa tutkimuksessa käytetty nimitys toisen maailmansodan jälkeisestä kirjallisuus- ja kulttuuripolitiikasta Neuvostoliitossa vuosina 1946-1953. Nimensä se sai puolueen pääideologin ja johtavan kulttuuripoliitikon Andrei Ždanovin (1896-1948) mukaan. Ždanov ei luonnollisestikaan puuttunut suoraan Suomen ja Viron välisiin suhteisiin, vaikka Suomen hän tunsu erittäin hyvin, sillä hän oli toisen maailmansodan jälkeen Suomessa valvontakomission puheenjohtajana.

Ždanovin kuuluisa puhe kirjallisuuspolitiikasta vuoden 1946 elokuussa määräsi Neuvostoliiton kirjallisen elämän suuntaviivat aina 1950-luvun suojasäähän asti. Eräs keskeinen piirre tässä oli kaiken länsimaisen hylkääminen, sillä länsimainen kirjallisuus edusti Ždanovin mukaan pelkkää rappiota. Tässä hän toisti teesin, jonka hän esitti vuonna 1934 Neuvostoliiton kirjailijaliiton I kongressissa, jossa määriteltiin sosialistinen realismi.

Ždanovin merkitystä on Neuvostoliitossa vähätelty, mutta erityisesti hänen kuoltuaan vuonna 1948 häntä ylistettiin lähes samalla tavalla kuin Staliniakin. Virolaiskirjailijatkin panttiin suitsuttamaan häntä. Virolaiskirjailijat vakuuttivat tuotantonsa olevan Ždanovin monumentti. Muistosanojen allekirjoittajana oli mm. Viron kaikkien aikojen etevimpiin kuuluva kirjailija Friedebert Tuglas, jolta tuskin oli edes kysytty asiaa.¹

¹ Ždanovista ja ždanovismista, ks. Lilja, Pekka, *Positiivisen sankarin tulo neuvostovirolaiseen romaaniin*. Jyväskylä 1980.

Käytin esitelmäni otsikossa kielikuvaa Suomen silta. Se on peräisin Viron kansalliseepoksesta *Kalevipoeg*, jossa se tarkoittaa Suomen ja Viron välistä konkreettia yhteyttä. Professori Kai Laitinen on artikkelissaan selvittänyt Suomen sillan käyttöä kuvaamassa kansojemme välistä yhteyttä, joten en puutu tässä siihen tarkemmin. Suomen silta joka tapauksessa katkaistiin Moskovan käskystä lähes totaalisti sodan jälkeen, mutta ei Suomea Neuvosto-Virossa aivan kokonaan unohdettu. Tämä käy ilmi mm. tarkastelemalla Neuvosto-Viron tuolloisen ainoan kirjallisuuslehden *Looming*n sodanjälkeisiä vuosikertoja.

Kirjailija Ralf Parve (s. 1919) oli ilmeisesti ensimmäinen sodan jälkeen Suomessa käynyt neuvostovirolainen kirjailija. Parven matkan varsinainen tarkoitus oli osallistua vuonna 1947 Helsingissä pidettyyn ns. demokraattisten nuorten kirjailijoiden kongressiin, josta hän raportoi parissa virolaislehdessä (*Õhtuleht* 10.7.1947 ja *Sirp ja Vasar* 12.7.1947). Kokous hyväksyi julkilausuman, jossa paheksuttiin amerikkalaisen lehdistöpropagandan vyöryä yli maailman. Sen katsottiin vaarantavan jokaisen maan sivistyselämän ja riippumattomuuden. Kirjailijoiden piti taistella tätä vastaan ja tukea edistysellisiä pyrkimyksiä.

Parve sai olla Suomessa yhden viikon, minkä aikana hän tapasi suomalaiskirjailijoita. Matkansa jälkeen hän julkaisi *Looming*issa (heinäkuu 1947) artikkelin *Katsaus Suomen nykykirjallisuuteen*. Parven tendenssi oli sama kuin yleensäkin tuonaikaisissa neuvostoartikkeleissa. Kapitalistisissa maissa oli hyviä ja pahoja kirjailijoita. Hyviä olivat selvät kommunistisympatisöörit ja ns. edistyselliset kirjailijat, joilla tarkoitettiin kirjailijoita, joiden tuotannossa oli nähtävissä vasemmistolainen tendenssi. Parvekin oli tavannut hyviä, sodan aikana vankilassa tai maanpaossa olleita kirjailijoita. Tunnetuimmat vankilassa olleet suomalaiskirjailijat olivat virolaissyntyinen Hella Wuolijoki ja runoilijat Arvo Turtiainen ja Elvi Sinervo. Demokraattiset ja edistyselliset voimat olivat Parven mukaan murtautumassa esiin Suomen kirjallisuudessa. Tämä näkyi erityisesti kahdessa kirjallisessa aikakauslehdessä *Kiila* ja 40-luku. Näiden kirjoittajista Parve luetteli selvästi vasemmistolaisina pidettäviä, mutta joukkoon oli päässyt lipsahtamaan yksi porvarikin - runoilija ja kirjallisuuden professori Lauri Viljanen.

Edistysellisten kirjailijoiden lisäksi Suomessa vaikutti edelleen myös taantumuksellisia kirjailijoita Parven mukaan. Pahin heistä oli "paatunut fasisti" Veikko Antero Koskenniemi, kuten Parve häntä nimittää. Koskenniemen suurin synti oli varmaan se, että hän oli suostunut Göbbelsin ideoiman Euroopan kirjailijaliiton johtoon. Erityistä huolta Parve tunsikin suomalaiskirjailijoiden taloudellisista vaikeuksista. Sillanpää ja Kianto elivät lähes kurjuudessa ja kotikaupunkini Keuruun runoilija Einari Vuorela joutui elämään kansakoulunopettajan pienellä palkalla, mistä oli seurannut hänen tuotantonsa jatkuva alamäki.

Ilahduttavana ilmiönä Parve näki Suomen kirjallisessa elämässä syntyneen suuren kiinnostuksen neuvostokirjallisuutta kohtaan. Suomennettu oli mm. Gorkin *Äiti*, Fedor Gladkovin *Sementti*, Nikolai Ostrovskin *Kuin ka teräs karaistui* ym.

Parve ei kuitenkaan esittele virolaislukijoille yhtään Suomen sodanjälkeisen kirjallisuuden teosta. Parven arviointi on puhtaasti poliittista ja ždanovistisen oikeaoppista.

Parve tilitti Suomen matkansa kokemuksia myös runomuodossa. Hänen runonsa ovat ensimmäiset Suomi-aiheiset kaunokirjalliset tuotteet sodan jälkeen Neuvosto-Virossa. (Looming 1/1949.) Parve oli pannut merkille ensinnäkin demoralisoivan amerikkalaisvaikutuksen Helsingissä. Runossa "Ilta satamassa" amerikkalaiset merimiehet saivat yhdellä savukerasialla niin paljon markkoja, että niillä saattoi kustantaa itselleen kaikki yön ilot. Tämä oli Parven mukaan amerikkalaisten Marshall-apua käytännössä. Marshall-apu oli juuri Parven vierailun aikaan käsiteltävänä Pariisissa kansainvälisessä kongressissa. Neuvostoliitto omaksui kielteisen kannan apuun, ja sen takia Suomeen ei ottanut vastaan tarjottua apua.

Toinen Yhdysvaltoihin viittaava runo sikermässä "Suomen matkan muistikuvia" on "Look", mikä viittaa samannimiseen amerikkalaiseen aikakauslehteen helsinkiläisessä lehtikioskissa. Suomi ei tule runossa esiin, vaan runon tendenssi on osoittaa Yhdysvallat sodanlietsojaksi. Erityiseksi syntipukiksi ja sotakiikhoilijaksi leimataan runossa lehtikuningas William Randolph Hearst, joka oli tunnettu skandaaleja ja rikoksia suosivasta toimituspolitiikasta. Näiden runojen sanoma oli osoittaa, miten Suomi oli joutunut amerikkalaisen imperialismin vaikutusalueeseen ja miten Neuvosto-Viro oli siltä säästynyt. "Ilta satamassa" ja "Look" liittyvät Helsingissä hyväksytyyn kirjailijoiden julkilausumaan.

Sikermässä on myös kolme pelkästään Suomeen liittyvää runoa: "Poliisipäälliköt", "Kuva kadulta" ja "Sunnuntai rantakallioilla". "Poliisipäälliköt"-runossa neuvostoseurue saapuu Pobeda-autollaan Helsingin olympiastadionille kilpailuja, ilmeisesti porvarillisen Suomen Valtakunnan Urheiluliiton suurkisoja seuraamaan. Vastaanottajina on suomalaisia poliisiupseereja, joiden kohteliaisuus on teennäistä. Parve kirjoittaa:

Mutta varmasti pyöri heidän pääkopassaan:
"Kunpa perkele söisi nuo punaiset!"
- Kasvoista näin, että toisissa oloissa
he noin eivät kantapäitään yhteen löisi..."

Virossahan lähes koko poliisipäälystyö oli kyyditty Siperiaan jo vuonna 1940. Runon rivien välistä voi melkein lukea toiveen, että näin pitäisi menetellä Suomessakin.

Runon "Kuva kadulta" tarkoitus on osoittaa, kuinka Suomessa rivimiehet ovat joutuneet maksamaan kalliin hinnan sodasta ja rikkaat korjaavat hedelmät. Runo kuvaa jalatonta, pyörätuolissa istuvaa sotainvalidia, joka kerjää ohikulkijoilta rahaa. Runon viimeisen säkeistön luokkatietoisuus ei jätä toivomisen varaa.

Ole iloinen ja ylpeä sillä, veikkonen -
ethän enempiä sä voi tahtoakaan!
- Sinulle rattaat ja sattuman penni,
jotka ovat rikkaat, he kyllä kartanon saavat.

Samaa kapitalistisen yhteiskunnan luokkavastakohtaisuutta kuvaa runo "Sunnuntai rantakallioilla". Rikkaat lähtevät purjeveneellä huviretkelle ja kyyryselkäiset työläisnaiset pesevät pyykkiä. Purjeveneiden viirit ovat heille vain kurjuuden symboleja. Toisin on Parven suuressa kotimaassa.

Ajatuksissani näen toiset mastot,
iloiset viirit huipuissaan -
ne ovat meidän Neuvostomaan lasten
laivat punalippuiset.

Kuitenkin ensimmäinen sodan jälkeen Suomen kirjallisuudesta Neuvosto-Virossa kirjoittanut oli kirjailija Aadu Hintin veli Johannes Hint. (Johannes Hint oli tunnettu tiedemies ja keksijä, joka kuoli vankeudessa tuomittuna laittomista liiketoimista. Hänet on jälkikäteen todettu syyttömäksi.) Hän esitteli jo vuonna 1945 vasemmistolaisen kirjailijaryhmän Kiilan albumia. (Sirp ja Vasar 24.2.1945.) Samoin hän esitteli Hella Wuolijoen vankilamuistelmat heti tuoreeltaan myös vuonna 1945.

Kalevalan 100-vuotispäivä vuonna 1949 huomioitiin myös Neuvosto-Virossa. Siellä julkaistiin luonnollisesti Otto-Ville Kuusisen artikkeli *Kalevalasta* kahdessa-kin eri lehdessä (*Surematu rahvaeepos "Kalevala" ilmumise 100-aastapäevaks*, Noorte Hääl 25.2.1949 ja *Rahva Hääl* 26.2.1949, Kuolemattoman kansaneepoksen *Kalevalan* ilmestymisen 100-vuotispäiväksi). Virolaisista arvioinnin *Kalevalasta* esitti Neuvosto-Viron tuolloinen varapresidentti Nigol Andresen, joka oli saanut nimeä itsenäisyyden aikana kriitikkona ja kääntäjänä. Hän oli Neuvosto-Viron ensimmäisen hallituksen ulkoministeri vuonna 1940. Andresen tukeutui Kuusisen näkemyksiin, joiden mukaan *Kalevala* heijastaa yhteiskunnan luokkaluonnetta. *Kalevalan* sankareiden taistelu Pohjolaa vastaan on vapaustaistelua. *Kalevalakin* voidaan siis tulkita marxilais-leniniläisen metodin avulla. Andresen korosti

erityisesti sitä, että *Kalevala* on nimenomaan Neuvosto-Karjalan eepos. Runonlajien jälkeläiset lauloivat nyt uusista sankareista, Leninistä ja Stalinista, joiden johdolla Karjalan kansa oli löytänyt uuden Sammon. Andresen pahoitteli sitä, että kapitalistinen maailma, Suomi siellä joukossa, ei osaa arvostaa *Kalevalaa*. Pian tämän jälkeen Adresenkin joutui epäsuosioon.

Juuri tämän enempää ei Suomen kirjallisuudesta ždanovismin vuosina 1944-1953 Neuvosto-Virossa ole sanottavana. Ensimmäinen suomalainen kaunokirjallinen teos ilmestyi Neuvosto-Virossa sodan jälkeen vasta vuonna 1955. Se oli Aleksis Kiven *Seitsemän veljeksien* 4. painos, jonka virontaja oli vain pari vuotta aiemmin kansanvihollisena tunnettu Friedebert Tuglas. Suomessa ei tänä aikana ilmestynyt yhtään neuvostovirolaista teosta. Eikä sieltä olisi hyvällä tahdollakaan löytynyt mitään julkaisemisen arvoista. Pakolaisvirolaiset hallitsivat aina 1960-luvulle asti Suomen virolaista käännöskirjallisuutta. Pakolaisvirolainen kirjallisuus olikin pitkään sekä määrällisesti että laadullisesti ylivoimainen neuvostovirolaiseen kirjallisuuteen nähden. Esimerkiksi vuosina 1945-1953 Neuvosto-Virossa julkaistiin vain seitsemän uutta romaania, kun pakolaiset julkaisivat samaan aikaan 60.

Suomen silta oli siis ždanovismin synkeinä vuosina todella poikki. Tämä oli Moskovan tahto. Suomi ja Viro oli eristetty toisistaan. Suomi oli jäänyt demokraattiseksi maaksi ja se oli vaarallinen esikuva heimokansalle virolaisille, jotka vielä hyvin muistivat juuri menetetyt vapautensa. Kirjallisuus oli noina vuosina politiikkaa Neuvostoliitossa. Ns. proletariaatin diktatuuri oli käytännössä ns. nomenklatuuran diktatuuria, jonka harjoittama riisto oli luonteeltaan totaalisempaa kuin mikään muu tunnettu riisto. Totaalinen valhe tarvitsee totaalisen eristämisen. Tämä näkyy mitä selvimmin myös Suomen ja Viron kirjallisissa suhteissa, joiden luonne on määräytynyt hyvin pitkälle poliittisten suhdanteiden mukaan. Näitä olosuhteita Viro ja Suomi ovat itse pystyneet määräämään vain osittain. Kuten huomaatte, en ole puhunut oikeastaan juuri mistään. Mutta juuri tämä kuvaa miten luonnottomaksi kahden läheisen kansan suhde voidaan muuttaa totalitaarisen hallinnon menetelmin. Ždanovismin kausi oli Suomen ja Viron kirjallisten suhteiden aallonpohja.

Artikkeli on ennen julkaisematon: pidetty esitelmänä ranskaksi Pariisissa Suomen Ranskan Instituutissa 4.10.1991 kollokviossa Mer Baltique - mer de culture, otsikolla *Le pont finlandais rompu - les années de ždanovisme dans les relations littéraires entre la Finlande et l'Estonie*.

3.6. Viroa ja itseään pelastamassa

Juhani Salokannel, *Pelastaja*. Romaani. Otava 1990.

Juhani Salokannel (s. 1946) on Viron kirjallisissa piireissä hyvin tuttu nimi. Hän on suomentanut Viron kirjallisuudesta useita merkittäviä teoksia, mm. Jaan Krossin historiallisia romaaneja. Hänen kääntämänsä Krossin novellikokoelma on juuri ilmestynyt Suomessa. Hän oli kustantamo Gummeruksen toimittajana 1970-luvulla ja sen jälkeen Parnasson päätoimittajana 1980-1986. Hän kokeili vielä vuoden tämän jälkeen kustannusalaa Weilin & Göösillä, mutta ryhtyi sitten vapaaksi kirjailijaksi.

Kirjailijana Salokannel ei varmasti Virossa ole niin tunnettu kuin virolaisen kirjallisuuden kääntäjänä. Hän on julkaissut ennen *Pelastajaa* kolme teosta: novellikokoelman *Vieraalla maalla* (1983), romaanin *Pitkät nuoruus* (1985) ja lähinnä pienenromaaniksi luokiteltavan *Leikkiä kaikki* (1987). Pekka Tarkka näkee Salokanteleen kolmen ensimmäisen teoksen pysyväksi tekijäksi itseään tarkkailevan päähenkilön, joka tuntee jonkinlaista orpoutta maailmassa. Myös *Pelastajan* päähenkilö jatkaa tätä Salokanteleen tuotannon piirrettä. Salokannel ei ole, ainakaan vielä, Suomen tämänhetkisen proosan eturiviä, mutta tähänastisella tuotannollaan hän on jo ehtinyt herättää lupauksia. Koulutuksensa (filosofian kandidaatti 1971) ja työtaustansa takia Salokannel hallitsee kaunokirjallisen ilmaisutekniikan jo alusta lähtien. Varsinainen läpimurto odottaa kuitenkin vielä tuloaan.

Salokanteleen romaanin ulkoiset puitteet on haettu Viron vapaussodasta alkuvuodesta 1919, jolloin suomalaiset vapaaehtoiset saapuivat auttamaan Viron vapaustaisteluissa. Mutta jos lukija odottaa Salokanteleen kuvaavan Viron vapaussotaa, niin hän pettyy. Sota on vain tausta tässä romaanissa. Pääasiassa se kuvaa koulupoikaikäisen päähenkilönsä, jolle Salokannel on antanut nimen Ilmari Forsberg, itsensä etsintää. Kyseessä voisi olla yhtä hyvin jokin muu aika ja jokin muu maakin. Itseasiassa kyseessä ei ole sotaromaani juuri lainkaan, sillä sodan kuvausta romaanissa on vain pari ensimmäistä sivua. Tietysti sota kuitenkin vaikuttaa romaanin henkilöiden käyttäytymiseen koko ajan taustalla olevana tekijänä.

Salokannel on perehtynyt ilmeisen tarkasti Viron vapaussotaa kuvaaviin lähteisiin. Eräs tärkeimpiä lähteitä hänellä on ilmeisesti ollut Vilho Helasen *Suomalaiset Viron vapaussodassa* (1921, 598 s.), josta Salokannel on poiminut eräitä yksityiskohtia romaaniinsa.

Suomalaisilla on ollut taipumus yliarvioida Suomen vapaaehtoisten merkitystä Viron vapaussodassa. Tosiasia on, että n. 3000 suomalaista eivät sotaa ratkaiseet. Mutta Vilho Helanen on kirjansa subjektiivisuudesta huolimatta varmaan oikeassa, kun hän kirjoittaa: "Se aika, jona suomalaiset vapaaehtoiset ottivat osaa Viron vapaussotaan, oli vain lyhyt ajanjakso pitkästä taistelusta, mutta samalla se oli kaikkein tärkein ja virolaisille vaikein." Evald Uustalu toteaa teoksessaan *Eesti Vabariik 1918-1940*, että suomalaisten joukko-osastot taistelivat merkittävän menestyksekkäästi Viron vapaussodassa.

Salokannel on ottanut romaaninsa kehykset suomalaisten vapaaehtoisrykmentin Pohjan Poikain maaliskuussa 1919 Petserin suunnalla käymistä taisteluista ja sitä seuranneesta rykmentin hajoittamisesta. Rykmentin komentajana toimi virolainen eversti Hans Kalm, joka oli saanut sotakokemusta jo Suomen vapaussodassa. Pääosin romaani kuitenkin tapahtuu Valgan eli Walkin kaupungissa, jonne romaanin päähenkilö kuljettaa vaikeasti haavoittuneen asetoverinsa Mikkolan. Hän haluaa pelastaa Mikkolan hengen, mutta lopuksi Mikkola kuitenkin kuolee haavoihinsa, kuten monet suomalaiset kuolivat Viron alkeellisissa sotasairaaloissa vuonna 1919.

Tulee mieleen, että Salokannel on saattanut ottaa oppia paljon kääntämältään Jaan Krossilta. Siinä määrin Salokanteleen romaani muistuttaa niitä Krossin historiallisia romaaneja, joissa päähenkilö etsii itseään. Yhteinen piirre on myös runsas sisäisen monologin käyttö, joka Krossilla alkoi mennä jo monomaanisuuteen asti. Viimeisissä teoksissaan hän ei käytä sitä enää yksipuolisesti. Salokanteleen romaanissa esiintyy myös muitakin eepisen tyylin perusmuotoja kuin sisäinen monologi, joten yksitoikkoisuuden sävyä ei tässä suhteessa romaanin ole liiaksi jäänyt.

Salokannel ei sisällytä kirjaansa kovin paljon ulkoista tapahtumista. Pääpainollisesti romaani kuvaa päähenkilönsä sielun tapahtumia. Keskeiseksi ongelmaksi ei kuitenkaan nouse suhde Viroon ja sen itsenäisyyteen, vaan Ilmarin suhde itseensä. Salokannel "pettää" siinä mielessä lukijan odotukset, että vastausta kysymykseen "miksi suomalaiset tulivat Viron vapaussotaan?" ei tule. Hiukan yllättävältä tuntuukin tätä taustaa vasten romaanin loppu, jossa Ilmari päättääkin lähteä vapauttamaan vielä Inkeriä ja tuhoamaan Pietaria. Päätös ei tunnut psykologisesti uskottavalta, ellei perusteeksi ota Ilmarin tietynlaista ailahtelevaisuutta ja sankari-illuusioita.

Salokannel ei muovaa suomalaisista sankareita. Nämä ovat karskeja sotilaita, joiden käsitys virolaisista ei ole kovin hyvä. Kuten todellisetkin pohjan pojat

Salokanteleenkin pohjan pojat epäilevät virolaisten kykyä saavuttaa ja säilyttää itsenäisyys. Romaanin suomalaiset käyttäytyvät suoraviivaisen karkeasti varsinkin juovuksissa. Lyhyt sota on raaistanut heidät. Idealismi, jos sitä on ollutkaan, on kadonnut.

Virolaisista henkilöihahmoista ovat huomattavimmat Mikkolan ystävätär Wanda ja Ilmarin ystävä virolaisnuorukainen Henn. Wanda on sananmukaisesti surmaava Eros. Hänen suudellessaan Mikkolaa sairaalassa Ilmari vaistoa heti, että se on kuoleman suudelma, viimeinen suudelma. Mikkolan kuolemaa edeltävänä iltana Wanda ja Ilmari aloittavat lemmenteikkensä harvinaisella naturalismilla kuvatulla suudelmalla. Wandakaan ei välttämättä ole vain mielikuvitusahmo. Tavatessani 1960-luvulla erään Viron vapaussodassa taistelleen suomalaisen hän vieläkin muisteli sodan syvimpinä elämyksinä tapaamiaan tulsia virolaistyttöjä.

Virolaispoika Henn on herkkä ja taiteellinen. Hän edustaa hyvin sivistynyttä ja "eurooppalaista" virolaista. Hennissä on jotain samaa kuin Kivikasin vapaussotakuvaoksen *Nimed marmortahvil* päähenkilössä Henn Ahasissa. Tuskinpa Salokanteleen nimervalinta on ollut aivan sattuma. Salokanteleen Henn on yhtä sympaattinen hahmo kuin Kivikasinkin Henn. Erona on kuitenkin se, että Kivikasin Henn oli voimakkaasti autobiografinen, kun taas Salokanteleen Henn tuskin on sitä merkittävästi pohdintojensa osaltakaan.

Salokannel on kuvannut Viron historian erästä dramaattisinta ja merkittävintä vaihetta suomalaisen koulupojan näkökulmasta. Hän ei ole tehnyt suurta suomalaista Viron vapaussotaromaania, vaan hän luo vähäeleisesti ja hallitusti nuoren miehen kypsymisen kuvaa. Sodan sankaruus asettuu tässä teoksessa hyvin inhimillisiin mittoihin. Glasnostia voidaan kiittää siitä, että varovaisista kannanotoistaan tunnettu Salokannel on rohjennut tarttua vielä joitakin vuosia sitten melkein pä "neuvostovastaisena" pidettyyn aiheeseen, Viron vapaussotaan. On jännittävää nähdä, millainen tulee olemaan Harri Sirolan nykyvirolaisuutta peilaava romaani Salokanteleen teokseen verrattuna. Salokannel on kuitenkin tehnyt lukukelpoisen teoksen, joka avaa myös virolaista maailmaa suomalaiselle lukijalle. Kovin useinhan näin ei tapahdu Suomen kirjallisuudessa.

Ilmestynyt alunperin: *Eestit ja iseennast päästmas*. Sirp nr. 24, 14.6.1991.

3.7. Kuolema Suomenlahdella

Harri Sirola, *Kaksi kaupunkia*. Romaani. Gummerus 1991.

Harri Sirola (s. 1958) on julkaissut teoksia harvaan tahtiin. Hänen esikoisensa oli romaani *Abiturientti* (1980), joka kertoo 18-vuotiaasta lukiolaisesta ja tämän seksuaalisesta kehitymisestä. Sirolan toinen romaani *Anna palaa* (1983) oli muodinmukainen kertomus nuoren miehen vaelluksesta Eurooppaan ja aina Egyptiin asti. Romaanissa Sirola on romanttiseen tyyliin Mika Waltarin jalanjäljillä "avaamassa ikkunoita Eurooppaan". Sirolan kolmas teos oli runokokoelma *Turha hätkähtää* (1986), joka osoitti sen, että proosa on ehkä sittenkin Sirolan ominta aluetta.

Kaksi kaupunkia on epäilemättä Sirolan tähänastinen pääteos ja paras, vaikka superlatiivimuodon käyttö onkin aina suhteellista esteettisissä arvioinneissa. Sirola kypsytteli aihettaan vuodesta 1984 lähtien. Hän sai virikkeen Virosta, jossa hän sai tutustua ihmisiin, joiden kohtalot traagisuudessaan olivat jotain sellaista, mitä hyvinvointi-Suomessa kasvanut kirjailija ei olisi uskonut todeksikaan.

Romaani on omistettu virolaistrubaduuri Toomas Urbille, jonka vankileiriajat muodostavat teoksen rungon. Sirola on pyrkinyt olemaan neuvostovankiloita ja mielisairaaloita kuvatessaan mahdollisimman uskollinen totuudelle. Tässä suhteessa romaani lähestyy dokumenttia. Sirola kokosi Virosta hyvin laajan tosiasiamateriaalin romaaninsa pohjaksi.

Romaaninsa moton ja nimen Sirola on lainannut Charles Dickensin romaanista *Kaksi kaupunkia*: "Englannin valtaistuimella oli leveäleukainen kuningas ja ruma kuningatar. Ranskan valtaistuimella oli leveäleukainen kuningas ja kaunismuotoinen kuningatar, ja kummassakin maassa oli niille korkeille herroille, jotka valtion hyvinvoinnista vastasivat, päivänseivää, että vallitseva järjestys oli järkähtämätön."

Näinhän kuviteltiin vielä silloin, kun Sirola aloitti romaaninsa kirjoittamisen. Neuvostoliiton valtakoneisto oli varma asemansa iankaikkisuudesta ja Suomessa elettiin siinä luulossa, että YYA-sopimuksen nimeen vannomalla Suomi voi elää turvallista hyvinvointiaan neuvostomaan kilttinä naapurina.

KGB-kiduttajat ja mielisairaalan sadistit pyrkivät osoittamaan kaiken muuttumattomuuden teoksen virolaiselle päähenkilölle Ants Semperille, joka jää kiinni Suomenlahdella yrittäessään paeta Suomeen. Seuraus on tietysti pitkä vankeustuomio, joka muuttuu pakkohoidoksi mielisairaalassa. Semperissä kiteytyy virolaisten sisukkuus vastustaa neuvostojärjestelmää. Semper on tosin poikkeusyksilö, sillä teoksen muut virolaiset eivät pysty samanlaiseen vastarintaan. He joutuvat mukautumaan enemmän tai vähemmän järjestelmän ehtoihin - aina KGB:n vasikaksi ryhtymiseen asti. Sirola ei suinkaan tee kaikista virolaisista "pyhimyksiä". Heidän joukossaan on myös häikäilemättömiä oman edun tavoittelijoita, jotka kääntävät takkinsa kulloisenkin tilanteen mukaan.

Sirolan jonkinasteinen alter ego romaanissa on runoilija David Leija, joka haluaisi tehdä jotain yhtä sankarillista kuin Ants Semperkin, mutta ei pysty siihen. Nimensä mukaisesti hän leijalee ilmassa. Hän ei pysty edes auttamaan Semperiä uudestaan pakoon, vaan yrityksessä kuolee kalastaja Joni Jaakkola yhdessä Semperin kanssa. Leija heijastaa suomalaisten intellektuellien romanttista sankaruuden tavoittelua. Isät olivat olleet sodassa, mutta poikien piti hakea ihanteensa Vietcongin taistelijoista, neuvostomaan stahanovilaisista ja DDR:n hormoniurheilijoista. Sirola itse ei tosin kuulu tähän joukkoon.

Teoksen rakenne on varsin vaativa. Siinä kuljetetaan rinnan kahta tai kolmeakin juonta. Aluksi tuntuu siltä, että Sirola ei tässä täysin onnistu. Jotkut Suomenlahden kalastuskuvaukset tuntuvat hiukan tarpeettomilta lisukkeilta. Mutta loppujen lopuksi romaanin osat loksahtavat paikoilleen, vaikka tiivistämistä olisi vieläkin voinut tehdä. Sirolan käsikirjoitus oli aluksi lähes kaksi kertaa niin pitkä kuin lopullinen romaani.

Teosta lukiessa tuli aluksi hiukan samanlainen tunne kuin Vasili Grossmanin tiiliskiviromaanin *Elämä ja kohtalo* alkupuolella - tästä ei taida tulla mitään. Mutta Sirola onnistuu samassa kuin Grossmanin: tarina vetää vähitellen väkisin mukaansa. Sirola itsekkin uskoo yhä juonellisen ja jännittävän tarinan vetovoimaan. Ja näin onkin. Huolimatta tajunnanvirtaan ja postmodernistisiin kokeiluihin perustuvista juonen hävittämistä peruseppinen kertomus tulee aina säilyttämään paikkansa. Siitä Sirolankin romaani on osoitus.

Parhaimmillaan Sirola on mielestäni kuvatessaan Ants Semperin päiväkirjan muodossa tämän vankeusaikaa. Sirola tekee saman rinnastuksen kuin Grossmanin: kansallissosialismi ja kommunismi ovat kaksoset. Kun Auschwitzin portin päällä luki Arbeit macht frei, niin Semperin vankileirin portin päällä lukee: Vain puhdas-sydäminen suhtautuminen ja ahkera työ tuo vapauden.

Semperin leiri on maanpäällinen helvetti. Vaikka eletään 1980-lukua, niin tuntuu, että juuri mikään ei ole muuttunut Stalinin ajoista. Ihmishenki on yhtä halpa kuin ennenkin, ihminen on ihmiselle susi. Sirola on onnistunut kuvaamaan

leirin oloja jopa realistisemmin kuin Kaugver Vorkutan kirjeissään, vaikka Sirolalla on vain toisenkäden tietoa leirin oloista.

Leirikuvaus huipentuu juopuneen vartijan aloittamasta vankien teurastuksesta puhkeavaan hurjaan kapinaan. Tässä voi suorastaan nähdä koko Neuvostoliiton kohtalon symbolin, vaikka Sirola ei sitä välttämättä ole sellaisena ajatellut. Mieleton järjestelmä natisee liitoksistaan, kun kansat, tässä tapauksessa eri kansallisuuksia edustavat vangit, katkovat kahleitaan. Tuhon vertauskuvat, tuli ja veri, tulevat kohtauksessa voimakkaasti esiin.

Ants Semper päättyy lopulta Tallinnaan Seevaldin mielisairaalaan. Häntä ei ole murtanut mikään: ei vankileirien pieksämiset eikä mielisairaalan pakkolääkitykset. Hänen turvansa on taolaisuus ja hänen raamattunsa on kiinalainen ennustuskirja I tsing. David Leija järjestää vielä ystävälleen pakomahdollisuuden. Mutta pako epäonnistuu - neuvostohelikopteri surmaa kumiveneeseen Semperin ja häntä noutamaan tulleen kalastaja Joni Jaakkolan. Totalitaarinen järjestelmä vie voiton - vielä - voi lukija sanoa itseksensä.

Ants Semperin hahmossa Sirola on luonut epäsosialistisen realismin positiivisen sankarin, joka ehdottomuudessaan muistuttaa Maksim Gorkin *Äidin* Pavel Vlasovia ja tämän seuraajia. Puoluekantaisuuden tilalla on taolaisuus ja virolaisuus. Moraalinen nuhteettomuus ei ulotu seksuaalielämän alueelle, mutta päämäärätietoisuus ja optimismi ovat yhtä vankkumattomia. David Leija taas muistuttaa jossain määrin "hoipertelevia" intellektuelleja tai venäläisen kirjallisuuden tarpeettomia ihmisiä, jotka kyllä tiesivät, että jotain olisi tehtävä, mutta eivät tienneet, mitä heidän pitäisi tehdä.

Pako Virosta Suomeen ei toki ole aiheena ainutkertainen Suomen kirjallisuudessa. Sotakirjailija Esa Anttala julkaisi vuonna 1970 teoksen *Pako yli Suomenlahden*, mutta se ei kirjallisena suorituksena vedä vertoja Sirolan romaanille. Sirolan kirjassa on kysymys paljosta muustakin - pohjimmiltaan siinä on kysymys hyvän ja pahan välisestä ikuisesta taistelusta. Miksi paha on niin voimakas? Siihen ei Sirolalla ole vastausta. Mutta kysymys on niin tärkeä, että vastausta siihen on aina etsittävä.

Harri Sirola on kirjoittanut ajankohtaisen ja tärkeän romaanin. Hänen aiheenvailintansa oli parempi kuin hän romaania aloittaessaan saattoi aavistaakaan. Ajat ovat muuttuneet niin paljon, että tänään ei kukaan pyri leimaamaan häntä "neuvostovastaiseksi äärioikeistolaiseksi", kuten tietyt piirit Virossa ja Suomessa olisivat varmasti tehneet vielä viitisen vuotta sitten. Sirolan teos on kirjoitettu sydänverellä. Vaikka siinä on joitakin rosoja, niin se on lupaus siitä, että Suomen proosa voi saada Harri Sirolasta vielä merkittävän tekijän.

Ilmestynyt alunperin: Keski-suomalainen 1.10.1991 ja *Surm Soome lahel*, Sirp nr. 46, 15.11.1991.

HENKILÖHAKEMISTO

Adams, Valmar 75
Adson, Artur 14, 42, 44, 104
Aho, Juhani 40
Alver, Betti 10, 26, 76
Andresen, Nigol 109-110
Anni (=Annist), August 89, 91, 92
Anttala, Esa 114
Belinski, Vissarion 28
Béranger, Pierre Jean de 60
Bergman, Johan 79
Boccaccio, Giovanni 73
Bornhöhe, Eduard 8, 16
Botticelli 64
Brecht, Bertolt 60
Chatman, Seymor 51
Dickens, Charles 114
Diktonius, Elmer 60
Dobroljubov, Nikolai 28
Eisen, M.J. 84
Eluard, Paul 14
Engels, Friedrich 28
Enäjärvi(-Haavio), Elsa 19, 20
Ernesaks, Gustav 8, 34
Fadejev, Alexandr 11, 28
Furmanov, Dimitri 28
Gailit, August 20, 44, 45, 47, 48
Galsworthy, John 97
Gladkov, Fedor 28, 30, 108
Gorbatšov, Mihail 106
Gorki, Maksim 28, 108, 116
Gripenberg, Bertel 84
Grossman, Vasili 115
Göbbels, Josef 107
Haavio, Elsa 17

Hansen, Ann 33, 35
Hansen, Peeter 33, 35
Hasek, Jaroslav 51
Hearst, William Randolph 108
Helanen, Vilho 112
Helbemäe, Gert 45, 46, 48, 49
Hint, Aadu 11, 30, 31, 109
Hint, Johannes 108
Hitler, Adolf 44, 74
Hochhut, Rolf 60
Holsti, Rudolf 85
Huldén, Lars 34
Isotamm, Jaan 77
Issak, Friedrich 53
Ivask, Ivar 14, 15
Jakobson, August 29
Jakobson, Carl Robert 62
Jannsen, J.V. 7, 61, 103
Jotuni, Maria 40
Joyce, James 97
Kaalep, Ain 76
Kallas, Aino 17, 19, 40, 61, 62, 80, 89, 92, 93, 96-98, 99-100, 102, 104
Kallas, Laine 96, 97
Kallas, Oskar 96, 102
Kallas, Sulev 96, 97
Kalm, Hans 112
Kamsen, Reinhold (= Amalie Maasik, = Lilly) 103
Kangro, Bernard 15, 25, 44, 45-46, 48, 51-59, 75
Kaplinski, Jaan 11, 12, 25
Kaugver, Raimond 13, 23, 71-73, 76, 116
Kaukonen, Väinö 34
Kettunen, Lauri 25
Kianto, Ilmari 107
Kiik, Heino 13, 71
Kilpi-Hynynen, Raili 21, 40, 41
Kitzberg, August 9, 18
Kivi, Aleksis 40, 104, 110

Kivikas, Albert 11, 19, 20, 29, 44, 45, 46, 48, 113
Koidula, Lydia 7, 16, 17, 102, 103, 104
Koskenniemi, V.A. 107
Koski, Mauno 45
Kreutzwald, Friedrich Reinhold 7, 102
Kross, Jaan 10, 14, 23-24, 26, 58, 60-63, 76, 111, 112
Krusten, Pedro 54, 57
Kruus, Oskar 53, 54, 74-77, 102-105
Kuldsepp, Toivo 35
Kurman, Georg 35
Kurtina, Alexander 76
Kuusberg, Paul 22
Kuusinen, O.V. 109
Köler, Johann 24, 60-61
Laaban, Ilmar 14
Laikmaa, Ants 61
Laitinen, Kai 96, 97, 99-100, 107
Lassila, Maiju (= Algot Untola) 104
Lauristin, Johannes 75
Lauristin, Marjut 75
Leberecht, Hans 30
Leino, Eino 41, 78-93, 96, 97, 100, 102, 104-105
Lenin, V.I. 28, 110
Lepik, Kalju 14
Liiv, Juhan 8, 11, 17, 54, 104-105
Lille, Eva 24
Linna, Väinö 33, 38
Luiga, Georg 87, 103
Luiga, Juhan 87, 105
Luik, Viivi 24
Luts, Oskar 11, 18, 22, 37-39
Lönnbom, O.A.F. 78
Lönnrot, Elias 7, 102
Manninen, Otto 17, 92
Marx, Karl 28
Meri, Georg 75
Meri, Lennart 13, 24, 75

Metsanurk, Mait 19, 29, 77
Moreau, Jean-Luc 23, 24
Murrik, Salme 102
Mustonen(-Hukki), Kerttu 20, 66
Mutt, Mihkel 24
Mägi, Arvo 45, 46
Mälk, August 20, 44
Mändmets, Jakob 19
Nirk, Endel 61
Oengo, Julius 75
Oks, Jaan 19
Ostra-Oinas, Alma 74
Ostrovski, Nikolai 28, 30, 108
Pakkala, Teuvo 38
Pakkanen, Jukka 67
Parijogi, Jüri 75
Parve, Ralf 107-109
Parvilahti, Unto 71
Peegel, Juhan 23
Pekkala, Eino 102
Peltonen, Aarre M. 86, 88, 97
Penttilä, Aarni 41
Peterson, Kristjan Jaak 7
Plehanov, Georgi 28
Promet, Lilli 23, 64-66
Pärn, Jakob 16
Päts, Konstantin 92
Raudsepp, Hugo 9, 76
Rauhala, Martti 39
Reijonen, Erkki 19
Reijonen, Tuuli 21
Ridala, Villem 17
Ristikivi, Karl 15, 21, 44
Rummo, Paul-Erik 11, 12
Runnel, Hando 12, 25
Russov, Balthasar 61
Rönkä, Aimo 25

Rõuk, Andres 54
Saat, Mari 24
Salokannel, Juhani 111-113
Saluri, Rein 13, 24, 77
Schmidt, Bernhard 24
Shakespeare, William 60, 75
Shaw, G.B. 97
Siig, Arvi 54
Sikemäe, Ilmar 34, 35
Sikenberg, Jakob 35
Sillanpää, F.E. 107
Sinervo, Elvi 107
Sirge, Rudolf 22, 75
Sirola, Harri 113, 114-116
Soans, Jaak 34
Solohov, Mihail 28
Solzenitsyn, Alexandr 71, 72, 73
Stalin, Josif 31, 44, 48, 54, 74, 106, 110
Ståhlberg, Ester 40, 104
Suburg, Lilli 16
Suits, Gustav 9, 10, 11, 14, 17, 40, 42, 44, 80, 102, 105
Syrjä, Jaakko 34
Sögel, Endel 56
Sütiste, Juhan 75
Talve, Ilmar 44-45
Talvik, Heiti 10, 76
Tammaaare, A.H. 10, 11, 19, 21, 22, 29, 33-36, 90
Tarkka, Pekka 111
Teder, Eerik 35
Thauvón, Aino (=Emilia Tavia) 19, 40, 102, 105
Tiks, Mihkel 67-70
Tooming, Osvald 30-31
Traat, Mats 23, 62, 64
Tšernyevski, Nikolai 28, 30
Tuglas, Friedebert 10, 18, 21, 29, 40-43, 57, 74, 100, 102, 106, 110
Tuomioja (os.Wuolijoki), Vappu 103
Turtiainen, Arvo 60, 107

Tuulik, Ülo 23, 34, 64
Ulhopuu, Valev 15, 21, 45-46, 47, 48-49, 50
Under, Marie 10, 14, 25, 42, 44, 104
Unt, Mati 13, 22
Urb, Toomas 114
Uustalu, Evald 112
Vaarandi, Debora 25, 26, 103
Vahing, Vaino 24
Vahtra, Jaan (=Anni Paluoja) 103
Valton, Arvo 13, 22, 25, 77
Vanhanen, Jouko 73
Vetemaa, Enn 13, 22, 23, 68
Vihalemm, Arno 14
Viiding, Juhan (=Jüri Üdi) 25, 26
Viiralt, Eduard 10
Viirlaid, Arved 15, 21, 23, 46
Vilde, Eduard 9, 18, 29, 102
Viljanen, Lauri 17, 41, 99, 107
Vint, Toomas 23
Virkkunen, A.H. 86
Visnapuu, Henrik 10, 14, 44
Vuorela, Einari 107
Väisänen, A.O. 91-92
Waltari, Mika 15, 114
Wuolijoki, Hella 76, 87, 88, 89, 92, 93, 97, 102, 104-105, 107, 109
Ždanov, Andrei 28, 57, 106
Zetterberg, Seppo 80
Õun, Voldemar 45, 46, 47, 48, 49

Dosentti Pekka Lilja (s. 1943) on kirjoittanut Viron kirjallisuudesta jo yli kahdenkymmenen vuoden ajan. Hän on julkaissut veljeskansamme kirjallisuudesta yli neljäkymmentä teosta ja artikkelia. Väitöskirjassaan Positiivisen sankarin tulo neuvostovirolaiseen romaanin (1980) hän käsitteli stalinistisen kauden kirjallisuuspolitiikkaa ja sen ilmentymiä. Sen lisäksi hän on valottanut Suomen ja Viron kirjallisuussuhteita teoksessa Eino Leino ja Viro (1981) sekä Viron kirjallisuuden suuntauksia valikoimassa Virolaisesta kirjallisuudesta (1983).

Tässä teoksessa annetaan tiivis ja tietorikas katsaus Viron kirjallisuuden historiaan niin koti-Virossa kuin pakolaisuudessakin. Teoksen artikkeleissa esitellään monia Viron kirjallisuuden klassikkoja ja nykykirjallisuuden huomattuja edustajia. Myös Viron ja Suomen kirjalliset suhteet saavat uutta valaisua kirjassa. Teos sopii erinomaisesti tietolähteeksi kaikille Viron kirjallisuudesta kiinnostuneille. Erityisesti on ajateltu Viron kirjallisuutta yliopistoissa opiskelevien tarpeita. Viro – kirjallisuus kansakunnan kuvastimena on ainoa ajantasalla oleva yleisesitys Viron kirjallisuudesta tällä hetkellä.